

**T.C.
ABANT İZZET BAYSAL ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ**

**AMERİKA’NIN KUZEY KUŞAĞI SAVUNMA PROJESİ
VE TÜRKİYE (1953-1954)**

Serhat SİPAHİ

BOLU-2006

**T.C.
ABANT İZZET BAYSAL ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
TARİH ANABİLİM DALI
TÜRKİYE CUMHURİYETİ TARİHİ BİLİM DALI**

**AMERİKA’NIN KUZEY KUŞAĞI SAVUNMA PROJESİ
VE TÜRKİYE (1953-1954)**

Yüksek Lisans Tezi

**Hazırlayan
Serhat SİPAHİ**

**Danışman
Doç. Dr. Behçet Kemal YEŞİLBURSA**

BOLU-2006

SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ MÜDÜRLÜĞÜ'NE,

Serhat Sipahi'ye ait Amerika'nın Kuzey Kuşağı Savunma Projesi Ve Türkiye (1953-1954) adlı çalışma, jürimiz tarafından Tarih Anabilim/Türkiye Cumhuriyeti Tarihî Bilim Dalı'nda YÜKSEK LİSANS TEZİ olarak kabul edilmiştir. 19.09.2006.

1

Akademik Unvan ve Adı Soyadı

Üye (Tez Danışmanı)

: Doç. Dr. Behçet Kemal Yeşilbursa

Üye

: Doç. Dr. Mustafa Gencer

Üye

: Yrd. Doç. Dr. Cemal Avcı

Prof. Dr. Uğur Eser

Sosyal Bilimler Enstitüsü Müdürü

ABSTRACT
THE AMERICAN'S CONCEPT OF THE NORTHERN TIER DEFENCE
PROJECT AND TURKEY (1953-1954)

Serhat SİPAHİ

Master's Thesis

Department of History

History of the Turkish Republic

Supervisor: Doç Dr. Behçet Kemal YEŞİLBURSA

August 2006, 109 pp.

Britain's military and political activities in the Middle East continued until the end of the Second World War. However, after the war, Britain was in a serious economic crisis. Therefore, they retreated from some of their colonies and stopped supporting countries, such as Greece and Turkey. Britain, who has important benefits in the Middle East, was forced to share their responsibilities with the United States of America.

After the Second World War, the Soviet Unions wanted to spread in the Middle East. Because of this extension based on politics of the Soviet Union, Britain and the the United States of America worked in cooperation for the defence of the Middle East.

The first project applied by Britain to defend Middle East, was the Middle East Command. Egypt, who was in the middle of this military based project, refused it. Because of this reason, another politically based of Middle East Defence Organization, was proposed to the Arab states; however, this project wasn't successful, either. The enmity and nationalism against the colonialist states were the main reasons of the failure of those projects.

The Eisenhower government, which came to power in 1953 in the United Statas of America, started to follow more active politics in the Middle East. The first step of the Northern Tier Defence Project, which was planned by the United States of

America, was the pact between Turkey and Pakistan. In respect to this project, Iraq signed the Baghdad Pact with Turkey. With the Baghdad Pact, Britain tried to strengthen their activities which were weaken in the Middle East.

This study, except the introduction and conclusion, consists of three parts. The first part examines the events in the Middle East after the Second World War. In the second part, Britain's defence projects for the Middle East are surveyed. Finally the third part describes the American's concept of the Northern Tier Defence Project.

Key Words: Turkey, United States of America, Britain, Egypt, Pakistan, Iraq, Middle East..

ÖZET
AMERİKA’NIN KUZEY KUŞAĞI SAVUNMA PROJESİ VE TÜRKİYE
(1953-1954)

Serhat SİPAHİ

Yüksek Lisans Tezi

Tarih Anabilim Dalı

Türkiye Cumhuriyeti Tarihi Bilim Dalı

Tez Danışmanı: Doç. Dr. Behçet Kemal YEŞİLBURSA

Mayıs 2006, 109 Sayfa

İngiltere’nin II. Dünya Savaşı’nın sonuna kadar, Ortadoğu’daki siyasi ve askeri etkinliği devam ediyordu. Ancak savaştan sonra İngiltere, ciddi bir ekonomik bunalım içine girdi. Bu yüzden bazı sömürgelerinden çekildi ve Türkiye ile Yunanistan gibi ülkelere yaptığı yardımları kesti. Ortadoğu’da önemli çıkarları olan İngiltere, bölgedeki sorumluluklarını Amerika ile paylaşmak zorunda kaldı.

Sovyetler Birliği, II. Dünya Savaşı’ndan sonra Ortadoğu’ya yayılmak istiyordu. Sovyetler Birliği’nin bu yayılmacı politikası sebebiyle, Amerika ve İngiltere, Ortadoğu’nun savunması için işbirliğine girdiler.

İngiltere’nin, Ortadoğu’yu savunmak için uyguladığı ilk proje Ortadoğu Komutanlığı oldu. Askeri nitelikte olan bu projenin merkezinde yer alan Mısır, bu projeyi kabul etmedi. Bunun üzerine siyasi bir yapıda olan Ortadoğu Savunma Organizasyonu Projesi Arap ülkelerine teklif edildi, ancak bu proje de başarılı olamadı. Arap kamuoyundaki sömürgeci devletlere karşı olan düşmanlık ve milliyetçilik akımları, bu projelerin başarısızlığının temel sebepleri olmuştu.

Amerika’da 1953’te iktidara gelen Eisenhower yönetimi, Ortadoğu’da daha aktif bir politika izlemeye başladı. Amerika tarafından tasarlanan Kuzey Kuşağı Savunma Projesi’nin ilk adımı Türkiye-Pakistan Antlaşması oldu. Bu proje çerçevesinde Irak da, Türkiye ile Bağdat Paktı’nı imzaladı. Bağdat Paktı ile İngiltere, Ortadoğu’da zayıflayan etkinliğini yeniden artırmaya çalıştı.

Bu tez, giriş ve sonuç bölümleri dışında üç bölümden oluşmaktadır. İlk bölümde II. Dünya Savaşı sonrası Ortadoğu'daki gelişmeler ele alınmaktadır. İkinci bölümde İngiltere'nin Ortadoğu savunma projeleri incelenmiştir. nc bölümde ise Amerika'nın Kuzey Kuşağı Savunma Projesi ele alınmıştır.

Anahtar Kelimeler: Türkiye, Amerika, İngiltere, Mısır, Pakistan, Irak, Ortadoğu.

TEŞEKKÜR

Tez çalışmam boyunca her türlü yardımı gösteren tez danışmanım Sayın Doç. Dr. Behçet Kemal YEŞİLBURSA'ya anlayışı ve rehberliği için çok teşekkür ederim. Ayrıca araştırmam boyunca başta ailem olmak üzere bana karşı maddi ve manevi desteğini esirgemeyen herkese çok teşekkür ediyorum.

İÇİNDEKİLER

ABSTRACT	iii
ÖZET	v
TEŞEKKÜR	vii
İÇİNDEKİLER	viii
KISALTMALAR	x
GİRİŞ	1

BİRİNCİ BÖLÜM

II. DÜNYA SAVAŞI SONRASI ORTADOĞU'DAKİ GELİŞMELER (1945-1950)

1.1. Ortadoğu'daki Gelişmeler	5
1.2. İngiltere'nin Ortadoğu'daki Gelişmelere Bakışı	31
1.3. Amerika'nın Ortadoğu'daki Gelişmelere Bakışı	35

İKİNCİ BÖLÜM

İNGİLTERE'NİN ORTADOĞU SAVUNMA PROJELERİ VE TÜRKİYE (1950-1953)

2.1. Ortadoğu Komutanlığı Projesi (1950-1951)	52
2.2. Ortadoğu Savunma Organizasyonu Projesi (1952-1953)	69

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM

KUZEY KUŞAĞI SAVUNMA PROJESİ VE TÜRKİYE (1953-1954)

3.1. John Foster Dulles'in Ortadoğu Gezisi	77
3.2. Kuzey Kuşığı Projesinde İlk Adım: Türkiye-Pakistan Antlaşması	86

3.3. Kuzey Kuşığı Projesi'ne Tepkiler	92
3.4. Projeye Irak'ı Dahil Etme Girişimleri	94
3.5. Bağdat Paktı'na Giden Süreçte Projenin Durumu	100
SONUÇ	103
KAYNAKÇA.....	110

KISALTMALAR

ABD	: Amerika Birleşik Devletleri
ANZUS	: Avustralya - Yeni Zelanda - ABD Antlaşması
a.g.e.	: Adı geçen eser
a.g.m.	: Adı geçen makale
AÜSBF	: Ankara Üniversitesi Siyasal Bilgiler Fakültesi
B.C.A.	: Başbakanlık Cumhuriyet Arşivi
bkz.	: Bakınız
BM	: Birleşmiş Milletler
CHP	: Cumhuriyet Halk Partisi
çev.	: Çeviren
der.	: Derleyen
DP	: Demokrat Parti
ECA	: İktisadi İşbirliği İdaresi
ed.	: Editör
EDES	: Hür Demokratik Yunan Örgütü
ELAS	: Ulusal Kurtuluş Örgütü
MEC	: Ortadoğu Komutanlığı
MEDO	: Ortadoğu Savunma Organizasyonu
NATO	: Kuzey Atlantik Antlaşması
NSC	: Ulusal Güvenlik Konseyi
OEEC	: İktisadi İşbirliği Teşkilatı
s.	: Sayfa
SACEUR	: Avrupa Yüksek Müttefik Komutanlığı
SACME	: Ortadoğu Yüksek Müttefik Komutanlığı
SEATO	: Güneydoğu Asya Antlaşması Örgütü
SHAPE	: Avrupa Müttefik Kuvvetleri Komutanlığı

TBMM	: Türkiye Büyük Millet Meclisi
TTK	: Türk Tarih Kurumu
t.y.	: Tarih yok
UNSCOP	: Filistin Özel Tahkik Komisyonu
v.d.	: Ve diğerleri
y.y.	: Yer yok

GİRİŞ

II. Dünya Savaşı'ndan sonra dünya Doğu ve Batı Bloku olmak üzere ikiye ayrıldı. Amerika, İngiltere ve Fransa'nın oluşturduğu Batı Blokunun karşısında Sovyetler Birliği'nin liderliğindeki Doğu Bloku bulunuyordu. Bu ayrışmanın dünya dengeleri açısından önemli neticeleri oldu. Sovyetler Birliği, savaş sonrasındaki askeri üstünlüğü sebebiyle çıkar alanları üzerinde bir takım faaliyetlere girişti. Bu alanlardan en önemlisi ise güneyinde bulunan Basra Körfezi ve Türk Boğazları idi. Bu iki stratejik nokta Sovyetler Birliği'nin Akdeniz'e inerek yayılmasına imkan verecekti. Bu bağlamda Ortadoğu'nun Sovyetler Birliği için önemi büyüktü. Ortadoğu'nun zengin yer altı kaynakları ve hedeflenen bölgelere ulaşmada sunduğu avantajlar bu bölgeye olan ilgisinin başlıca sebebiydi. Ortadoğu'da bulunan İran ve Türkiye ise savaş sonrasında Sovyetler Birliği'nin ilgi alanına giren başlıca iki ülke oldu.

II. Dünya Savaşı sırasında müttefiklerinden yardım almak bahanesiyle işgal ettiği İran'dan, savaşın bitmesine rağmen çekilmeyen Sovyetler Birliği, uluslar arası alanda bir endişenin doğmasına sebep oldu. İran'dan bazı tavizler elde ederek geri çekilen Sovyetler Birliği, bu defa da ilgisini Türkiye'ye yönlendirdi.

Türkiye'nin savaş sırasındaki tarafsız tutumu, savaş sonrasında uluslar arası alanda yalnız kalmasına sebep oldu. Bunu değerlendirmek isteyen Sovyetler Birliği, menfaatleri doğrultusunda Türk Boğazları üzerinde üs elde etme çabasına girişti. Gönderilen notalarla Türk Boğazları'ndaki kontrolün iki ülke tarafından ortaklaşa sağlanmasını istedi. Kars ve Ardahan gibi illerde de hak talep etti. Türkiye diplomatik girişimlerde bulunarak 1939'dan bu yana ittifak halinde bulunduğu İngiltere'nin yardımına başvurdu. İngiltere ilk aşamada Boğazlar'ın durumunun düzenlenmesi gerektiğini düşünse de, Sovyetler Birliği'nin asıl niyetini anlamakta gecikmedi. Türkiye üzerinde yoğun baskı kuran Sovyetler Birliği, Türklerin

bağımsızlıklarına aykırı isteklerde bulunuyordu. Türkiye, savaştan en az zararlı çıkan Amerika'nın da desteğini aradı. Amerika ise Türkiye'nin endişeleriyle pek ilgili görünmedi. Ancak kısa süre sonra Sovyetler Birliği'nin asıl niyetinin farkına varan Amerika, Sovyetlere karşı tavrını değiştirdi. Türkiye, kuzeyindeki bu tehlike nedeniyle bundan sonraki siyasetini Batıya dönük olarak şekillendirdi.

İngiltere, II. Dünya Savaşı'nda en çok zarar gören ülkelerinden biri oldu ve savaşın getirdiği ekonomik sorunlarla yüz yüze kaldı. Eski imparatorluk gücünü koruyamayacağını anlayan İngiltere birçok sömürgesinden çekilmek zorunda kaldı. İngiltere'nin etkisinin en çok olduğu bölge ise Ortadoğu idi. İngiltere'nin dış politikasının ana unsuru olan bu bölgeye gerekli yardımları yapamayacağını anlaması, müttefiki Amerika'nın yardımını istemesine neden oldu. Ortadoğu'daki çıkarlarını korumak isteyen İngiltere'nin sorumluluğunu Amerika'ya devretmesiyle birlikte bu bölgedeki Amerikan etkinliği yavaş yavaş artmaya başladı. Sovyetler Birliği'nin faaliyetleri Amerika'yı bu devlete karşı bir *“çevreleme politikası”*na yöneltti. Bu anlayışla ilk ciddi adım atıldı. Truman Doktrini ile İngiltere'nin yardım edemeyeceğini açıkladığı Yunanistan ve Türkiye'ye, askeri ve ekonomik yardım sağlandı. Sovyetlerin Avrupa'daki etkilerine karşı da Marshall Yardımı uygulanmaya kondu. Doğu ve Batı arasındaki mücadele uluslar arası alanda diğer ülkeleri de etkilemekteydi. Buna yönelik olarak Ortadoğu, bu mücadelenin yapıldığı birinci derecedeki bölge durumuna geldi. İngiltere ve Fransa'nın bu bölgedeki çıkarları ve Sovyetler Birliği'nin bu bölge eksenindeki planları bölgeyi tüm ülkelerin ilgi alanı haline getirdi.

İngiltere, Ortadoğu'daki çıkarlarını hayati derecede önemli görmesinden dolayı dış politikasını genel anlamıyla bu bölge üzerine şekillendirdi. Bölgedeki etkinliğini korumak ve Sovyetler Birliği tehlikesine karşı bu bölgeyi savunmak İngiltere'yi yeni arayışlara götürdü. Ortadoğu'nun korunması ve istikrarı için bölge ülkelerini bir ittifak çatısı altında birleştirmeyi düşündü. Ortadoğu'dan çıkmak istemeyen İngiltere bölgedeki çıkarları doğrultusunda bu bölgenin güvenliğini sağlamak için zaman içinde değişen savunma projeleri ortaya çıkardı. Dış politikasını bu projelerin uygulamaya geçirilmesine göre yönlendirdi. Ancak Ortadoğu'daki büyüyen milliyetçilik akımı ve Batı ülkelerine karşı olan düşmanlık İngiltere'nin projelerini gerçekleştirmesine engel oluyordu. Bunun için Amerika'dan bölgeye

yönelik ilgisini artırması için destek istedi ve zamanla Amerika'nın bölgeye olan ilgisi arttı. Amerika İngiltere'nin bölge güvenliğinden çok kendi çıkarları doğrultusunda politika izlediğini gördüğünde ise kendi projelerini ortaya koydu. Bu projeler ise çeşitli ittifak antlaşmaları ve işbirlikleri ile güçlendirilmeye çalışıldı.

Türkiye, Sovyet tehlikesi karşısında NATO'ya girerek güvenliğini sağlama aldığına inanınca, İngiltere ve Amerika'nın Ortadoğu'nun savunmasına yönelik projelerinde rol almayı kabul etti. Ortadoğu, Batılı ülkelerin planladığı ve uygulamak istediği projeler çerçevesinde anlaşmazlıklara, çatışmalara, işbirliklerine sahne oldu.

Bu çalışmamızda II. Dünya Savaşı sonrası Amerika'nın Sovyetler Birliği tehlikesine karşı Ortadoğu'da artan etkinliği ele alınmıştır. Bu bağlamda Amerika tarafından tasarlanan ve uygulanmaya çalışılan Kuzey Kuşağı Savunma Projesi bu tezin ana konusunu oluşturmaktadır. Bu projede Türkiye'nin önemli bir rol oynaması sebebiyle tezimizin başlığını “*Amerika'nın Kuzey Kuşağı Savunma Projesi ve Türkiye (1953-1954)*” olarak belirledik. Bu çalışmayı yapmaktaki amacımız, bu zamana kadar bu konu üzerinde kapsamlı bir çalışmanın yapılmamasıdır.

Fahir Armaoğlu'nun “*Ortadoğu Komutanlığından Bağdat Paktına (1951-1955)*” isimli kitabı ile İsmail Soysal'ın “*1955 Bağdat Paktı*” isimli çalışması bu konu üzerine önemli bilgiler içeren çalışmalardır. Ayrıca Türkiye'nin Ortadoğu politikasıyla ilgili Ayşegül Sever'in “*Soğuk Savaş Kuşatmasında Türkiye, Batı ve Ortadoğu 1945-1958*” isimli kitabı son zamanlardaki en kapsamlı çalışmadır. Konu üzerine en doyurucu bilgileri alabileceğimiz kapsamlı çalışmalar Behçet Kemal Yeşilbursa tarafından ele alınmıştır. 2000 yılında yayınlanmış olan “*İngiltere ve Amerika'nın Ortadoğu Savunma Projeleri ve Türkiye (1950-1954)*” isimli önemli bir kitabı bulunmaktadır. 1996 yılında yapmış olduğu “*The Baghdad Pact Anglo-American Defence Policies in the Middle East, 1950-1959*” isimli doktora tezi, 2005 yılında İngiltere'de kitap olarak yayınlanmıştır. Ayrıca İngiliz arşivi belgelerine dayanarak hazırladığı iki İngilizce makalesi bulunmaktadır. Bunlar “*Britain's Post-War Defence Policy in the Middle East and Its Impact on Turkey, 1945-1950*” ve “*A General Review of Turkey's Internal Affairs during the Democrat Party Period according to British Documents, 1950-1960*” adlı makaleleridir. Bunun yanında konu üzerine önemli tespitleri içeren sempozyum bildirileri de bulunmaktadır. “*Soğuk Savaş Dönemi Türk Dış Politikası, 1945-91*”, “*İngiltere'nin Ortadoğu*

Savunma Projeleri ve Türkiye'nin NATO'ya Giriş, 1950-1953” ve konumuzla yakından ilgili olan “*Kuzey Kuşağı Savunma Projesi ve Türkiye-Pakistan Antlaşması, 1953-1954*” isimli bildirileri vardır. Bu çalışmaların dışında Demokrat Parti dönemi ve Ortadoğu ülkelerinin dış siyasetleri ile ilgili yapılmış tezler olmasına rağmen, Amerika'nın Kuzey Kuşağı Savunma Projesi üzerine spesifik bir çalışma bugüne kadar yapılmamıştır.

Tezimiz üç bölümden oluşmaktadır. Birinci bölümde, II. Dünya Savaşı sonrası Ortadoğu bölgesi ve çevresindeki gelişmelerin durumundan bahsettik. Sovyetler Birliği'nin dış siyasetini ve bunun Türkiye'ye yansımalarını ele almaya çalıştık. Ortadoğu'nun genel durumuna değindikten sonra bölgede yaşanan gelişmeleri ve İsrail Devleti'nin ortaya çıkışını anlattık. Daha sonra Ortadoğu'da önemli etkinliği olan İngiltere'nin bölge gelişmelerine bakışını, Amerika'nın Ortadoğu ve çevresindeki gelişmelere bakışını değerlendirdik.

İkinci bölümde, Ortadoğu'da önemli çıkarları bulunan İngiltere'nin, bu çıkarlarını korumaya yönelik olarak ortaya çıkardığı savunma projelerini inceledik. Projelerin bölgedeki durumun ve ilgili devletlerin yaklaşımlarıyla geçirdiği değişiklikleri ele aldık.

Üçüncü bölümde ise, Amerika'nın Ortadoğu'daki artan etkinliğinin neticesinde, Sovyetler Birliği'ni çevreleme politikası eksenindeki bölgenin savunulmasına yönelik projelerini değerlendirdik. Türkiye'nin bu proje çerçevesindeki rolünü ele aldık. Bu projelerin başarı elde edip etmediği ile ilgili gelişmelerle bu kısmı sona erdirdik.

BİRİNCİ BÖLÜM

İKİNCİ DÜNYA SAVAŞI SONRASI ORTADOĞU'DAKİ GELİŞMELER (1945 -1950)

1.1. Ortadoğu'daki Gelişmeler

II. Dünya Savaşı sonrası sömürge yönetimlerinin Ortadoğu'dan çekilmesiyle bölgede önemli bir güç boşluğu meydana gelmişti. Arap ülkeleri savaş sonrası, artan milliyetçiliğin etkisiyle bağımsızlıklarını elde etmeye aynı zamanda ekonomik istikrara kavuşmaya çalışıyorlardı. Arap ülkeleri, aynı zamanda aralarında bir birlik oluşturmak istiyorlardı. Ancak bu fikir pratikte çok güç görünüyordu. II. Dünya Savaşı'ndan güçlü bir şekilde çıkmayı başaran Sovyetler Birliği, Ortadoğu'da varlığını daha fazla hissettirmeye başladı.¹

Sovyetler Birliği, II. Dünya Savaşı'nda işgal ettiği Doğu Avrupa ülkelerinde (Polonya, Macaristan, Romanya, Bulgaristan, Çekoslovakya, Doğu Almanya) komünist hükümetler kurarak bölgedeki etkinliğini artırırken, İran, Türkiye ve Yunanistan üzerinde de doğrudan baskı kurarak, Basra Körfezi ve Hint Okyanusu'na diğer taraftan da Doğu Akdeniz'e inmeye çalışmıştır.²

II. Dünya Savaşı'nda Almanya'nın Sovyetler Birliği'ne saldırması üzerine Amerika ve İngiltere müttefikleri olan Sovyetler Birliği'ne askeri malzeme yardımı yapmaya karar verdiler. Ancak yardımın hangi yoldan yapılacağı önemli bir sorundu. Bu ortak yardım kararına rağmen müttefiklerin söz konusu yardımı hangi nakil hattından geçireceği üzerine bir probleme sahiplerdi. Çünkü Almanya, Nisan 1940'da Danimarka ve Norveç'i işgal etmişti. Kuzey Denizi ve Baltık Denizi'nin kontrolünü böylelikle eline alan Almanya, diğer yandan da 1941 yılının baharında Yugoslavya ve Yunanistan'ı işgal ederek bütün Balkanların ve de Ege Denizi'nin

¹ George McGhee, *ABD-Türkiye-NATO-Ortadoğu*, çev. Belkıs Çorakçı, Ankara: Bilgi Yayınevi, 1992, s. 29.

² Fahir Armaoğlu, *20. Yüzyıl Siyasi Tarihi*, Cilt 1-2, İstanbul: Alkım Kitabevi, 2003, s. 423-424.

kontrolünü eline aldı. Dolayısıyla Türk Boğazları'ndan bir yardım hattı oluşturma ihtimali yoktu. Diğer bir seçenek olan Kuzey Kutbu ise Murmansk limanının yılın büyük kısmında buzlarla kaplı olması sebebiyle imkansızdı. Avrupa üzerinden yardım imkanı ise Almanya'nın önemli mevkilerdeki üstünlüğü sebebiyle çok güçlü. Bu yardım için en elverişli yol Basra Körfezi ve Kuzey İran'dı. Ancak İran Hükümeti, Almanya taraftarı bir politika takip ettiğinden söz konusu yardımın kendi toprakları üzerinden geçişine izin vermedi. Bu yüzden Sovyetler Birliği kuzeyden ve İngiltere güneyden İran'a asker sevk edip bu ülkeyi işgal ettiler. Amerika ise yapılacak yardımın ulaştırılması için İran'a 30.000 kişilik bir askeri birlik yolladı. Fakat bu işgal Batı kamuoyunda iyi bir görüntü vermiyordu. Bu sorunu çözmek için 29 Ocak 1942 tarihinde Sovyetler Birliği ve İngiltere, İran ile bir ittifak antlaşması yaptılar. Bu antlaşma ile İran, Sovyet ve İngiliz askerlerinin ülkesinde bulunmasını ve Sovyetler Birliği'ne gönderilecek yardımın transit geçişini kabul etti. Antlaşmanın beşinci maddesine göre, savaş bittikten altı ay sonra Sovyet ve İngiliz askerleri İran topraklarını terk edecekti.³

2 Eylül 1945'te Japonya'nın yenilmesiyle II. Dünya Savaşı sona erdi. Amerikan ve İngiliz askerleri İran'la yapılan antlaşma gereğince, İran'dan çekildiler. Fakat Sovyetler Birliği askerlerini İran'dan çekmedi. Bununla birlikte Sovyetler Birliği, Kasım 1945'de İran Azerbaycan'ında Cafer Pişaveri önderliğinde komünist bir ayaklanmanın çıkmasında rol aldı. Sovyetler Birliği'nin desteğini alan Cafer Pişaveri, komünist Tudeh Partisi ile 12 Aralık 1945'te Tebriz valisini indirip Muhtar Azerbaycan Cumhuriyeti'ni kurdu. İran Hükümetinin bu ayaklanmayı bastırmak üzere bölgeye sevk ettiği askerler de, Sovyetler Birliği askerleri tarafından engellendi. Sovyetler Birliği, bir yandan da güneyde Mahabad'da bağımsız bir Kürt Cumhuriyeti kurulmasına destek verdi.⁴ İran, Azerbaycan'ın Sovyetler Birliği'nce işgal edilmesini engellemek için Azerbaycan'a iki tabur gönderdi. Ancak bu iki tabur, Tahran dışında Sovyet tankları tarafından durduruldu. Aralık 1945'de Amerika, İngiltere, Fransa ve Sovyetler Birliği Dışişleri Bakanları Moskova'da toplanarak İran'daki durumu görüştüler. Bu toplantıda İngiliz Dışişleri Bakanı Bevin, durumun yerinde incelenmesi için İran'a dörtlü bir komisyon yollanmasını teklif etti.

³ Armaoğlu, 20. Yüzyıl, s. 424-425.

⁴ Armaoğlu, 20. Yüzyıl, s. 425.

Ancak Sovyetler Birliği bu teklifi reddetti. İran, Sovyetler Birliği'nin bölgeyi boşaltmadan önce bir anlaşma yapma niyetinde olduğunu anlamıştı. Ancak Sovyetler Birliği'nin istekleri kabul edilebilir gibi değildi. Sovyetler Birliği, İran'da sürekli olarak asker bulundurmayı, İran'ın Azerbaycan Cumhuriyeti'ni tanımasını ve İran'ın kuzeyindeki petrol kaynaklarından kendisine hisse verilmesini istiyordu.⁵ İran, ikili görüşmelerle bir yere varamayacağını kısa sürede anladı. Bunun üzerine İran, meseleyi Birleşmiş Milletler Güvenlik Konseyi'ne götürdü. Amerika ve İngiltere, yeni kurulmuş olan Birleşmiş Milletler'in böyle ciddi bir mesele ile prestijinin sarsılmasını istemiyordu. Bu yüzden İran'a problemin müzakere yolu ile halledilmesini tavsiye ettiler. Bu tavsiye kararıyla hayal kırıklığına uğrayan İran, Sovyetler Birliği ile yeniden müzakerelere başladı. Görüşmeler 4 Nisan 1946'da sonuçlandı. İki taraf arasında yapılan bir antlaşma ile Sovyetler Birliği askerlerini İran'dan çekmeyi kabul etti. Sovyetler Birliği bu tahliyenin neticesinde Kuzey İran'da petrol imtiyazına sahip olmuş, İran Azerbaycan'ı ile ilgilenme hakkı elde etmiş, İran kabinesine solcu bir bakanın sokulması garantisini almıştır. Ayrıca İran, Birleşmiş Milletler Güvenlik Konseyi'ndeki şikâyetini geri almayı taahhüt etmiştir.⁶ Sovyet askerleri, Mayıs 1946'ya kadar İran topraklarını boşalttılar. Sovyetler Birliği'nin desteği ile kurulan Muhtar Azerbaycan Cumhuriyeti ile Mahabad'da kurulan Kürt Cumhuriyeti ise kısa sürede yıkıldılar.

Savaş sonrasında Sovyetler Birliği'nin en önemli amaçlarından biri; Türkiye ve İran üzerinde bir baskı oluşturarak topraklarının güney kanadını güvenli hale getirmektir. Sovyetler Birliği'nin güneyindeki bu iki ülkenin kültürü, Sovyetlerin imparatorluk döneminde uyguladığı siyasette, egemenliği altına aldığı halklarla da benzerlik içindeydi. Bu yüzden savaş sonrası dönemde, özellikle de 1945–1946 yılları arasında, bu iki ülke Sovyetler Birliği'nin dış politika gündemindeki ana unsurdurlar.⁷ Savaş sırasında müttefik kuvvetlerle beraber işgal ettiği İran'dan, varılan anlaşmalara rağmen çekilmemesi, Sovyet dış siyasetindeki değişmeyi en iyi biçimde ortaya koymuştu.

⁵ **Kâmuran Gürün**, *Dış İlişkiler ve Türk Politikası (1939'dan günümüze kadar)*, Ankara: AÜSBF Yayınları, 1983, s. 307.

⁶ **İsmail Soysal**, *Soğuk Savaş Dönemi ve Türkiye, Olaylar Kronolojisi (1945-1975)*, İstanbul: Isis Yayıncılık, 1997, s. 23.

⁷ **Bernand Lewis**, "Ortadoğu Çatışması", *Stratejik Etütler Dairesi Bülteni*, Ankara, Yıl: 5, Sayı: 27, (Kasım 1971), s. 38.

Sovyetler Birliği'nin ilgi alanındaki diğer bir ÷lke ise T÷rkiye idi. Sovyetler Birliği, T÷rkiye ÷zerinde bir hâkimiyet kurmanın, Ortadoğu'da daha aktif hale gelmede önemli olduğuunun farkındaydı. Sovyetler Birliği, 4–11 Şubat 1945 tarihlerinde toplanan Yalta Konferansı'nda T÷rkiye hakkındaki d÷ş÷ncelerini açıkladı. Sovyetler Birliği Başkanı Stalin, 10 Şubat 1945'teki oturumda Montreux Boğazlar S÷zleşmesi'nin geçerliliğini kaybettiğini, T÷rkiye'nin savaş sırasında ve herhangi bir savaş tehlikesinde Boğazlar'ı kapatma hakkına sahip olmasının kaygı verici olduğuunu, bu y÷zden T÷rkiye'nin Boğazlar ÷zerindeki hâkimiyet hakkının Sovyetler Birliği'nin de menfaatlerinin dikkate alınarak yenilenmesini gerektiğini açıkladı. Stalin konuşmasının sonunda, Sovyetler Birliği'nin boğazına sarılma imkânı veren bu s÷zleşmeye tahamm÷l etmelerinin artık mümkün olmadığını belirtti.⁸

Yalta Konferansı'nın sonunda, Boğazlar'a dair Sovyet isteklerinin, ileride bir araya gelecek olan ÷ç ÷lke dışışleri bakanlarının toplantısında tartışılmasına karar verildi. Çünkü İngiltere ve Amerika, Sovyetler Birliği'nin Boğazlar konusundaki d÷ş÷ncelerini tartışılabilir buluyorlardı.

Yalta Konferansı'ndan birkaç hafta sonra, 19 Mart 1945 tarihinde Sovyet H÷k÷meti, T÷rkiye'ye bir nota verdi. Sovyet Dışışleri Bakanı Vyacheslav Molotov, T÷rkiye Moskova B÷y÷kelçisi Selim Sarper'e, h÷k÷metinin, s÷resi 7 Kasım 1945'te sona erecek olan 17 Aralık 1925 tarihli “*T÷rk-Sovyet Dostluk ve Saldırmazlık Antlaşması*”nın, savaş sonrasında meydana gelen siyasi değişikliklere uygun olmadığı ve bu y÷zden bazı h÷k÷mlerinde değişiklikler gerektirdiği gerekçesiyle feshettiğini bildirdi.⁹

T÷rkiye için Sovyetler Birliği'nin 1925 tarihli dostluk antlaşmasını yenilemeyeceğini bildirmesi s÷rpriz olmadı. Çünkü antlaşmanın s÷resi 1945'te sona ermekteydi. Ancak verilen nota T÷rkiye tarafından dostça karşılanmadı. T÷rkiye bu notayı, Sovyetler Birliği'nin Boğazlar'ın statüsünü kendi menfaatlerine g÷re değiştirme girişiminin ilk adımı olarak değerlendirdi. Bu sırada Sovyet basınında

⁸ Ş÷kr÷ Esmer, “Yalta'da T÷rkiye”, *Siyasi İlimler Mecmuası*, c. XXIV, No: 288, (Mart 1955), s. 434.

⁹ Rifat Uçarol, *Siyasi Tarih (1789-1994)*, İstanbul: Filiz Kitabevi, 1995, s. 718.

Türkiye aleyhine çıkan haberlerin sayısındaki artış da Türkiye'nin endişelerini daha da artırdı.¹⁰

Büyükelçi Selim Sarper, Sovyetler Birliği'nin bu hareketine dair değerlendirmesini, 20 Mart 1945 tarihli bir telgrafla Ankara'ya şöyle aktardı:

Fesih bir sürpriz değildir. Yeni bir dostluk ve tarafsızlık antlaşması isteyebilirler. Bunu yaparken erişmek istedikleri asıl amaç Boğazlar sorununu kendi yararlarına en iyi bir biçimde çözümlenektir. Boğazlar sorunu ikili değil çok taraflı bir sorundur. Bununla beraber bizimle varacakları ikili bir antlaşmayı ileride bu konuda yapılacak çok taraflı görüşmelerde ileri sürebilirler. Buradaki İngiliz ve Amerikan büyükelçileri Montreux Sözleşmesi'nin değiştirilmesini Müttefikler'in ilke olarak kabul ettiklerini söylediler. Sadece değişikliğin kapsamı kararlaştırılmamış. Bu durumda Ruslar ikili antlaşmanın yapılmasını bir tazyik aracı olarak kullanmayı düşünmüş olabilirler.¹¹

Bu dönemde uluslararası alanda yalnız olan Türkiye, ilk önce Sovyetler Birliği ile uygun bir anlaşma zemini aradı. Türkiye, 4 Nisan 1945'te Sovyetler Birliği'ne cevabî bir nota verdi. Türkiye Dışişleri Bakanı Hasan Saka, Sovyet Büyükelçisi Vinogradov'a verdiği notada, Türkiye'nin Sovyetler Birliği ile uzun zamandan beri sürdürdüğü komşuluk ve dostluk ilişkilerini daha da geliştirmek isteğinde olduğunu belirtiyordu. Notanın devamında, Türk-Sovyet dostluğuna büyük hizmetleri geçen 1925 antlaşmasının değerini anlatıyor ve Sovyetler Birliği'nin açıkladığı fesih isteğinin kaydedildiğini bildiriyordu. Süresi dolmak üzere olan 17 Aralık 1925 Antlaşması'nın yerine iki tarafın menfaatleri çerçevesinde günün koşullarına uydurularak ve gerekli değişikliklerin yapılarak yeni bir antlaşmanın yapılması yolundaki Sovyet telkinlerinin olumlu görüldüğünü ve Türkiye'nin bu maksatla yapılacak teklifleri büyük bir dikkat ve iyi niyetle ele alacağını bildiriyordu.¹²

7 Haziran 1945'te Sovyet Dışişleri Bakanı Molotov, Moskova Büyükelçiliği'ne, Türkiye'nin uygun bir anlaşmaya varması isteniyorsa Sovyetler Birliği'nin şu isteklerini kabul etmesini bildirdi:

- 1) 16 Mart 1921 tarihli Moskova Antlaşması ile tespit edilen Türk-Sovyet sınırında, Sovyetler Birliği lehine bazı düzeltmeler yapılması,

¹⁰ **Ayşegül Sever**, *Soğuk Savaş Kuşatmasında Türkiye, Batı ve Ortadoğu 1945-1958*, İstanbul: Boyut Yayınları, 1997, s. 19-20.

¹¹ **A. Suat Bilge**, *Türkiye-Sovyetler Birliği İlişkileri: 1920-1964, Güç Komşuluk*, Ankara: Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, 1992, s. 266.

¹² **Rıfki Salim Burçak**, *Moskova Görüşmeleri (26 Eylül 1939-16 Ekim 1939) ve Dış Politikamız Üzerindeki Tesirleri*, Ankara: Gazi Üniversitesi Basın-Yayın Yüksekokulu, 1983, s. 174.

- 2) Boğazlar'ın Türkiye ile Sovyetler Birliği'nce ortaklaşa savunulması ve bunun için de Sovyetler Birliği'ne Boğazlar'da deniz ve kara üsleri verilmesi,
- 3) Boğazlar'ın durumunu tespit eden Montreux Sözleşmesi'nde yapılması gerekli değişiklikler konusunda Türkiye ile Sovyetler Birliği arasında prensip anlaşmasına varılması.¹³

Büyükelçi Selim Sarper, Dışişleri Bakanı Molotov'a verdiği cevapta, söz konusu ilk iki isteğin kabulünün mümkün olmadığını ve Montreux Sözleşmesi'nin uluslararası bir sözleşme olduğunu, bu nedenle meselenin yalnızca Türkiye ve Sovyetler Birliği'ni değil sözleşmede imzası bulunan bütün taraf ülkelerini ilgilendirdiğini ve onların da görüşlerine başvurulması gerektiğini belirtmiştir.¹⁴

Türkiye, Sovyetler Birliği'nin isteklerini reddetti. Ancak Sovyetler Birliği geri adım atmayarak, Türkiye'nin, Kars ve Ardahan illerini de terk etmesini istedi. 20 Aralık 1945'te TBMM'de tartışılan bu talepler tepkiyle karşılandı. İstiklal Savaşı yıllarının Şark Cephesi Kumandanı olan Kazım Karabekir Mecliste yaptığı konuşmada tepkisini şu sözlerle dile getirdi:

Yabancı gazete ve ajanslardan aldığımız malûmat doğru ise şimal komşumuzun bizden bazı istekleri varmış. Bütün dünya bilmelidir ki Boğazlar milletimizin hakikaten boğazıdır. Oraya el saldırtmayız. Fakat şunu da bilmelidirler ki, Kars Yaylası milli bel kemiğimizdir. Kırdırırsak yine mahvoluruz.¹⁵

Türk-Sovyet sınırında istenen değişikliklerin yani toprak taleplerinin aslında tutarlı bir yönü bulunmamaktaydı. Bu isteklerin Sovyetler Birliği tarafından haklı bir talep olduğunu iddia etmesi de çok zordu. Türk-Sovyet sınırı zaten mevcut haliyle Sovyetler Birliği'nin şikayet edeceği bir durumda değildi ve yapılacak herhangi bir değişiklik de aslında Sovyetler Birliği'ne çok şey kazandırmayacaktı. Sovyetler Birliği'nin bu toprak taleplerinde bulunmasının ardındaki sebep, Boğazlar'da Sovyetler lehine yapılacak bir düzenlemeye dair bu talepleri bir baskı aracı olarak kullanılabilmek ihtimali olabilirdi.¹⁶

İktisadi ve askeri koşullarını da göz önünde bulunduran Türkiye, bu zamana kadarki süreçte Sovyetler Birliği ile iyi geçinme gayretinde idi. Ancak ülkenin toprak bütünlüğü ve çıkarlarına aykırı isteklerle karşılaşan Türkiye yalnız kalmak

¹³ **Mehmet Gönübol ve diğerleri**, *Olaylarla Türk Dış Politikası (1919-1965)*, Ankara: AÜSBF Yayınları, 1969, s. 193.

¹⁴ **Uçarol**, *a.g.e.*, s. 719.

¹⁵ **Halûk F. Gürsel**, *Tarih Boyunca Türk-Rus İlişkileri*, İstanbul: Ak Yayınları, 1968, s. 233.

¹⁶ **Baskın Oran**, "Türkiye'nin Kuzeydeki Büyük Komşu Sorunu Nedir? Türk-Sovyet İlişkileri (1939-1970)", *AÜSBF Dergisi*, Cilt: 25, No:1, (Mart 1970), s. 56.

istemeyerek ilk olarak 1939'dan beri ittifak halinde bulunduğu İngiltere'nin diplomatik desteğine başvurdu.¹⁷

1944'ten itibaren İngiliz Hükümeti, Türkiye'nin toprak bütünlüğünün ve bağımsızlığının korunmasının İngiltere'nin menfaatine olduğuna ikna oldu. İngiltere, Sovyetlerin Türkiye'ye yönelik isteklerinin kabul edilemeyeceğini ve bu tutumun savaş sonrası uluslararası barış girişimlerinin ihlali anlamına geldiğini düşünüyordu. İngiliz Dışişleri Bakanı Anthony Eden'in, 1944 tarihinde Savaş Kabine'sine sunduğu memoralarda, İngiltere'nin Ortadoğu'daki mevcut durumunun korunması ve Sovyet faaliyetlerinin Balkanlar için oluşturduğu tehlikeye işaret edilerek Türkiye'nin önemine dikkat çekiyordu. İngiliz Genelkurmayı da “*Doğu Akdeniz ve Ortadoğu'daki stratejik güvenliğimiz için Rusya'nın Türk Boğazları üzerinde fiziksel kontrolü ya da sınırsız geçiş hakkı olmaması gerekiyor*” şeklinde görüş bildirdi.¹⁸ Türk Hükümetini destekleyecekleri konusunda güvence veren İngiltere, konuyu “*Üç Büyükler*” (Amerika, İngiltere, Sovyetler Birliği) arasında yapılması kararlaştırılmış olan Potsdam Konferansı'na da götürecekti.

Bu destekle nispeten rahatlayan Türkiye yine de Sovyetlerin kendi toprakları üzerindeki isteklerini engelleyecek asıl gücün Amerika olduğunun farkındaydı. Ancak Amerikan Dışişleri Bakanlığı, 7 Haziran 1945'teki Molotov-Sarper görüşmesi hakkında bilgilendirildiğinde, bu görüşmeyi “*dostça*” ve “*tetkik mahiyeti*” şeklinde değerlendirerek, bu durum karşısında fazlaca endişelenmiş bir görüntü vermedi. Amerika'nın bu yaklaşımı Ankara'yı hayal kırıklığına uğrattı. Buna karşılık Sovyetler Birliği'ne karşı sert bir tavır takınılması konusunda Türklerle aynı düşüncede olan İngilizler, Amerikan Hükümetini daha katı bir karşılık vermeye davet eden Türkiye'nin yanında yer aldılar. 18 Haziran 1945'te İngiltere'nin Washington Büyükelçiliği Müşaviri John Balfour, Türkiye'ye yönelik Sovyet talepleri konusunda Amerikan Hükümeti ile temasa geçerek Yalta Kararları'na¹⁹ aykırı olan bu Sovyet tutumu konusunda, Temmuz 1945'te toplanacak olan Potsdam Konferansı öncesi ortak bir görüş oluşturulması gerektiği yönünde telkinde bulundu. Neticede Amerika

¹⁷ Gönübol v.d., a.g.e., s. 193.

¹⁸ Sever, a.g.e., s. 22-23.

¹⁹ Yalta'da alınan karara göre, Sovyetler Birliği, Türkiye'nin bağımsızlığını ve toprak bütünlüğünü tehdit eden hiçbir girişimde bulunmayacağı sözünü vermişti.

ve Sovyetler Birliği'nin de onayıyla Boğazlar meselesinin Potsdam'da, üç devlet arasında (Amerika, Sovyetler Birliği ve İngiltere) görüşülmesine karar verildi.²⁰

Amerika'nın yumuşak yaklaşımına karşılık İngiltere Potsdam'a, Sovyetlere karşı daha sert bir tavır takınılması düşüncesiyle geldi. Amerikalılar ise taraflar Uluslararası Güvenlik Organizasyonu prensipleriyle uyuşmayan faaliyetlere girmediğ sürece Türkiye konusunda, İngiliz ve Sovyet politikalarının gidişatını gözlemlemede tarafsız ve ama ihtiyatlı bir tutum sergilemeyi tercih etti.²¹

17 Temmuz - 2 Ağustos 1945 tarihleri arasında toplanan Potsdam Konferansı'nda Sovyetler Birliği, Boğazlar'ın durumunun gözden geçirilmesi ve Doğu Anadolu'dan toprak isteklerini tekrarladılar. İngiltere Başbakanı Churchill Boğazlar'a ilişkin, Montreux Sözleşmesi'nin Sovyetler Birliği ve diğer Karadeniz'e kıyısı olan ülkeler lehine yeniden gözden geçirilmesini uygun buldu; fakat uluslar arası niteliğine vurgu yaparak konunun, sadece Sovyetler Birliği ile Türkiye'nin arasında sonuca bağlanamayacağını açıkladı. Ayrıca Churchill, Sovyet basınında Türkiye aleyhinde çıkan haberlerle ilgili olarak da Stalin'i uyardı. Amerika Başkanı Truman ise Boğazlar sorununa Avrupa'daki Tuna ve Ren gibi bir iç su yolu meselesi olarak yaklaşarak serbest seyir hakkı ve uluslararası kontrolü önerdi. Sovyetlerin Boğazlar'da üs kurmaya dair istekleri ise hem Amerika hem İngiltere tarafından reddedildi. Ancak Sovyetlerin Türkiye'den toprak ilhakına ilişkin istekleri Amerika tarafından iki ülke arasında çözüme bağlanması gereken bir mesele olarak algılandı ve konuya kayıtsız kalındı.²²

Konferans neticesinde üç hükümet (Amerika, İngiltere, Sovyetler Birliği), Montreux Sözleşmesi'nin günün koşullarına uygun olmadığı konusunda mutabakata vardılar. Ancak, kendi çıkarlarına aykırı olduğundan, Amerika ve İngiltere, Sovyetler Birliği'nin Boğazlar'a ilişkin isteklerine katılmadılar ve bundan dolayı da aralarında görüş ayrılıkları oluştu. Her üç devletin, Boğazlar konusundaki görüşlerini Türkiye'ye ayrı ayrı bildirmelerine karar verildi.²³

Sovyetler Birliği'nin Türkiye üzerindeki baskı ve isteklerinin doğal bir sonucu olarak Türk Hükümetinin savaş sonrası düzenin iki güçlü Batılı devletin

²⁰ Sever, a.g.e., s. 24-27.

²¹ Sever, a.g.e., s. 27.

²² Sever, a.g.e., s. 27-28.

²³ Feridun Cemal Erkin, *Türk-Sovyet İlişkileri ve Boğazlar Meselesi*, Ankara: [y.y.], 1968, s. 269.

yardıma müracaat etmesi kaçınılmaz görünmüştü. Türkiye'nin, İngiltere tarafından desteklenmesine rağmen Sovyetlerin davranışlarına ilişkin Amerikan tavrı Ankara'yı memnun etmemişti. Bu konudaki Amerikan yaklaşımı Başkan Truman'ın belirttiği şekildeydi:

Toprak verme sorununun Türk ve Rusların kendi başlarına oturup çözmeleri gereken bir sorun olduğunu söyledim. Zaten Mareşal [Stalin] de böyle yapmak istediğini bildirmişti. Fakat Karadeniz Boğazları sorununun Birleşik devletleri ve bütün dünyayı ilgilendirdiğine işaret ettim.²⁴

Boğazlar sorununa ilişkin Türkiye ve İngiltere tarafından Amerika'ya yapılan diplomatik baskılar ve girişimler devam etmekteydi. Amerika'nın Boğazlar meselesine yaklaşımının belirlenmesi, İngilizlerle yapılan görüşmeler ve Amerikan yönetimi içindeki fikir uyuşmazlıkları sebebiyle belli bir gecikmeye uğramıştı.²⁵ Nihayet Amerika Dışişleri Bakanlığı 2 Kasım 1945'te Türk Hükümetine sunduğu bir notada, Boğazlar meselesine dair şu önerilerde bulundu:

- 1) Boğazlar bütün devletlerin ticaret gemilerine her zaman açık olmalıdır,
- 2) Boğazlar, Karadeniz'e kıyısı bulunan devletlerin savaş gemilerinin geçişine her zaman açık olmalıdır,
- 3) Karadeniz'e kıyısı olan devletlerin özel rızası veya Birleşmiş Milletler tarafından görevlendirilmiş olmaları istisnalarıyla üzerinde anlaşılacak, sınırlandırılmış bir tonajın altındaki gemiler dışında, Karadeniz'e kıyısı olmayan devletlerin savaş gemilerinin Boğazlar'dan geçişi her zaman yasak olmalıdır,
- 4) Montreux Sözleşmesi'ni günün koşullarına uygun hale getirmek için, Milletler Cemiyeti'nin yerini Birleşmiş Milletler sistemi almalı ve Japonya taraf devletler arasından çıkarılmalıdır.²⁶

Notadan da anlaşılacağı üzere, Amerika Boğazlar'ın uluslar arası bir kontrol dahilinde serbest geçişe açık hale getirilmesi yönündeki düşüncelerini terk etmiş bulunmaktaydı. Bu tavır değişikliği, ticari savaş gemilerinin Boğazlar'da serbest seyrini talep etmenin Türkleri toprak bütünlükleri için bir garanti istemeye itebileceği düşüncesinden kaynaklanmış olabilirdi. 24 Kasım 1945'te İngilizler de prensipte bu notaya katıldılar.²⁷ 5 Aralık 1945 tarihinde de Başbakan Şükrü Saraçoğlu bir basın toplantısı düzenleyerek, hükümetinin söz konusu Amerikan önerilerini esas itibarıyla

²⁴ Oran, *a.g.m.*, s. 57.

²⁵ Sever, *a.g.e.*, s. 29.

²⁶ Baskın Oran (ed.), *Türk Dış Politikası, 1919-1980*, Cilt: 1, İstanbul: İletişim Yayınları, 2002, s. 504.

²⁷ Sever, *a.g.e.*, s. 30.

benimsediğini, uygulamaya yönelik şekil ve kayıtların zamanında incelenmesi kaydıyla, önerilerin müzakere açısından kabule değer olduğunu bildirdi.²⁸

Türkiye için en iyi çözümün Montreux Sözleşmesi'nde belirtilen hükümlerle Boğazlar'a ait Türkiye egemenliğinin korunması idi. Buna rağmen Türkiye, bazı tavizler vererek Türk-Sovyet ilişkilerinin iyileştirilmesi adına Amerika'nın sunduğu önerileri kabul ettiğini göstermişti.²⁹

II. Dünya Savaşı sonrası Sovyetler Birliği ile uzlaşmaya yönelik iyi niyetini koruyan Amerika, Sovyetlerin Türkiye ve Ortadoğu'daki davranışlarının ve ilerideki amaçlarının muhasebesini yaptığında, artık uzlaşma tavrının Amerikan politikasının aleyhine olacağı kanaatini benimsedi. Bu fikrin gelişmesinde iki olay önemli rol oynadı. Bunlardan birincisi, 1945'in Aralık ayında Sovyetler Birliği'nden iki Gürcü profesörün Türkiye'ye dair sınır iddialarıydı. S. R. Djanashia ve N. Berdzenishvili adlı iki profesörün Tiflis Kommunist gazetesinde 14 Aralık 1945 tarihinde çıkan ve *"Türkiye'den Meşru İsteklerimiz"* başlıklı yazıdaki iddiada; Ardahan, Artvin, Tortum, İspir, Bayburt, Gümüşhane ve Doğu Lâzistan, Trabzon ve Giresun bölgelerinin 1920 ve 1921'de Gürcü halkı zor bir durumdayken Türkler tarafından işgale uğradığını, buradaki Gürcü anıtlarının yok edilmekte olduğunu ve savaş sırasında Almanya'nın hizmetine bilerek giren Türkiye'den bu toprakların geri alınması gerektiği ileri sürülüyordu. Sovyet basını ve radyosu bu konu üzerine geniş bir kampanya açarak bu iddiaları şiddetlendirdi. Türk basını ise bu iddialar karşısında sert bir reaksiyon gösterdi. Aynı zamanda Türk Dışişleri de Amerika ve İngiltere ile görüşerek bu konuya dair açık bir tavır içine girmişti. 1945 sonunda Amerikan Dışişleri Bakanı Dean Acheson Türklere bir güvence vererek Amerika'nın hayati çıkarlarını koruyacağını bildirdi.³⁰ Amerika üzerindeki değişen tutumun ikinci nedeni de Sovyetler Birliği'nin İran üzerine yaptığı baskılardı.³¹ Nitekim Ocak 1946'da Başkan Harry Truman'ın Dışişleri Bakanı James Byrnes için hazırladığı muhtıra da değişen bu kanaati destekler nitelikteydi:

²⁸ Gönübol v.d., a.g.e., s. 199.

²⁹ Sever, a.g.e., s. 30.

³⁰ Sabit Duman, "Demokrat Parti Dönemi Türk Dış Politikası (1950-1960), Basılmamış Yüksek Lisans Tezi, Ankara: Hacettepe Üniversitesi Atatürk İlkeleri ve İnkılap Tarihi Enstitüsü, 1990, s. 26.

³¹ Haluk Ülman, "Türk-Amerikan Yakınlaşması ve Sovyetler Birliği", *Forum Dergisi*. Cilt: 13, Sayı: 165, (Şubat 1961), s. 13.

Sovyetler Birliği'nin Türkiye'yi istila ederek Boğazlar bölgesini ele geçirmek istediğine artık hiç şüphem kalmadı. Eğer bu gidişe demirden bir yumruk uzatıp 'dur' demezsek, yeni bir savaş çıkacaktır. Sovyetler Birliği yalnız bir sözden anlıyor: 'Kaç tümeniniz var?'³²

Amerikan politikasının değiştiğine dair diğer bir sinyal ise Amerika Dışişleri Bakanı Byrnes'in 28 Şubat 1946'da New York'ta verdiği bir beyanatta belirdi. Byrnes, Amerika'nın Sovyet Rusya'ya karşı azimli bir politika gütmesi gerektiğini belirtmiş ve "*saldırımı önlemek için harekete geçmeye hazırız*" diyerek Sovyetler Birliği'ni açık bir şekilde uyarmıştı.³³

Amerika'nın dış politika alanında değişen bu tutumunun ve Türkiye'ye de artan desteğinin bir göstergesi olarak, Başkan Truman'ın önceki yıl ölen Türkiye'nin Washington Büyükelçisi Münir Ertegün'ün naaşını, Amerikan donanmasının en güçlü savaş gemisi olarak bilinen "*Missouri*" ile İstanbul'a göndermesi, Türk-Amerikan ilişkilerinde önemli bir nokta oluşturmuştu. 5 Nisan 1946'da İstanbul'a ulaşan gemi Türkiye tarafından büyük bir sevinçle karşılandı. Amerikalılar, Missouri'nin bu ziyaretinin Türklerden, Sovyetler Birliği'nin Türkiye üzerindeki isteklerine karşı Amerika'nın kararlı desteğinin bir işareti olarak görülmesini istediler. Dışişleri Bakanı Byrnes da Paris'teki Türk Büyükelçisi ile bu düşünceye paralel olarak bir konuşma gerçekleştirdi.³⁴ Amerika tarafından yapılan bu sembolik destek, sıkıntılı bir süreç içinde bulunan Türkiye'nin gergin atmosferini dağıtmasında çok olumlu bir etki yaratmıştı. Başbakan Saraçoğlu da memnuniyetini açıkça gösteren şu sözlerle o günkü havayı anlatmıştı:

Üstünde yaşadığımız ihtiyar dünyanın en genç ve en mükemmel çocuğu olan Amerika ve Amerikalılar, ellerinde insanlık, adalet, hürriyet, medeniyet bayrakları olduğu halde Birleşmiş Milletlerden mürekkep büyük bir insanlık dünyası kurmak yolunda sağlam ve metin adımlarla yürümektedirler.³⁵

Amerika, Missouri'nin İstanbul'a yaptığı ziyaretin kuru bir jest olarak düşünülmesini istemiyordu. Amerikan Hükümetine göre bu, gerçekte kararlı bir politikanın bir parçasıydı. Türkiye'ye gösterdiği ilginin gerçek olduğunu göstermişti.³⁶ Türk basınında ise rutin protokol kurallarını aşan nitelikteki bu

³² Ülman, "Türk-Amerikan.", s. 13.

³³ Soysal, *Soğuk Savaş*, s. 21.

³⁴ Sever, *a.g.e.*, s. 41.

³⁵ Oran, *a.g.m.*, s. 61.

³⁶ Sever, *a.g.e.*, s. 41.

davranışından, Amerika'nın yalnız Pasifik'te değil, Avrupa olaylarına hakim olan Akdeniz sularında da her tehlikeye hazır olacağı anlamının çıkarıldığına dair yorumlar yapıldı.³⁷

İngiltere ise Ortadoğu'daki mevcut konumu ve Süveyş Üssü'ndeki stratejik çıkarları nedeniyle Türkiye'nin bağımsızlığı ile yakından ilgilenecekti. Çünkü Türkiye, Sovyetler Birliği'ni Akdeniz'e bağlayan tek deniz yolunun kontrolünü elinde tutuyordu. Ayrıca Sovyetlerin Ortadoğu'ya geçişini sağlayacak kara bağlantısının merkezinde de yine Türkiye vardı. Neticede Doğu Akdeniz ve Ortadoğu'daki hakim konumunu sürdürmeye karar veren İngiltere'nin Türkiye'ye karşı olan ilgisi ve desteği kaçınılmaz görünmekteydi.³⁸

II. Dünya Savaşı sonrası yenilen devletlerle yapılacak olan barış antlaşmaları meselesini görüşmek üzere dört Dışişleri Bakanı (İngiltere, Amerika, Sovyetler Birliği ve Fransa) 25 Nisan 1946'da Paris'te buluştular. Görüşmeler sırasında Batılı devletler ile Sovyetler Birliği arasındaki görüş ayrılıkları, Sovyetler ile işbirliği çabalarının güçlüğü bir kez daha gösterdi.³⁹

Paris görüşmelerinin sona ermesinden bir ay kadar sonra 7 Ağustos 1946'da Sovyetler Birliği Türkiye'ye bir nota verdi. Türk Boğazları'na ilişkin görüşlerini içeren notasında Sovyetler Birliği, II. Dünya Savaşı'nda gerçekleşen bazı olaylardan yola çıkarak Montreux Sözleşmesi ile oluşturulan Boğazlar rejiminin Karadeniz devletlerinin güvenliğini korumaya yetmediğini ileri sürerek ve savaş sırasında bazı savaş gemilerinin Boğazlar'dan geçirildiğini iddia ederek, Boğazlar'ın statüsünün şu esaslara dayalı olarak değiştirilmesini istiyordu:

- 1) Boğazlar bütün devletlerin ticaret gemilerinin geçişine devamlı açık tutulmalıdır,
- 2) Boğazlar Karadeniz devletlerinin savaş gemilerinin geçişine devamlı olarak açık tutulmalıdır,
- 3) Özel surette öngörülecek haller dışında, Boğazlar Karadeniz'e sahili olmayan devletlerin savaş gemilerinin geçişine kapalı olmalıdır,
- 4) Karadeniz'e girmek ve Karadeniz'den çıkmak için tabii su yolu olan Boğazlar'a ilişkin rejimin yalnız Türkiye'nin ve Karadeniz'e sahili bulunan diğer devletlerin yetkisi dahilinde olmalıdır,
- 5) Boğazlar'da ticari seyrüsefer serbestliği ve Boğazlar'ın güvenliğini temin hususuyla en fazla ilgili ve bunu gerçekleştirmeye en yetkin oldukları için, Türkiye ve Sovyetler Birliği, Boğazlar'ın diğer devletler tarafından

³⁷ Gönübol v.d., a.g.e., s. 202.

³⁸ Sever, a.g.e., s. 34.

³⁹ Gönübol v.d., a.g.e., s. 204.

Karadeniz'e sahili bulunan devletler aleyhine kullanılmasının önüne geçmek için, bunların savunulmasını müştereken temin etmelidirler.⁴⁰

Sovyet Hükümeti bu nota ile Amerika ve İngiltere başta olmak üzere bütün devletleri Boğazlar'dan uzaklaştırmayı, Sovyetlerin Karadeniz'deki güvenlik çıkarlarının tanınmasını, Çanakkale ve İstanbul Boğazları üzerinde kara ve hava üsleri verilmesini ayrıca Ankara'da bir Sovyet askeri heyetinin yerleşmesini arzuluyordu.⁴¹

Sovyetler Birliği, Boğazlar'a dair bu notayı, Türkiye ile beraber Amerika ve İngiltere'ye de bildirdi. Öncelikle bu iki ülkenin düşüncesini öğrenmek isteyen Türkiye, notaya hemen bir cevap vermedi. Türk Hükümeti Amerika'dan notaya dair bir tavır almasını bekliyordu. Başkan Truman bu isteğe olumlu yaklaşarak, Amerikan Dışişleri, Harbiye ve Donanma Bakanlıklarını bu meseleyi dikkatli incelemek üzere görevlendirdi.⁴²

Dışişleri Bakan Vekili Dean Acheson'ın girişimiyle, ilgili bakanlıkların, Türk-Sovyet ilişkilerine dair yaptıkları bir seri üst düzey toplantının sonucunda, 15 Ağustos 1946'da Başkan Truman'a sunulmak üzere bir memorandum hazırlandı. Memorandumdaki değerlendirme şu şekildeydi:

Sovyetler Birliği Ortadoğuya tam hakim olursa, akaryakıt dahil çeşitli kaynakları bakımından stratejik önemi olan bu bölgeyi kontrol altına almış olur. O zaman, ulaşım açısından Hindistan ve Çin'e ilişkin hedeflerine yaklaşmak için daha kuvvetli bir duruma gelir.

Bu sebeplerle, Sovyetler Birliğinin, kuvvet kullanmak veya kuvvet kullanma tehdidinde bulunmak suretiyle, Çanakkale ve Türkiye üzerindeki tek taraflı planlarını yürütmekte başarı kazanamaması Amerika'nın hayati menfaatleri gereğidir.

Türkiye tazyik altında, Sovyet önerilerini kabul ederse ileride Birleşmiş Milletler veya dünya kamuoyu önünde Sovyetlere karşı yürüteceğimiz davayı zayıflatır. Ama Türk Hükümeti Birleşmiş Milletlere inandığını ısrarla belirtiyor. Aynı zamanda, yalnız olarak savaşıma durumunda kalsa bile, Sovyetlerin Türk topraklarında üs elde etme çabalarına kuvvet kullanarak karşı koyacağını açıklıyor. Türkiye'nin tutumu böyle olmakla beraber, onun Amerika'nın destek teminatı ile azmi kuvvetlendirilmelidir.⁴³

Üç Bakanın ortak görüşüne göre, Sovyetler Birliği'nin asıl niyeti Türkiye'nin kontrolünü elde etmektir ve Sovyetlerin bunda başarılı olması durumunda

⁴⁰ Gönübol v.d., a.g.e., s. 204.

⁴¹ Akdes Nimet Kurat, *Türk-Amerikan Münasebetlerine Kısa Bir Bakış 1903-1971*, Ankara: Doğu Ltd Şirketi Matbaası, 1959, s. 47.

⁴² Gönübol v.d., a.g.e., s. 205.

⁴³ Melih Esenbel, *Türkiye'nin Batı ile İttifaka Yönelişi*, İstanbul: İsis Yayımcılık, 2000, s. 49-50.

Yunanistan, Yakınoğu ve Ortadoğu'nun tamamının ele geçirilmesine engel olmak çok zor olacaktı.⁴⁴

Bu görüşün ışığında memorandum, Türkiye'nin bir Sovyet saldırısına maruz kalması durumunda o sırada iç düzeni çok bozuk olan Yunanistan'ın da aynı tehlikeyle karşılaşacağını, Türkiye ve Yunanistan'ın, Sovyet hakimiyetine girmesi durumunda ise bütün Akdeniz ve Ortadoğu dengesinin bozulacağını ve bölgedeki ulaştırma yollarının tehlikeye düşeceğini anlatıyordu. Bu düşünceyle Amerikan idarecileri Sovyetler Birliği karşısında Amerika'nın *"silahlı bir çatışma pahasına da olsa"* var gücüyle Türkiye'ye destek vermesi gerektiği sonucuna varıyordu.⁴⁵

Memorandumun sunduğu görüşlere katılan Başkan Truman 19 Ağustos 1946'da Sovyet Hükümetine bir nota verdi. Dördüncü ve beşinci maddedeki Sovyet isteklerine itiraz ederek Boğazlar rejiminin yalnız Karadeniz'e sahili bulunan devletlerin işi olmadığını, Türkiye'nin Boğazlar'ın savunmasından sorumlu olmaya devam edeceğini bildirdi. Boğazlar'ın bir saldırıya maruz kalmasında durumunda uluslar arası güvenliği tehdit eden bir durumun meydana geleceğini ve bunun Birleşmiş Milletler Güvenlik Konseyi'nin harekete geçmesini gerektireceğini açıkça vurguladı.⁴⁶ İngiltere de 21 Ağustos'ta Amerika ile aynı noktalara itiraz ederek *"Boğazlardaki yegane kara kuvveti olması dolayısıyla, Türkiye'nin Boğazların kontrol ve savunmasından sorumlu yegane devlet olarak kalmasının zaruretime inanıyoruz"* dediği notayı Sovyet Hükümetine sundu.⁴⁷ Türk Hükümeti de 22 Ağustos'ta, Amerika ve İngiltere'nin görüşlerini doğrulayan nitelikteki cevabî notasını, Sovyet Hükümetine gönderdi. Cevapta Türkiye, Montreux Sözleşmesi'nde gemilerin geçişiyle ilgili bazı değişikliklerin yapılabileceğini kabul etmekle birlikte, bu Sözleşme ile kurulan statüye ve Boğazlar'ın ortaklaşa savunulmasına ait istekleri, egemenlik haklarına ve güvenliğine aykırı olduğu gerekçesiyle onaylamadığını bildirdi. Bunların kabulünün *'Türkiye'nin Boğazlar'da oynadığı denge ve irtibat unsuru rolünün sona ermesi ve Karadeniz devletlerinin sözde güvenliğinin*

⁴⁴ Sever, *a.g.e.*, s. 42-43.

⁴⁵ Ülman, "Türk-Amerikan", s. 13.

⁴⁶ Esenbel, *a.g.e.*, s. 50.

⁴⁷ Mehmet Saray, *Sovyet Tehdidi Karşısında Türkiye'nin NATO'ya Girişi: III. Cumhurbaşkanı Celâl Bayar'ın Hatıraları ve Belgeler*, Ankara: Atatürk Araştırma Merkezi, 2000, s. 77.

Türkiye'nin güvenliğinin imhası üzerine kurulması demek olacağını” belirterek söz konusu istekleri reddetti.”⁴⁸

Sovyetler Birliği, Türkiye'nin 22 Ağustos tarihli notasına, 24 Eylül 1946'da, önceki isteklerin tekrar edildiği, ikinci bir notayla karşılık verdi. Boğazlar hakkında direkt görüşmeler yapılması yolundaki Potsdam kararlarını hatırlatan Sovyet Hükümeti, Karadeniz'in kapalı bir deniz olduğu yolundaki iddiasını da tekrar ortaya koydu. Sovyetlerin önceki isteklerinin tekrar edildiği bu notanın da Ankara tarafından uygun karşılanmayacağı açıkta.⁴⁹ Türk Hükümeti 18 Ekim 1946'da verdiği son cevapta, ileri sürülen iddiaları hukuki delilleriyle ortaya koyarak Boğazlar'ın savunmasıyla ilgili görüşlerini ve kararlılığını bir önceki cevabında açıkladığı gibi tekrar vurguladı.⁵⁰ Cevapta Karadeniz'e kıyısı olan devletlerin Boğazlar'da ortak bir savunma oluşturmalarına dair beşinci madde ile ilgili olarak da şu husus belirtilmiştir:

Keza, kendi ülkesinde güvenliği kurmak için komşusunun güvenlik ve istiklalini yok etmeyi mübah sayan aynı teklifin, başkasının toprak bütünlüğüne ve siyasi istiklaline saygı göstermek vecibesiyle nasıl teklif edilebileceğini izah edememektedir. Bu itibarla Cumhuriyet Hükümeti 7 Ağustos 1946 tarihli Sovyet notasının 5. noktasının Türkiye'nin, terkine imkân bulunmayan hükümlerlik hakları ve hiçbir tahdide tahammülü olmayan güvenliği ile telifi gayri kabil bulunduğunu yeniden tekrarlamak mecburiyetindedir...⁵¹

Boğazlar rejiminin yalnız Karadeniz'e sahili olan devletler tarafından idare edilmesi arzusunda olan Sovyetler Birliği, İngiltere ve Amerika'nın bu meseleye taraf olmamalarını göstermek amacıyla ilk notada takip ettiği usule aykırı olarak, bu ikinci notanın birer kopyasını İngiliz ve Amerikan Hükümetlerine vermemişti. Ancak bu iki devleti Boğazlar meselesinde taraf kabul eden Türk Hükümeti, ikinci Sovyet notasını alır almaz notanın birer örneğini derhal bu iki devlete de gönderdi.⁵²

Notanın birer kopyasını alan İngiltere ve Amerika 9 Ekim 1946'da Sovyet Hükümetine verdikleri notalarda, Montreux Sözleşmesi'nin değiştirilmesine olumlu bakmakla beraber, meselenin yalnız Türkiye ile Sovyetler Birliği arasında görüşülemeyeceğini, Sözleşme'yi imzalamış diğer devletlerin de hazır bulunacağı bir konferansın toplanması gerekeceğini belirttiler. Boğazlar'ın savunulmasının Sovyetler Birliği ile ortaklaşa değil, esas itibarıyla Türkiye tarafından yapılmasını ve

⁴⁸ Uçarol, *a.g.e.*, s. 721.

⁴⁹ Esenbel, *a.g.e.*, s. 50.

⁵⁰ Armaoğlu, *20. Yüzyıl*, s. 429.

⁵¹ Saray, *a.g.e.*, s. 91.

⁵² Gönlübol v.d., *a.g.e.*, s. 208.

Boğazlar'a bir saldırının söz konusu olması durumunda Birleşmiş Milletler Güvenlik Konseyi'nin derhal harekete geçeceğini belirtilerek bir önceki görüşlerini tekrar dile getirdiler.⁵³

Türkiye Hükümetinin 18 Ekim 1946 tarihli cevap niteliğindeki notasından sonra Boğazlar meselesine ilişkin Türk-Sovyet temasları sona erdi. Boğazlar'a ait 1936 tarihli Montreux Sözleşmesi'nin değişikliğine dair ikili görüşme veya herhangi bir konferans yapılması da ileri sürülmedi. Hatta Sovyet Hükümeti yirmi sene sonra süresi sona eren bu Sözleşme'yi feshetmediği için Sözleşme üstü kapalı bir şekilde uzatılarak, yürürlükte kalmaya devam etti.⁵⁴

II. Dünya Savaşı'nın bitiminden 1946 yılının sonlarına kadar olan süreci Türkiye, artan Sovyet isteklerinin baskısı altında geçiren Türkiye, Avrupa'nın bu yeni ve büyük gücüne karşı bağımsızlığının ve toprak bütünlüğünün korunması konusunda dış desteğe gereksinimi olduğuna inanıyordu. Diğer bir deyişle, *“Türkiye'nin güvenlik endişesi son derece haklı bir endişeydi.”*⁵⁵ Bu nedenle Türkiye'nin ittifak arayışına ve mevcut meselelerine Batılı devletlerin (Amerika ve İngiltere) yaklaşımları daha çok kendi politikaları çerçevesinde olmuştu. Ancak Ortadoğu'da yaşanan gelişmeler ve Batılı devletlerin stratejik menfaatleri Türkiye'nin önemini bu devletler nezdinde artırmaya başladı. Türkiye'nin Batı ile yavaş yavaş artan bu etkileşimi dış politikada nefes almasını sağlarken ne yazık ki ülke içi sıkıntılarında kısa vadede bir çözüm sunmuyordu.

II. Dünya Savaşı sonundaki Sovyet davranışlarının Türkiye bakımından en önemli sonucu; savaşın bitmesine rağmen ordusunu terhis etmeyip mevcudun üzerindeki askeri silâh altında bırakmak zorunda kalmış olmasıydı. Savaş bittikten sonra ordusunun bir kısmını terhis etmek düşüncesinde olan Türkiye'nin, Sovyet baskısı neticesinde ekonomik şartları zorlayarak ordusunu savaş sırasındaki konumunda tutmaya devam etmesi birçok alanda sıkıntı yaratmakdaydı. Diğer yandan savaş süresince yükselen ihraç fiyatlarının, savaşın sona ermesiyle tekrar düşmesi, Türkiye'nin iktisadi durumunu iyiden iyiye sıkıntıya soktu. Elindeki 245

⁵³ **Fahir Armaoğlu**, *Belgelerle Türk-Amerikan Münasebetleri (Açıklamalı)*, Ankara: TTK, 1991, s. 150-151.

⁵⁴ **Soysal**, *Soğuk Savaş*, s. 33-34.

⁵⁵ **Duygu Bazoğlu Sezer**, “Soğuk Savaş Dönemi ve Türkiye'nin İttifaklar Politikası”, *Çağdaş Türk Diplomasisi: 200 Yıllık Süreç Sempozyumu*, Ankara, 1999, s. 444.

milyon dolarlık bir altın ve döviz stoku bulunduğu halde, Sovyetler Birliği ile bir savaş ihtimalini düşünerek bu stoku kullanmak istemeyen Türkiye, karşılaştıkları ekonomik zorlukların üstesinden gelmek için bir yandan uzun vadeli iç borçlanmaya başvururken, diğer yandan da dış kredilerden faydalanmak durumunda kaldı.⁵⁶

Ekonomik açıdan ciddi sıkıntılar geçiren Türkiye, Sovyet baskısının yoğunlaştığı dönemlerde, iç politikada da hareketlenmeler yaşadı ve tek partili rejimden, çok partili sisteme geçme yolunda faaliyetlerde bulundu. Ancak Türkiye'nin öncelikli olarak önem verdiği konulardan ilki ekonomik sıkıntılara bir çare bulunması, diğer i se uluslar arası alanda kendini güven ve ittifak içinde tutmaya olan ihtiyacı idi. Türkiye bu ihtiyacını, ekonomik yönden ileride Truman Doktrini adıyla bilinecek olan Amerikan yardımıyla; uluslararası güvenlik endişesini de yine ileride kurulacak olan Kuzey Atlantik Paktı'na (NATO) dahil olmak çabalarıyla aşmaya çalışacaktı.

II. Dünya Savaşı sonrası Sovyetler Birliği'nin etki alanına giren bölgelerden biri de Yunanistan olmuştu. II. Dünya Savaşı'nda, Ekim 1940'da, önce İtalya'nın daha sonra Almanya'nın işgaline uğrayan Yunanistan'da, bu işgale karşılık direniş örgütleri oluşmuştu. Bunlar sağ görüşlü olan EDES (Hür Demokratik Yunan Örgütü) ile sol eğilimli ELAS (Ulusal Kurtuluş Örgütü) idi. Alman işgaline karşı etkili bir biçimde mücadele eden bu örgütlere İngiltere'nin de katılmasıyla Alman kuvvetleri Yunanistan'ı terk ettiler. Bundan sonra bu iki Yunan örgütü için çatışmaların başladığı ve “*Yunan İç Savaşı*” olarak bilinen bir süreç başladı. Aralık 1944'de İngilizler bazı iddialara dayanarak Yunan başbakanının da desteğiyle ELAS'ın Atina'yı terk etmesini istediler. Bu iddialara göre ELAS, Alman işgali boyunca EDES ile de çarpışmalara girişmişti, ayrıca Churchill'e göre Moskova taraftarı bir çizgide bulunmaktaydılar.⁵⁷

Solcu EAM ve onun askeri teşkilatı olan ELAS, İngilizlerin ve Yunan Hükümetinin isteklerini kabul etmeyerek 3 Aralıkta isyana yöneldiler. 1945 yılının başlarında Yunan Hükümeti ve İngilizler mevcut isyanı kısmen bastırarak kontrolü sağladılar. 12 Şubat 1945'te iki taraf arasında Varzika Konferansı'nda bir antlaşmaya

⁵⁶ Ülman, “Türk-Amerikan”, s. 12.

⁵⁷ Oral Sander, *Siyasi Tarih 1918-1994*, Ankara: İmge Kitabevi, 2002, s. 254.

varıldı.⁵⁸ Bu uzlaşma neticesinde ELAS silahsızlanacak, siyasi hükümlüler için genel af ilan edilecek, krallık rejiminin devamı için bir halk oylaması yapıldıktan sonra seçimlere gidilecekti. Ancak antlaşmanın hükümlerine uymayan Yunan Hükümeti ile birlikte aşırı sağcı kesimlerin terör faaliyetleri de arttı. Bu durum üzerine ELAS altındaki komünist gruplar tekrar dağlarda mevzilenmeye başladılar. Yunanistan'da yapılan seçimleri sağcıların kazanmasıyla solcu kanadın liderlerinden General Markos Ekim 1946'da Helen Demokratik Ordusunu kurduğunu açıkladı. Böylece Yunanistan'daki iç savaş yeni bir boyut kazanarak başka bir sürece girdi.⁵⁹

Bundan sonraki süreçte Yunan İç Savaşı, Yunanistan'ın üç kuzey komşusu olan Bulgaristan, Yugoslavya ve Arnavutluk'un Markos'a yardımıyla uluslar arası bir niteliğe kavuştu. İç savaş öncesi Sovyetler Birliği Ocak 1946'da Birleşmiş Milletler Güvenlik Konseyi'ne yaptığı başvuruda, Yunanistan'daki İngiliz kuvvetlerinin milletlerarası barış ve güvenliği tehdit ettiği gerekçesiyle şikâyetle bulunmuş ve bu kuvvetlerin bölgeden tasfiye edilmesini talep etmişti. 24 Aralık 1947'te Markos tarafından "*Geçici Demokratik Yunan Hükümeti*" adıyla bir hükümet oluşturuldu ve hazırlanan hükümet programında da Sovyetler Birliği ve üç komşu Balkan devleti ile yakın ilişkiler kurulmasına dair bilgiler yer almaktaydı. Yunanistan Hükümeti Aralık 1946'da üç Balkan ülkesinin General Markos'a yaptığı yardımlar gerekçesiyle Birleşmiş Milletler Güvenlik Konseyi'ne şikâyetle bulundu. Konseyin görevlendirdiği komisyonun söz konusu yardımların Markos'u desteklemeye yönelik olduğu hususundaki raporunu Sovyetler Birliği itiraz ederek veto etti. Tekrar görüşülmeye başlanan mesele kısa vadede bir çözüm ortaya koyamadı ve iç savaş devam etti.⁶⁰

Yunan İç Savaşı'nın sona ermesine neden olacak iki önemli olaydan ilki 12 Mart 1947 tarihinde Amerika Başkanı Truman tarafından açıklanan, Yunanistan'a yapılacak 300 milyon dolarlık askeri yardımdı. Diğer önemli olay ise iç savaşta Markos'u destekleyen Yugoslavya lideri Tito'nun Sovyet blokundan ayrılması ile Markos'un büyük bir destekten yoksun kalmasıydı. Markos ileride Yunan Hükümeti ile anlaşma zemini aramaya çalışmışsa da Yunan Hükümetinin buna yanaşmaması

⁵⁸ Soysal, *Soğuk Savaş*, s. 2-3.

⁵⁹ Oran, *a.g.e.*, s. 582.

⁶⁰ Sander, *Siyasi Tarih*, s. 256.

sebebiyle Yunanistan'ı terk ederek Yugoslavya'ya sığınmak zorunda kaldı. Böylelikle Sovyetler Birliği'nin yayılma alandan biri olan Yunanistan'daki hedefleri başarısız oldu.⁶¹

Sovyetler Birliği'nin savaş sonrası faaliyet alanlarından biri de Doğu Avrupa idi. Sovyetler birliği, Alman işgali gerekçesiyle bölgeye soktuğu kuvvetlerini savaşın sonunda geri çekmemişti. Doğu Avrupa'nın bu durumu Sovyetler Birliği'nin bölge hükümetleri üzerindeki siyasi etkisini artırmasına zemin hazırlıyordu. Askeri bakımdan da Doğu Avrupa'nın kontrolüne önem veren Sovyetler Birliği, Avrupa'dan gelen kuvvetlerin Doğu Avrupa'yı bir '*atlama tahtası*' olarak kullanabildiğinin farkındaydı. Almanlar bu şekilde iki kez Sovyetlere saldırıda bulunmuşlardı. Ayrıca olası bir savaş durumunda Doğu Avrupa'nın bir set olarak kullanılarak kendi topraklarının bir savaş alanına dönüşmesine de engel olmak düşüncesini taşıyorlardı. Sovyetler Birliği bu düşüncelerine paralel olarak 1948'lere kadar Polonya, Macaristan, Romanya, Bulgaristan, Çekoslovakya, Doğu Almanya'da Sovyet yanlısı hükümetler kurulmasını sağlamış ve Doğu Avrupa'yı kendi siyasi çizgine çekmeyi başarmıştı.⁶²

Sovyetler Birliği'nin II. Dünya Savaşı sonrası en önemli stratejik hedeflerinden biri Basra Körfezi'ne ulaşarak, Ortadoğu petrollerine kavuşabilmek ve güney kanadında geniş bir nüfuz alanı oluşturmaktır. Bu düşünce etrafında İran ve Türkiye üzerindeki faaliyetleri istediği şekilde sonuçlanmamıştı. Ancak Ortadoğu'da gelişen olaylar Sovyetlerin bu bölge ile yakından ilgilenmesine neden olacaktı.

Arap ülkeleri, 19. yüzyılın sonları ile 20. yüzyılın başlarında, İngiltere, Fransa ve İtalya'nın ya doğrudan egemenliği ya da mandası altındaydılar. Bağımsızlıklarını kazandıklarında ise bunu korumak için milliyetçi yaklaşımları esas almışlardı. Bundan sonraki süreçte Batı'nın sömürgeci devletlerine karşı büyük bir tepki vardı.⁶³

Batı'ya karşı oluşan bu tepkinin en önemli olaylarından biri de şüphesiz Filistin'de kurulan İsrail Devleti olmuştur. Doğu-Batı mücadelesine paralel olarak ortaya çıkan bu gelişme, bölgedeki Sovyet Rusya faktörünün de giderek dinamizm

⁶¹ Armaoğlu, 20. Yüzyıl, s. 431.

⁶² Halûk Ülman, "Nato ve Türkiye", AÜSBF Dergisi, Cilt: XXII, No: 4, (Aralık 1967), s. 144.

⁶³ Uçarol, a.g.e., s. 691-692.

kazanmasına neden olmuştur.⁶⁴ İsrail Devleti'nin kurulmasına doğru giden süreçte ve sonrasında, Ortadoğu'daki Arap ülkelerinin sömürgeci devletlere karşı düşmanlıklarının bu olayla perçinleşmesi bölgede “*Sovyetler Birliği'nin üzerine binip yelken açabileceği bir dalga*” meydana getirmiştir.⁶⁵

Arap devletlerinin sömürgeci devletlere, özellikle de bölgede uzun süre nüfuzu ve etkinliği bulunan İngiltere'ye karşı düşmanca bir tutum içinde bulunmalarının önemli sebeplerinden biri Filistin sorunu idi. İngiltere'nin Filistin'de karşılaştığı güç durum 2 Kasım 1917'de ilan edilen “*Balfour Deklarasyonu*”ndan beri devam eden bir meseleydi. Bu beyanname bir “*Yahudi Devleti*” kurmayı amaçlayan Siyonist Yahudilerin İngiltere Başkanı Wilson tarafından desteklendiklerini ilan ediyordu.⁶⁶ İngiltere Dışişleri Bakanı Balfour tarafından açıklanan bu deklarasyon 1918 yılı içinde Fransa, İtalya ve Amerika tarafından da kabul edildi. Bu deklarasyon ile İngiltere, Yahudilere Filistin'de bir Yahudi anavatanı kurulmasına dair güvence veriyordu. Bunun yanı sıra Filistin'de yaşayan Arapların haklarının da korunacağını vaat ediyordu. Ancak Araplar Filistin'de oluşturulacak bir Yahudi devleti fikrine büyük bir tepki içindeydiler. Bu tepkinin oluşmasındaki ana etkenlerden biri de İngiltere'nin Filistin'e yapılan kontrolsüz Yahudi göçüne göz yumması olmuştu. İngiltere, Filistinli Araplar ve Yahudileri uzlaştırmak üzere Mayıs 1939'da yayınladığı bir planda, on yıl içinde Filistin'e bağımsızlık verileceğini bildirmiş ve Filistin'e yapılan Yahudi göçünü de beş yıllık bir süre için 75.000 sayısı ile sınırlandırmıştı. Göçün sınırlanması Yahudileri memnun etmezken, Araplar da bu planı tatmin edici bulmamışlardı.⁶⁷

1920-1936 yılları arasında geçen zamanda göç edenlerle birlikte Filistin'deki Yahudilerin sayısı 250.000'ne ulaştı.⁶⁸ Filistin halkının kendi toprakları üzerindeki yoğunluğunu ve gücünü kaybetmeye başlaması siyasi sorunlarla birlikte ekonomik sorunları da beraberinde getirmekteydi. Yahudi göçüne ve bağımsızlık

⁶⁴ **Fahir Armaoğlu**, “Bölge Dışı Faktörler”, *Ortadoğu Barış Süreci ve Türkiye Sempozyumu*, Hava Harp Okulu Yayınları, 1995, s. 10.

⁶⁵ **McGhee**, *a.g.e.*, s. 32.

⁶⁶ Bu beyannamenin tam metni için bkz: **Faiz Türkkan**, *Filistin Sorunu ve Ortadoğu: 1917-1967*, Ankara: Nüve Matbaası, 1973, s. 58-59.

⁶⁷ **Armaoğlu**, *20. Yüzyıl*, s. 200-201.

⁶⁸ **Tarık Namık Gündüz**, *Arap Milliyetçiliği-Filistin Sorunu ve Arap Dünyasındaki Birleşme Hareketlerinin Tarihçesi*, Ankara: [y.y.], 1994, s. 19.

beklentilerinin boşa çıkmasına muhalefet eden Filistin Arapları ile Yahudiler arasındaki uyuşmazlıklar iyice arttı. İngiltere'nin 1939'daki planına rağmen Yahudi göçü kontrolsüz bir şekilde artmaya devam etti. Filistin'e kaçak olarak girmeye başlayan Yahudiler, Araplarla ve hatta belli bir yoğunluğa ulaştıklarında ise İngiliz askerleri ile çatışmalara girdiler. II. Dünya Savaşı sonuna kadar bu durum artarak devam etti.⁶⁹

Filistin'e dair bu soruna bir faktör olarak Amerika da katılmıştı. Gelişmeleri incelemek üzere İngiltere ile ortaklaşa kurdukları bir komisyonda Filistin'in durumu ile ilgili olarak bir rapor hazırlandı. 30 Nisan 1946 tarihinde açıklanan raporda, Filistin meselesi hakkında şu tavsiyelerde bulunuldu:

- 1) Filistin'e 100.000 Yahudi'nin daha alınması,
- 2) İngiltere Hükümeti tarafından Filistin'in ne Arap devleti ve ne de bir Yahudi devleti haline getirilmemesi,
- 3) Araplarla Yahudiler arasındaki düşmanlık yok oluncaya kadar Filistin'deki İngiltere idaresinin devam etmesi.⁷⁰

Komisyonun bu raporunun yerine getirileceği endişesiyle Arap Devletleri Teşkilatı Konseyi, Filistin sorununu tartışmak üzere 8-12 Haziran 1946'da Lübnan'da bir araya gelerek bir toplantı tertitlediler. Konsey, söz konusu komisyon raporunda yer alan tavsiyeleri, Filistin'deki Arapların meşru haklarına aykırı olduğunu belirterek reddetti. Ayrıca Konsey, Filistin Araplarının bağımsızlığını gerçekleştirmek amacıyla üye devletleri, Birleşmiş Milletler Yasasının 70. maddesi gereğince İngiltere ile görüşmeler yapmaya davet etti.⁷¹

31 Temmuz 1946'da İngiltere bölgesel bir otonomi planını açıkladı. Bu planda bir Arap ve bir Yahudi vilayeti öngörülüyor, bu vilayetlerin sınırlarının ancak tarafların anlaşması ile değiştirilebileceğini belirtiliyordu. Yahudilere halen yerleşmiş oldukları alanlar ile bunların arasında kalan kısımlar bırakılıyor, Negep ve Kudüs dışında Filistin'in geri kalan kısmı da Araplara veriliyordu. Her iki vilayet, kendi meclislerinden İngiliz Yüksek Komiseri tarafından seçilerek tayin edilecek bir Bakanlar Konseyi tarafından idare edilecek, Negep doğrudan doğruya Yüksek Komisere bağlı olacak, Kudüs'de ise özel bir belediye kurulacaktı. Planın tatbikini müzakere için 10 Eylül 1946'da Londra'da bir konferans düzenleyen İngilizler,

⁶⁹ İrfan C. Acar, *Lübnan Bunalımı ve Filistin Sorunu*, Ankara: TTK Basımevi, 1989, s. 43.

⁷⁰ Gündüz, a.g.e., s., 22.

⁷¹ Gündüz, a.g.e., s., 22.

toplantıyı sadece Arap vilayetlerinin temsilcileriyle yapabildi; zira ne Filistinli Araplar ne de Yahudiler toplantıya katılmadı. 30 Eylül’de bir plan ortaya çıkarıldı ve buna göre on kişilik bir hükümet kurulacak bunun yedi üyesi Filistinli Arap, üç üyesi Yahudi olacak, 60 kişilik bir kurucu meclis için seçimler yapılacak ve bu meclis bir anayasa hazırlayacaktı. Bu planı Filistin’de iki tarafın da reddetmesi üzerine İngiltere, Araplar ve Yahudilerle ayrı ayrı görüşmeler neticesi yeni bir uzlaşma planı daha ortaya çıkardı. Bu kez bölgesel otonomi yerine İngiltere’nin vesayeti altında Arap ve Yahudilerin kendi kendilerini idare edecekleri iki kanton oluşturulması kararlaştırılıyor ve Yahudi göçüne ilk iki yıl için ayda 4000 kişiyi geçmemesi üzerine bir sınırlandırma getiriliyordu. Ancak bu son plan da Arap ve Yahudilerce kabul edilmedi.⁷²

Bu istenmedik durumdan kurtulmak isteyen İngiltere nihayetinde 2 Nisan 1947’de meseleyi Birleşmiş Milletler’e götürdü. Birleşmiş Milletler’de bir Genel Kurul 28 Nisan 1947 günü bir toplantı tertipledi. İki haftalık müzakerelerden sonra Filistin’deki sorunun çözümüne dair 15 Mayıs’ta Avustralya, Kanada, Çekoslovakya, Guatemala, Hindistan, İran, Hollanda, Peru, İsveç, Uruguay ve Yugoslavya’nın oluşturduğu “*Filistin Özel Tahkik Komisyonu (UNSCOP)*” kuruldu. 16 Haziran -24 Temmuz 1947 tarihleri arasında Filistin’de yapılan incelemelerin neticesinde Birleşmiş Milletler Filistin Komisyonu Ağustos ayında değerlendirmelerini içeren raporunu yayınladı. Buna göre Komisyon, Filistin’in bağımsızlığını teklif etmişti fakat bağımsızlığın ne şekilde olacağına dair iki farklı görüş oluşmuştu. Yedi üyenin teklif ettiği ilk görüşe göre, Filistin, Araplarla Yahudiler arasında ikiye bölünmeli ve iki ayrı bağımsız devlet oluşturulmalıydı. Kudüs şehri de Birleşmiş Milletler’in himayesinde uluslar arası bir statüye tabi olmalıydı. Diğer görüşe ise üç üye (Hindistan, İran, Yugoslavya) Filistin’in, Yahudi ve Arap devletlerinden meydana gelen federal bir devlet yapısına kavuşturulmasını teklif etti. Avustralya da her iki teklif hususunda çekimser oy kullandı.⁷³

Kasım 1947’de toplanan Birleşmiş Milletler Genel Kurulu, Komisyonun sunduğu bu iki teklifi tartışmaya açtı. 29 Kasım 1947’de alınan kararla ilk görüş yani Filistin’i biri Arap diğeri Yahudi devleti olmak üzere ikiye ayıran, Kudüs’ün de

⁷² Gürün, *a.g.e.*, s. 300.

⁷³ Gürün, *a.g.e.*, s. 301.

uluslar arası bir hale getirilmesini savunan teklif 33 lehte, 13 aleyhte ve 10 çekimser oyla kabul edildi. Amerika ve Sovyetler Birliği de dahil olmak üzere 33 devlet bu karar lehinde oy kullanırken; Arap devletleri (Irak, Lübnan, Mısır, Suriye, Suudi Arabistan, Yemen) ve Türkiye, Afganistan, Pakistan, İran gibi Müslüman devletler ile Yunanistan, Hindistan ve Küba aleyhte oy kullandılar. İngiltere, Yugoslavya, Çin, Habeşistan ve bazı Kuzey Amerika devletleri ise çekimser kaldılar.⁷⁴

Oylamaya geçilmeden yapılan son konuşmalarda Yahudiler taksim planını, her ne kadar kendilerine kalacak arazi Balfour planı ile öngörülenin ancak sekizde biri olmasına rağmen kabul edeceklerini, Araplar ise taksimi hiçbir şekilde kabul etmeyeceklerini beyan ettiler. Oylama sonrası Suriye, Lübnan, Irak, Suudi Arabistan, Yemen ve Mısır temsilcileri toplantı salonunu terk ederek bu kararı kabul etmediklerini belli ettiler.⁷⁵

Birleşmiş Milletler Genel Kurulu'nun Filistin'in taksimine ilişkin bu kararı bütün Arap dünyasında büyük bir tepki ile karşılandı. Bu karar sonrası, 8 -12 Aralık 1947 tarihleri arasında Kahire'de toplanan Mısır, Suriye, Ürdün, Lübnan, Irak, Suudi Arabistan ve Yemen Dışişleri Bakanları yaptıkları toplantı sonucu yayınladıkları bildiride, Birleşmiş Milletler kararına karşı mücadeleye kararlı olduklarını, taksimi önlemek üzere de kesin tedbirler almaya karar verdiklerini, taksim kararının "*self determinasyon*" (ulusların geleceklerini kendilerinin tayin etmeleri ilkesi) prensibinin ihlali olduğunu ve taksim kararı ile 500.000 Arapın, Yahudi boyunduruğu altına gireceğini açıkladılar.⁷⁶

Bu arada Filistin'de Yahudilerle Araplar arasında çatışmalar başlamıştı. Bu çatışmaların şiddetlenmesinde, İngiltere'nin 1 Ocak 1948 tarihinde yaptığı açıklamada, 15 Mayıs 1948'de Filistin'den çekilmiş olacağını bildirmesi önemli bir rol oynadı. Çatışmalar Nisan ve Mayıs aylarında daha da kötü bir hal almış, Kudüs ve Hayfa gibi merkezlerde önemli çarpışmalar gerçekleşmişti. 14 Mayıs tarihine gelindiğinde ise, Taberiye, Safed, Samahk, Hayfa ve Yafa Yahudilerin eline geçmiş bulunuyordu.⁷⁷

⁷⁴ Soysal, *Soğuk Savaş*, s. 49.

⁷⁵ Gürün, *a.g.e.*, s. 301.

⁷⁶ Fahir Armaoğlu, *Filistin Meselesi ve Arap-İsrail Savaşları 1948-1988*, Ankara: Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, [t.y.], s. 90.

⁷⁷ Armaoğlu, *Filistin Meselesi*, s. 91-92.

Arap-Yahudi çatışmalarının Nisan ayından itibaren şiddetini artırması üzerine, Güvenlik Konseyi 17 Nisan 1948’de, bütün taraflardan her türlü askeri hareketi ve şiddeti durdurmalarını, silahlı personel ve gruplar ile her türlü savaş malzemesini Filistin’e sokmaktan kaçınmalarını ve Filistin’deki kutsal yerlerin güvenliğini tehlikeye sokmamalarını isteyen bir karar aldı. 23 Nisanda aldığı diğer bir kararla da, Güvenlik Konseyi üyelerinden Kudüs’te konsolosluğu bulunan ülkelerin katıldığı bir “*Filistin Mütareke Komisyonu*” oluşturuldu. Ancak Konseyin bu komisyonunu ve ateşkes çağrılarını iki taraftan da dinleyen olmadı.⁷⁸

Nisan 1948’ten itibaren Filistin’den kuvvetlerini çekmeye başlayan İngiltere, Birleşmiş Milletler kararı üzerine yaptığı bir açıklamayla, 14 Mayıs 1948’te eski manda yönetiminin sona erdiğini ilan etti. Aynı gün Telaviv’de David Ben Gurion başkanlığında toplanan Yahudi Milli Konseyi, yayınladıkları bir deklarasyonla İsrail Devleti’nin kuruluşunu ilan etti.⁷⁹

İsrail Devleti’nin bağımsızlık ilanından kısa bir süre sonra Amerika Başkanı Truman, İsrail geçici hükümetinin *de facto* tanındığını basına açıkladı. İki gün sonra Amerika’yı Sovyetler Birliği takip etti ve 17 Mayıs’ta İsrail’i tanıdığını bildirdi. Sovyetler Birliği bununla Araplara karşı açıkça bir cephe almıştı ve bu tutumları Arap-İsrail çatışmalarında daha da yoğunlaşacaktı. Sovyetlerin ardından 18 Mayıs’ta Polonya ve Uruguay, 19 Mayıs’ta Çekoslovakya ve Yugoslavya ve 24 Mayıs’ta da Güney Afrika İsrail Devleti’ni tanıdıklarını açıkladılar.⁸⁰

İsrail Devleti’nin kuruluşunun hemen ardından, 15 Mayıs 1948 tarihinde toplanan Güvenlik Konseyi üyeleri Mısır Dışişleri Bakanlığı’ndan bir telgraf aldılar. Telgraf, “*düzen ve güvenliği sağlamak üzere Mısır silahlı kuvvetlerinin Filistin’e girmeye başladığını*” ifade ediyordu.⁸¹

14 Mayıs gecesi ve 15 Mayıs’tan itibaren Mısır’la birlikte Ürdün, Suriye, Lübnan ve Irak orduları İsrail’e savaş ilan ettiler ve üç istikametten Filistin’e yürümeye başladılar. Böylece ilk Arap-İsrail Savaşı başlamış oldu.⁸²

⁷⁸ Armaoğlu, *Filistin Meselesi*, s. 93.

⁷⁹ Armaoğlu, *Filistin Meselesi*, s. 93.

⁸⁰ Armaoğlu, *Filistin Meselesi*, s. 93-94.

⁸¹ Gürün, *a.g.e.*, s. 303.

⁸² Armaoğlu, *20. Yüzyıl*, s. 486.

Arap-İsrail Savaşı yaklaşık bir yıl kadar sürdü. Ancak İsrail üzerine yürüyen beş Arap ülkesi sadece 70.000 kişilik düzenli bir orduya sahip olan İsrail karşısında yenilgiye uğradılar. 9 Temmuz 1948'te, Amerika ve İngiltere'nin de etkisiyle, mağlup olan Arap ülkeleri İsrail'le bir ateşkes antlaşması imzalamaya mecbur kaldılar. Fakat mütarekenin ardından 14 Kasım'da çatışmalar tekrar alevlendi ve savaş tekrar başladı. Bu noktadan itibaren arabuluculuk görevini Birleşmiş Milletler üstlendi ve çarpışmalar 24 Ocak 1949 tarihinde güçlükle durduruldu. Böylece ilk Arap-İsrail Savaşı fiilen sona erdi.⁸³

İsrail ilk mütareke antlaşmasını 12 Ocak 1949'da Rodos'ta Mısır ile yaptı. 24 Şubat'ta imzalanan bu antlaşmaya göre taraflar ateşkes süresince hiçbir şekilde çatışılmayacağını taahhüdünü veriyor ve bu anlaşmanın hükümlerinin Filistin meselesinin çözümüne etki yapmayacağını kabul etmiş oluyordu. Söz konusu bu hükümler, diğer Arap devletleri ile imzalanan bütün ateşkes antlaşmalarında yer aldı. 23 Mart 1949'da İsrail-Lübnan, 3 Nisan 1949'da İsrail-Ürdün, 20 Temmuz 1949'da İsrail-Suriye mütarekeleri imzalandı.⁸⁴

1948-1949 tarihleri arasında yaşanan ve Arap-İsrail savaşı olarak bilinen bu çarpışmaların Ortadoğu'nun mevcut durumunu değiştiren ve geleceğine de etki eden önemli neticeleri oldu. Bunları şu şekilde özetleyebiliriz:

- 1) Savaş, Filistin'de yaşayan bir milyon civarındaki Arabı yerinden ederek, ortaya bir '*mülteciler meselesi*'ni çıkarmıştı. Bu mesele ileride Filistin meselesi haline dönüşerek, sürekliliğini ve sıcaklığını devam ettirecekti.
- 2) Arap ülkeleri içerisinde en kuvvetli askeri yapıya sahip olduğu sanılan Mısır'ın bu savaşta en ağır yenilgiye uğrayan devletlerden biri olması, Mısır'daki krallık rejiminin devrilmesi sonucunu doğurmuştu. Nasır'ın önderliğinde 23 Temmuz 1952'de yapılan darbe ile Kral Faruk devrilmiş ve ülkeden çıkarılmıştır. Bundan sonra Arap dünyasında milliyetçi duygularıyla tanınacak olan ve bunu teşvik edecek olan Mısır'ın yeni lideri Nasır ön planda olacaktı.

⁸³ Uçarol, a.g.e., s. 693.

⁸⁴ Armaoğlu, *Filistin Meselesi*, s. 101-105.

3) Savaşın barış antlaşmalarından çok ikili ateşkes antlaşmalarıyla neticelenmesi, Arap milliyetçiliğinin de giderek artan etkisiyle, ilerideki Arap-İsrail savaşlarının oluşumuna bir zemin hazırlamıştı.⁸⁵

Mütareke antlaşmalarının ardından Birleşmiş Milletler Filistin Uzlaştırma Komisyonu'nun girişimiyle Mayıs ve Temmuz 1949'da, Lozan'da, İsrail ve dört Arap devleti arasında iki dönem toplantı yapıldı. Burada savaştan sonra ortaya çıkan Arap mültecilerinin durumu, Kudüs'ün uluslar arası statüsü ve sınırların belirlenmesi meseleleri görüşüldü. Ancak görüşmelerden olumlu bir neticede alınamadan toplantı sona erdirildi. Neticede İsrail'in savaş sırasında elde ettiği sınırları kabul etmeyen Arap devletleri ile İsrail'in uyuşmazlığı ileriki tarihlerde de devam etti.⁸⁶

Türkiye'nin Ortadoğu'ya yönelik dış politikasını ise tek taraflı bir tercihten ziyade çok yönlü etkiler dahilinde oluşan bir yaklaşımla incelemek gerekmektedir. Bu bağlamda, İsrail Devleti'nin kurulmasına sebep olacak ve 1947 Kasımında Birleşmiş Milletler Genel Kurulu'nda gündeme gelen Filistin'in taksim kararına itiraz eden Türkiye, Filistin lehinde oy kullanarak, Arap ülkelerinin yanında yer aldı. İsrail Devleti'nin kurulmasının ilanıyla birlikte Arap-İsrail çatışmaları başlamış ve Birleşmiş Milletler Genel Kurulu 11 Aralık 1948'de kabul ettiği kararla Amerika, Fransa ve Türkiye temsilcilerinden oluşacak bir Filistin Uzlaştırma Komisyonu kurulmasına karar verdi. Bu kararla Arapların kurulmasına kesinlikle karşı oldukları uzlaştırma komisyonunda Amerika ve Fransa ile birlikte yer alan Türkiye, Arap ülkelerinden farklı bir politika izlemeye başladı. Bundan sonra bir adım daha atan Türkiye, Dışişleri Necmeddin Sadak'ın, İsrailli meslektaş Levi Eshkol'e gönderdiği 28 Mart 1949 tarihli mektubuyla Ankara'nın Telaviv'i tanıdığını bildirdi. Bu gelişme ile ilgili olarak çıkan resmi hükümet bildirisinde, Türkiye'nin İsrail'i tanımakta gecikmesinin nedeninin Arap komşularıyla iyi ilişkilerin hatırı için olduğunu fakat bu ülkelerden bazılarının İsrail'in varlığını tanıyarak onunla mütareke antlaşmaları yaptıklardan ve yapmakta olduklarından dolayı, artık Ankara'nın Telaviv'i

⁸⁵ Armaoğlu, 20. Yüzyıl, s. 487-488.

⁸⁶ Uçarol, a.g.e., s. 693.

tanınmasında bir sakınca kalmadığı belirtilmişti. Böylelikle Türkiye İsrail Devleti'ni tanıyan ilk Müslüman ülke oldu.⁸⁷

O yıllara kadar Sovyet tehdidi altında bulunan ve Batı ile ittifak kurma çabasında olan Türkiye'nin, bölgedeki İsrail olgusunu tanıması bir dış politika zorunluluğu olarak kendini göstermişti.⁸⁸ Buna karşılık Arap ülkelerinin, Türkiye'nin bu haklı güvenlik endişesini, iyi değerlendirememelerinin en önemli sebeplerinden biri şüphesiz Türkiye'nin stratejik konumu nedeniyle duyduğu Sovyet tehdidini, kendilerinin aynı ölçüde hissetmemeleri idi. Ayrıca Sovyetler Birliği ile ortak sınırları bulunmayan ve büyük ölçüde Türkiye'nin bir çeşit 'tampon' niteliğindeki konumuna bağlı olarak, Doğu ve Batı bloklarının dışında kalıp Sovyetlerle çok yakın ilişkiler kurabilme olanağından yararlanma 'lüksüne' sahiptiler.⁸⁹

Artık Ortadoğu ülkelerinden farklı bir politika izleyen Türkiye'nin bu bölgeye karşı duruşu, Batılı ülkelerin bölgeye yaklaşımlarıyla paralellikler gösterecekti.

1.2. İngiltere'nin Ortadoğu'daki Gelişmelere Bakışı

İngiltere II. Dünya Savaşı'nın getirdiği doğal sonuçların neticelerine katlanmak zorunda kalmıştı. Savaşın ilk iki yılında yalnız başına çarpışmış olan İngiltere, savaş boyunca ekonomik şartları olabildiğince zorlamış, dış yatırımlarını tasfiye etmiş ve ülkesi sürekli bombardımanlarla ağır derece tahrip olmuştu.⁹⁰

II. Dünya Savaşı sona erdiğinde İngiltere, her ne kadar eski imparatorluk gücünde olmasa da, Ortadoğu'da geniş çıkarları ve etkinliği olan bir devlet durumundaydı. Kıbrıs, Süveyş Kanalı, Sudan, Güney Arabistan üzerinde egemenliği, Irak ve İran'da petrol şirketleri ve üsleri; kendisinden siyasi açıdan ilişkisini koparan ancak İngilizler Uluslar Topluluğu'na dahil olan Hindistan ve Pakistan'a giden yolları

⁸⁷ **Yuluğ Tekin Kurat**, "Elli Yıllık Cumhuriyetin Dış Politikası 1923-1973", *Belleten*, Cilt: 39, No:154, (Nisan 1975), s. 281.

⁸⁸ **İdris Bal**, *21.Yüzyılda Türk Dış Politikası*, Ankara: Nobel Yayın Dağıtım, 2004, s. 673-674.

⁸⁹ **Oral Sander**, *Türkiye'nin Dış Politikası*, der: Melek Fırat, İstanbul: İmge Kitabevi, 1998, s. 84, **Ayhan Kamel**, "Türkiye'nin Arap Dünyası ile İlişkileri", *Dış Politika Dergisi*, Cilt: 4, Sayı: 4, (1974), s. 9.

⁹⁰ **Aptülahat Akşin**, *Soğuk Harp*, İstanbul: Yeni Savaş Matbaası, 1960, s.113.

bu bölgede bulunuyordu.⁹¹ Buna rağmen İngiltere, savaş sonrasında ağır bir ekonomik krizle uğraşmaktaydı ve üç milyar sterlinden fazla dış borç yükü bulunmaktaydı. Bu sıkıntıları gidermek amacıyla Amerika'dan aldığı üç buçuk milyar dolarlık dış borç da ekonomik krizden kurtulması için yeterli olmadı. 1946 ve 1947 yıllarında ağır bir ekonomik ve mali krizle karşı karşıya kalan İngiliz Hükümeti, savunma ve dış giderlerini azaltma yoluna giderek bazı sömürgelerden çekilme kararı aldı. 1947'de Hindistan'dan, 1948'de ise Burma, Seylon (Sri Lanka) ve Filistin'den çekildi. Bu çekilmelere rağmen İngiltere'nin, askeri ve mali yükü halen devam etmekteydi.⁹²

Savaş sonrası, Sovyetler Birliği'nin üç ana yönde yayılma stratejisi belirgin bir şekilde gözlemlenmekteydi. Bunlar, İran üzerinden Ortadoğu petrolü ve Basra Körfezi ile Hint Okyanusu, Türkiye üzerinden Boğazlar, Ege Denizi, Doğu Akdeniz ve Yunanistan üzerinden de aynı şekilde Doğu Akdeniz idi. Bu üç ana istikamet ise geleneksel olarak İngiltere'nin en önemli çıkar alanlarındandı.⁹³

İngiltere'nin ekonomik sorunları, Ortadoğu'daki ağırlığını devam ettirmesinde büyük sıkıntılar yaratıyordu. Savaş sırasında yaptığı harcamalar ve sterlinin değerinin düşmesi sebebiyle Ortadoğu'daki askerlerine ve üslerine ayrıca Ortadoğu ülkelerine gereken mali ve askeri yardımı yapamıyordu. Ancak Sovyetler Birliği karşısındaki önemi, Afrika ve Hint Denizi önünde bir set oluşu, petrol kaynakları gibi özellikleri sebebiyle Ortadoğu, İngiltere için önceliği ilk sırada olan bir bölgeydi. Haziran 1946'da İngiliz Genelkurmayı bu önceliğin nedenleri şu şekilde belirtmişti:

- 1) Ortadoğu'nun güvenliği sadece İngiltere için değil imparatorluğa bağlı diğer ülkeler içinde önemli,
- 2) Sovyetler Birliği'nin önem verdiği bölgedeki hava üslerinin olabilecek bir saldırı ihtimaline karşı korunması,
- 3) İngiltere'nin var olan petrol stoklarının güvenliğinin sağlanması,
- 4) İngiliz askeri gücünün kolayca yok edilemeyeceği düşüncesini Sovyetler Birliği'nin anlamasını sağlamak ve üslerin bulunduğu bir bölgede saldırı ihtimaline karşılık savunma gücü yüksek bir üssün kurulması.⁹⁴

⁹¹ Uçarol, a.g.e., s. 699.

⁹² Behçet Kemal Yeşilbursa, *İngiltere ve Amerika'nın Ortadoğu Savunma Projeleri ve Türkiye (1950-1954)*, Ankara: Bizim Büro Basımevi, 2000, s. 5.

⁹³ Armaoğlu, 20. Yüzyıl, s. 441

⁹⁴ Behçet Kemal Yeşilbursa, "Dünden Bugüne İngiltere ve Amerika'nın Ortadoğu Savunma Projeleri", *Türkiye Günlüğü*. Sayı: 77, (Yaz 2004), s. 76.

Savaş sonrası Sovyetler Birliği'nin İran üzerindeki girişimleri, İngiltere dışında bulunan imparatorluk topraklarının Sovyetler ile bir çatışmaya yol açabileceğini göstermesi yönünden Başbakan Clement Atlee için oldukça rahatsız edici bir uyarı olmuştu. Sovyetler Birliği ile İran'ın bir antlaşma ile mevcut durumu normal seyrine getirmesiyle Ankara'daki İngiliz Büyükelçisi Sir David Kelly Amerika'nın Türkiye'de İngiltere'yle bir işbirliği yapmasını tavsiye etti. Bu amaçla 1946'nın Eylül ayında İngiliz Dışişleri Bakanı Bevin ile Amerikan Dışişleri Bakanı Byrnes bir araya geldiler. Görüşme neticesi İngiltere'nin Türkiye, İran ve Yunanistan'a yardım sağlayamaması durumunda bu sorumluluğun Amerika tarafından sağlanmasının uygun olacağı yönünde anlaşmaya varıldı.⁹⁵

Boğazlar meselesinde İngiltere, Türkiye'ye desteğini esirgememişti. Çünkü İngiliz Genelkurmayı'na göre Sovyetlerin Yunanistan ve Türkiye gibi ülkelere yönelik faaliyetleri, Süveyş Kanalı ve İran Körfezi için de bir tehdit oluşturmaktaydı. İngiltere'nin stratejik mevkilerinden olan bu iki bölge için Genelkurmay, Kasım 1946'da bir açıklama yaptı. Buna göre, Yunanistan ve Ege adalarının Sovyetler Birliği tarafından ele geçirilmesi Boğazlar'ın denetimini Sovyet etkisine açacaktı. Bu ise Türkiye'nin Sovyetler karşısındaki direncinin zayıflamasına neden olacak ve Türkiye'nin olası bir Sovyet hakimiyeti altına girmesi ise Filistin ve Mısır'ı Sovyet yayılcılığına açık hale getirecekti.⁹⁶

Yunanistan ve Türkiye'yi de içine alan Ortadoğu'nun önemine dair Genelkurmayla aynı düşüncede olan Dışişleri Bakanlığı konuyla ilgili şu açıklamayı yaptı:

Yunanistan'da komünist bir rejimin kurulması genel olarak Akdeniz ve özellikle İtalya ve Türkiye'yi de etkileyecektir; aynı şekilde Türkiye'de Sovyet yanlısı bir Hükümetin kurulması da Orta Doğu'daki İngiliz nüfuzunu baltalayacaktır; Orta Doğu petrolü barış zamanında Britanya Krallığı'nın ekonomisinin temel taşlarından birini oluşturmaktadır; Orta Doğu ülkenin önemli bir ihracat pazarıdır; ayrıca politik ve stratejik değerlendirmeler İngiltere'nin Orta Doğu'daki nüfuzunu korumasını gerektirmektedir.⁹⁷

İngiltere öngörüldüğü üzere, Ortadoğu'ya yönelik ilk krizini Türkiye ve Yunanistan'da yaşadı. Sovyet baskısı altındaki bu iki ülkeye askeri ve ekonomik açıdan yardım yapan ve böylelikle Ortadoğu'daki konumunu korumak isteyen

⁹⁵ Nasuh Uslu, *Türk-Amerikan İlişkileri*, Ankara: 21. Yüzyıl Yayınları, 2000, s. 96.

⁹⁶ Sever, *a.g.e.*, s. 33.

⁹⁷ Sever, *a.g.e.*, s. 33.

İngiltere, 1947'ye geldiğinde bu yardımları devam ettiremeyeceğinin farkına vardı. Bu sebepten, Türkiye ve Yunanistan'a dair savunma ve ekonomi sorunlarının çözümünü, savaş sonrasının güçlü ülkesi ve müttefiki olan Amerika'ya daha önce varılan anlaşma zemininde devretmek istedi.⁹⁸

Bu bağlamda 24 Şubat 1947'de, Washington'daki İngiliz Büyükelçisi Lord Inverchapel, Truman yönetimine, İngiltere'nin artık Yunanistan ve Türkiye'ye yaptığı yardımları daha fazla sürdüremeyeceğini, her iki ülke için birer memorandumla bildirdi. Bu memoralarda, Türkiye'nin Batı bölgesinin savunması için önemi, ekonomik ve askeri yardımın Türkiye'ye devam ettirilmesi gerektiği ancak bu yardımı İngiltere'nin artık yapamayacağı ve hatta Yunanistan'daki askerlerini dahi geri çekmek zorunda olduğu ve dolayısıyla da sorumluluğun Amerika tarafından üstlenilmesi gerektiği bildirildi.⁹⁹ Bu bildiri, ileride “*Truman Doktrini*” olarak anılacak olan Amerika'nın dış yardım kanununda ifadesini bulacaktı.

Ortadoğu ülkelerinin istikrarı ve İngiltere ile olan olumlu ilişkileri, İngiltere için son derece önemliydi zira “*İngiliz Hükümetine göre Ortadoğu'nun güvenliği İngiltere'nin güvenliği ile eş anlamlıydı.*”¹⁰⁰ Fakat II. Dünya Savaşı sonrası Ortadoğu'da İsrail Devleti'nin kurulması ve Arap ülkelerindeki genişleyen milliyetçilik hareketleri gibi sorunlar İngiltere'yi zor duruma sokuyordu. İşçi Partisi Hükümetinin Dışişleri Bakanı olan Ernest Bevin bu tehlikeyi “*eşit ortaklık*” adı verilen ekonomik ve sosyal yardım paketlerini içeren ve bu sayede Ortadoğu ülkeleri ile askeri ve mali ilişkileri devam ettirmek şeklinde önlemek niyetindeydi. Bundan sonraki süreçte İngiltere'nin Ortadoğu'ya yönelik faaliyetlerinin temelinde, bölgede ortak bir savunma gücü oluşturmak (güçlü bir Arap bloğu veya federasyonu) ve buna paralel olarak da tüm bölge ülkelerini kapsayacak olan bir savunma paktı kurma politikası etkili olacaktı.¹⁰¹

⁹⁸ Yeşilbursa, *İngiltere'nin*, s. 8.

⁹⁹ Armaoğlu, 20. Yüzyıl, s. 442.

¹⁰⁰ Yeşilbursa, *İngiltere'nin*, s. 8.

¹⁰¹ Yeşilbursa, “Dünden Bugüne”, s. 76-77.

1.3. Amerika'nın Ortadoğu'daki Gelişmelere Bakışı

II. Dünya Savaşı sonrasında Amerika Birleşik Devletleri, Sovyetler Birliği ile uzlaşma niyeti taşıyan bir siyaset izlemesine rağmen, 1946'nın başlarında ard arda yaşanan olaylar Amerikan yönetiminde Sovyetlere karşı daha sert bir politika izlenmesini isteyenler için uygun bir ortam hazırladı. Yunanistan'da artan komünist tehdidi ve bu çerçevede devam eden iç savaş, Sovyetlerin İran'dan çekilmemekteki ısrarları, Türkiye üzerindeki baskı ve istekleri Amerika'nın Sovyetler Birliği ile işbirliği konusundaki şüphelerini artırmıştı. Eşzamanlı gerçekleşen bu olaylar Washington'un şüphelerini daha da beslemekteydi. Amerikan yönetimi Doğu Avrupa'da daha önceden uygulanmış olan Sovyet politikalarının Yunanistan, İran ve Türkiye üzerindeki faaliyetlerle de benzerlikler göstermesi bakımından rahatsızdılar. Bunun yanı sıra, Türkiye ve İran Hükümetleri'nin Amerika'dan Sovyetlere karşı sert bir tutum alması yönündeki taleplerinin yer aldığı raporlar da, bu süreçte etkisini gösterdi. Bu çağrılara, İngilizlerin de katılması Amerikan yönetiminin bölge gelişmelerine artık kayıtsız kalamayacağı yönündeki düşüncelerini artırdı.¹⁰²

Ortadoğu'nun petrol kaynaklarına büyük önem veren Amerika, petrole sahip ülkelerdeki nakil yollarının güvenliğinin sağlanması için de Ortadoğu'ya olan ilgisini arttırdı. Bunun için Akdeniz'in serbest bir geçiş yolu olarak bulunması Amerika'nın çıkarlarına hizmet edecekti.¹⁰³

Mart 1946'da Missouri'deki Fulton kasabasında İngiltere Başbakanı Churchill tarihe "*Iron Curtain – Demir Perde*" olarak geçecek bir konuşma yaptı. Konuşmasında "*Baltık'taki Stettin'den Adriyatik'teki Trieste'ye kadar kıta boyunca demir bir perdenin*" çekilmesinden, Orta ve Doğu Avrupa'nın geleneksel devletlerinin başkentlerinin bu hattın ötesinde kalmış durumda olduğundan bahsediyordu.¹⁰⁴ Bu *demir perde* tabiri şüphesiz ki Sovyetler Birliği'nin komünist yayılcılığını gösteren bir ifade olarak kullanılmıştı. Amerika'nın dış politikasında

¹⁰² Sever, a.g.e., s. 39-40.

¹⁰³ Aptülahat Akşin, *Türkiye'nin 1945'den Sonraki Dış Politika Gelişmeleri: Ortadoğu Meseleleri*, İstanbul: [y.y.], 1959, s. 13.

¹⁰⁴ Durmuş Yalçın ve diğerleri, *Türkiye Cumhuriyeti Tarihi II*, Ankara: Atatürk Araştırma Merkezi, 2002, s.463-464.

hamleler yapmak üzere bulunduğu bir döneme rastlayan bu konuşmanın da Amerikan politikası üzerinde önemli bir etkisi oldu.

İşte bu koşullar altında Başkan Truman, Amerikan dış politikasına yeni bir unsur, “*Sovyetler Birliği’ni Çevreleme Politikası (Containment Policy)*”nı getirdi. Bu politikanın özünü Sovyet askeri tehdidi altındaki ya da komünist tarzda meydana çıkan iç savaşların hüküm sürdüğü tüm devletlere askeri ve ekonomik yardım yapmak oluşturunuyordu.¹⁰⁵

24 Şubat 1947 tarihinde Washington’daki İngiltere Büyükelçisi, Amerika Dışişleri Bakanı George Marshall’la görüşerek kendisine Yunanistan ve Türkiye ile ilgili olmak üzere iki muhtıra sundu. Muhtıralar, Yunanistan ve Türkiye’nin Sovyet faaliyetlerine karşı savunulmasını öneriyordu. İngiltere’nin içinde bulunduğu ekonomik sorunları yüzünden bu iki ülkeye yardım yapamayacağını ve bu sorumluluğu Amerika’nın yüklenmesi isteniyordu. Sovyetlerin bu iki ülke üzerindeki istek ve girişimlerinin bu ülkelere acilen ekonomik ve askeri yardımın yapılmasının lüzumunu ortaya koyduğu vurgulanıyordu. Yunanistan’ın 1947 yılı ihtiyacı için 250 milyon dolar, Türkiye’nin ihtiyacının ise bu miktardan daha az olacağı tahmininde bulunuluyordu. Harbiye ve Donanma Bakanı ile mevcut muhtıra üzerinde fikir yürüten Dışişleri Bakanı Marshall, incelemelerinin neticesinde vardığı görüşleri Başkan Truman’a aktardı. İngilizlerin ekonomik imkânsızlıklarının doğruluğunu, mevcut durumun Yunanistan için tehlikeli olduğunu, Yunan Hükümetinin yıkılmasının ise Amerikan menfaatlerini tehlikeye sokacağını bildirdi. Tüm bu sebeplerden Amerika’nın Yunanistan’a, daha küçük ölçüde de Türkiye’ye derhal her türlü yardımı yapması gerektiğini bildirdi.¹⁰⁶

Dışişleri Bakanı’nın açıklamalarından sonra “*Sovyetler Birliği’ni Çevreleme Politikası*” Başkan Truman’ın ortaya koyacağı “*Truman Doktrini*” ile somut bir ifadeye kavuşmuş oldu. Zira bu politikanın başarısının artık, Sovyet tehdidi altında bulunan bölgelerin kendilerini savunma gücüne sahip olmalarına bağlı olduğu anlaşılabaktı.¹⁰⁷

¹⁰⁵ Sander, *Siyasi Tarih*, s. 258.

¹⁰⁶ Esenbel, *a.g.e.*, s. 53.

¹⁰⁷ Akşin, *Türkiye’nin 1945’den*, s. 14.

12 Mart 1947'de Başkan Truman, sonraları “*Truman Doktrini*” olarak anılacak olan tasarımı Kongre'ye sundu. Kongre üyelerine yaptığı konuşmada¹⁰⁸ Truman, Türkiye ve Yunanistan'ın durumu hakkında geniş bir bilgi verdikten sonra Amerika'nın Birleşmiş Milletler ilkelerine bağlılık ve saygısını belirterek, doğrudan isim vermeyerek, bu ilkelere aykırı hareket eden Sovyetler Birliği'nin davranışlarına dikkat çekti. Amerikan dış politikasının dış baskılar ve silahlı azınlıklar tarafından tehdit edilen özgür ülkelere destek vermesi gerektiği düşüncesinde olduğunu belirtti. Bu düşünceyle tehdit altındaki ülkeleri korumak için Kongre'den, hükümete, Türkiye ve Yunanistan'a 400 milyon dolarlık yardım yapılması ile beraber her iki ülkenin isteği üzerine sivil ve askeri personelinin yardım programı dahilinde eğitilmesi konusunda yetki istedi. Ayrıca Truman, eğer bu iki ülkeye dair yeni yetkiler ve ödenek istemek lüzumu ortaya çıkarsa, Kongreyi tekrar bilgilendireceğini de ekledi.¹⁰⁹

Bu doktrin Amerika'nın değişen dış politikasının önemli bir yansıması oldu. Truman Doktrini bu değişimi “*doğrudan ya da dolaylı olarak herhangi bir saldırı barışı tehdit ettiği zaman, Amerika'nın güvenliği de söz konusudur*” diyerek ortaya koydu.¹¹⁰ Zira artık Amerikan yönetimi Sovyetlerin hedeflerini anlamış olmakla beraber, bunu durdurabilecek tek gücün de kendileri olduğu kanaatini benimsemişlerdi. Bu yönde Başkan Truman'ın tasarımı Kongre'ye sunmadan önce Senato Dışişleri Komisyonu Başkanı Vanderberg'e yaptığı açıklama bunu doğrular nitelikteydi:

Son 18 ayda Sovyetler'in Boğazlar, İran ve Kuzey Yunanistan üzerindeki tazyiki, Balkanlar yoluyla üç kıtayı Sovyet yayılmacılığına açabilecekti. Sovyetler Birliği, çok az riskle tarihin en büyük kumarlarından birini oynuyordu. Bu oyunu sadece biz bozabilirdik.¹¹¹

Truman'ın Kongre'de okuduğu mesajın temel esaslarına dayalı olarak hazırlanan “*Yunanistan ve Türkiye'ye Yardım Kanunu*” tasarısı 22 Nisan 1947'de Senato'da, 9 Mayıs 1947'de de Temsilciler Meclisi'nde kabul edilerek 22 Mayıs 1947 tarihinde Başkan Truman tarafından onaylanarak yürürlüğe girdi. İlk dış yardım olan bu bağımsız program sonrası Amerika, ileride takip edeceği dış yardım

¹⁰⁸ Konuşmanın tam metni için bkz: Armaoğlu, *Belgelerle*, s. 152-157.

¹⁰⁹ Gönlübol v.d., *a.g.e.*, s. 213-214.

¹¹⁰ McGhee, *a.g.e.*, s. 59.

¹¹¹ Esenbel, *a.g.e.*, s. 54..

politikasını daha da genişleterek, Türkiye ve Yunanistan'a yaptığı yardımdan sonra 1948'de bu iki ülke de dahil olmak üzere tüm yardım programlarını “*Dış Yardım Kanunu*” (*Foreign Assistance Act*) adı altında tek bir program kapsamına alacaktı.¹¹²

12 Temmuz 1947'de, Türkiye ile Amerika arasında, Amerikan Kongresi'nin 22 Mayıs 1947'de onayladığı kanun kapsamında yapılacak yardıma ilişkin anlaşma imzalandı. Türkiye'nin bağımsızlığını koruması amacıyla güvenlik kuvvetlerinin takviyesini sağlamak ve ekonomik istikrarın korunmasına yönelik olarak belirtilen miktarın Türkiye'ye verilmesini kararlaştırdığını belirtmekteydi.¹¹³

Türkiye Başbakanı Recep Peker Türkiye'ye yapılacak olan yardımının tamamının yüz milyon dolar olduğunu belirterek, bunun tamamının askeri ihtiyaçlara yönelik olarak kullanacağını söyledi. Başbakan, orduyu modernize edip, askeri malzeme ile donatarak, insan kuvvetinden tasarruf edilebileceğini, bunun ise ülke ekonomisi üzerinde önemli neticeler vereceğini umduğunu belirtti. Başbakan, belirtilen yardım miktarın az olduğunu da söyleyerek, bu düşüncesi için bile bu miktarın en az iki misline ihtiyaç olduğunu belirtti.¹¹⁴

Türkiye açısından Truman Doktrini'nin önemi büyük oldu. Çünkü bu doktrinle Amerika, Türkiye'ye yönelecek olası bir Sovyet saldırısına karşı koyma konusundaki kararlılığını göstermiş olmaktaydı; bu da sıkıntılı bir süreçten geçen Türkiye'nin kendisini biraz daha güvende hissetmesine neden oldu. Amerika Başkanı Truman da bu doktrinin Türkiye açısından önemine şöyle dikkat çekti:

Alternatif, Yunanistan'ın kaybı ve Demir Perde'nin Doğu Akdeniz bölgesine kadar uzanmasıydı. Eğer Yunanistan kaybedilseydi Türkiye, komünizm denizinin ortasında savunulamaz bir ileri karakol haline gelecekti... Milletimizin ideal ve gelenekleri, Yunanistan ve Türkiye'nin yardımına gitmemizi ve dünyanın neresinde olursa olsun özgürlük davasını desteklememizi gerektirmekteydi.¹¹⁵

Türkiye'nin Truman Doktrini'nden yararlanmasının en büyük nedeni Amerika ve İngiltere tarafından kabullenilmiş olan stratejik pozisyonu idi. Çünkü bu doktrinin ilanında her ne kadar dış politika üzerinde durulsa da hammadde sevkiyatının da önemli bir yeri vardı. Türkiye'nin, Ortadoğu petrollerinin Batıya aktığı ulaşım hattında bulunması Amerika tarafından göz ardı edilemezdi.

¹¹² Gönlübol v.d., a.g.e., s. 215-219.

¹¹³ Gönlübol v.d., a.g.e., s. 217.

¹¹⁴ B.C.A.: 30..1.0/12.70..5.-17/04/1947.

¹¹⁵ Uslu, a.g.e., s. 98.

Türkiye'nin Sovyetlere olan coğrafi yakınlığı da göz önünde bulundurulmuştu çünkü Sovyetlere yapılacak olası bir harekâta Türkiye stratejik önemi bulunan bir üs durumundaydı.¹¹⁶

Amerika'nın bu zamana kadarki dış siyasetinde vermiş olduğu askeri taahhütler Yunanistan, Türkiye ve İran'la sınırlı kalmaktaydı. Ortadoğu'nun diğer kısımlarında herhangi bir yükümlülükten kaçınan Amerika, bu doktrinle bölgeye yönelik olarak düşüncelerinin değiştiğini gösterdi. Doktrinle birlikte Amerika'nın Ortadoğu'daki gelişmelere olan ilgisi ve duyarlılığı da artmış durumdaydı.¹¹⁷

Amerika'nın değişen tutumunu gösteren ikinci önemli stratejisi ise “*Marshall Planı*” oldu. Bu yardım programı, II. Dünya Savaşı'ndan büyük zararlarla çıkan ve Sovyetler Birliği'nin komünizm tehlikesi altında bulunan Batı Avrupa ülkelerinin ekonomilerini canlandırmayı ve komünizme karşı dirençlerini artırmayı hedefliyordu.¹¹⁸

II. Dünya Savaşı'nın sona ermesinden 1948'li yıllara gelinceye kadarki geçen sürede Avrupa, savaşın getirdiği ekonomik sıkıntılardan halen kurtulamamıştı. İngiltere, mevcut mali birikimini günlük ihtiyaçları için kullanıyor ve dış ülkelere yaptığı yardım yükünü de Amerika'ya devrediyordu. Fransa ise, komünist partisinin hükümet dışı kalması sonucunda desteklediği ve önemli rol aldığı ülke içi grevlerle uğraşmaktaydı. Bu ise ekonomik sıkıntıların yanında siyasi bakımdan da Fransa'yı zora sokmaktaydı. İtalya'da da komünistlerin etkin durumu milyonlarca işsizi bulunan ve savaş boyunca harap olmuş ülkeyi büyük sorunlarla karşı karşıya bırakmaktaydı. Bu üç ülkenin dışında kalan Avrupa ülkelerinde de durum bunlardan pek farklı değildi. Bir tarafta işsizlik ve üretimin azalması diğer taraftan Sovyet propagandasının geniş yankılar bulması Avrupa'yı ekonomik olduğu kadar siyasi açıdan da zor bir durumda bırakıyordu.¹¹⁹

Batı Avrupa devletleri için Amerika'nın yaptığı iki taraflı krediler şeklindeki belirli bir program dahilinde olmayan yardımlar ise geçici faydadan başka bir netice vermiyordu. Avrupa'nın bu ekonomik istikrarsızlığına dair Amerikalı düşünür Walter Lipman, Avrupa'nın ekonomik sorununa bir çözüm bulunamamasının tüm

¹¹⁶ Sander, *Türkiye'nin Dış*, s. 126-127.

¹¹⁷ Sever, *a.g.e.*, s. 53.

¹¹⁸ Soysal, *Soğuk Savaş*, s. 42-43.

¹¹⁹ Akşin, *Türkiye'nin 1945'den*, s. 16.

dünya açısından bir kaosa neden olabileceğini söylüyordu. Avrupa'ya yapılacak bir yardım programının da iki taraflı olmaktan çıkarılıp komplike bir şekilde tüm Avrupa göz önüne alınarak yapılması gereğine değiniyordu. Bu tarz bir yardım hem ekonomik bütünleşmeyi artıracak hem de istikrarın tekrar sağlanmasını hızlandıracaktı. Amerika Dışişleri Bakan Yardımcısı Dean Acheson'a göre ise Amerika'nın üretimi ile dünyanın diğer bölgelerindeki üretim arasında sıkı bir ilişki vardı. Amerikan çıkarları açısından bu durum göz önüne alınmalı ve zor durumdaki ülkelere gereken yardımlar yapılmalıydı. Aksi takdirde Amerika'nın ekonomik refahı da bundan zarar görecekti.¹²⁰

Amerika Dışişleri Bakanı General Marshall 5 Haziran 1947'de, Harward Üniversitesi'nde yaptığı konuşmada, Avrupa'nın içine düştüğü ekonomik ve sosyal durumdan bahsederek ve Avrupa'nın ihtiyacı olan gerekli yardımın Amerikan politikasına uygun olduğunu açıkladı. Böyle bir yardımın Amerika tarafından sağlanmasının Avrupalıların kendi aralarında konu üzerine ortak bir fikre sahip olmalarıyla gerçekleştirebileceğini belirtti. Marshall Avrupa'nın durumunun ve nasıl kalkınacağını bizzat Avrupa Hükümetleri tarafından ortaya koyulmasının gerektiğini ve hazırlanacak müşterek bir programın çoğu Avrupa ülkesinin üzerinde anlaştığı bir tarzda olması gerektiğini açıkladı.¹²¹

Marshall'ın üzerinde durduğu yardım programının kapsamına Doğu Avrupa'nın Sovyet yanlısı ülkeleri ve Sovyetler Birliği de dahil edilmekteydi. Ancak Sovyet lideri Stalin bu yardımı reddetmekle kalmayıp etkisi altındaki diğer Avrupa devletlerine de böyle bir yardımdan faydalanmamaları konusunda telkinde bulunacaktı.¹²²

General Marshall'ın ortaya attığı Avrupa'nın iktisadi kalkınmasına yönelik fikrin, bir plana bağlanması için üç büyük Avrupa devletinin Dışişleri Bakanları (Bevin, Bidault ve Molotov) 27 Haziran -2 Temmuz 1947 tarihleri arasında Paris'te toplandılar ancak Batılılarla Sovyetlerin görüşlerinin ortak bir noktada buluşmaması yüzünden bir uzlaşmaya varılamadı. Görüşmelerde Molotov, Batılıların düşündüğü şekilde bir Avrupa iktisadi kalkınma planının küçük devletlerin iç işlerine

¹²⁰ Oran, *a.g.e.*, s. 538.

¹²¹ Esenbel, *a.g.e.*, s. 61.

¹²² Lord Ismay, *NATO: İlk Beş Sene 1949-1954*, çev: Suat Bilge, Ankara: TTK Basımevi, 1956, s. 7.

müdahaleyi davet edeceğini ve büyük devletlerin onlar üzerinde hakimiyet kurmaları sonucunu vereceğini belirtti. Sovyetler Birliği'nin bu tarz yaklaşımından rahatsız olan İngiltere ve Fransa konferansın dağılmasıyla bütün Avrupa devletlerini Marshall'ın belirttiği (artık George Marshall'ın bu konuşmasındaki tespitler “*Marshall Planı*” adıyla anılacaktı) şekildeki bir kalkınma planını hazırlamak ve uygulamaya koymak üzere 12 Temmuz'da bir konferansa davet ettiler. Bu davete Türkiye de dahil olmak 16 ülke olumlu cevap verdiler ancak Sovyetler Birliği'nin plana yaklaşımındaki olumsuz tutumu nedeniyle Doğu Avrupa ülkeleri bu çağrıya katılmadılar.¹²³

Marshall Planını incelemek üzere 12 Temmuz 1947'de Paris'te bir araya gelen 16 Avrupa ülkesi yaptıkları konferansın sonunda 22 Eylülde Amerika'ya sunulmak üzere “*Avrupa Ekonomik Kalkınma Raporu*” hazırladılar. 16 Aralık 1947 tarihinde ise Marshall Planı'nın uygulanmasını sağlamak üzere hazırlanan Amerikan kanun projesi Başkan Truman tarafından Kongre'ye gönderildi. *Avrupa'nın Kalkınma Programı (European Recovery Programme)* adı verilen bu Amerikan planı, dört sene için 17 milyarlık bir yardımı öngördü.¹²⁴

3 Nisan 1948'de Amerika tarafından “*Dış Yardım Kanunu*” çıkarıldı ve daha ilk yılında öngörülen miktarın üçte birini Avrupa ülkelerine gönderdi. Haziran 1948'de Washington'da bir “*İktisadi İşbirliği İdaresi (ECA)*” kuruldu. 16 Nisan 1948'de ise Marshall Planı'na onay veren 16 Avrupa devleti tarafından “*Avrupa İktisadi İşbirliği Teşkilatı (OEEC)*” kuruldu. Bu kurulun vazifesi ekonomik işbirliği yolundaki tedbirleri hazırlamak ve uygulamak, üye devletlerin çalışmalarını incelemek ve Amerikan Hükümetine yardım paralarının dağıtılması hususunda yardım etmek şeklindeydi.¹²⁵

Türkiye de Marshall Yardımı'ndan faydalanmak istiyordu ancak Marshall Yardımı'nın hangi şekilde dağıtılacağına ilişkin programda, Türkiye için özel bir yer ayrılmıyordu. Türkiye, İsviçre ve Portekiz gibi ekonomik açıdan kendisinden daha iyi ülkelerle aynı sıraya konulmuştu. Buna gerekçe olarak da Türkiye'nin o zamanki ödeme dengesinin açık vermediği, bir miktar altın ve döviz yedeğinin de Merkez

¹²³ Soysal, *Soğuk Savaş*, s. 43-44.

¹²⁴ Soysal, *Soğuk Savaş*, s. 50.

¹²⁵ Akşin, *Türkiye'nin 1945'den*, s. 18.

Bankası dahilinde hazır bulunduğu gösterilmekteydi. Türkiye tarafından büyük bir hayal kırıklığı yaratan bu gelişmeye dair Amerikalıların yaklaşımı Türkiye'nin ödemeler dengesinde bir sorununun olmadığı ve bu yüzden de uzun vadeli kalkınma finansman imkanlarının araştırılması yönündeydi. Bu noktada uzun vadeli finansman ihtiyacının uluslar arası bir kredi kurumu olan Dünya Bankası'ndan temin edilmesi gerektiği vurgulanıyordu.¹²⁶ Ayrıca Türkiye ekonomisinin savaş süresince fiziksel bir tahribat yaşamadığı ve bu nedenle Türkiye'nin zirai ürünler ve yeraltı kaynakları sayesinde Avrupa'nın kalkınmasında rol oynayabileceği de düşünülüyordu. Burada ise üretimi artıracak makinelerin dağıtılması gerekiyordu, bunu da Amerika, gerekli araçların Türkiye'ye kiralanması yoluyla sağlanmasına karar vermişti.¹²⁷

Bu durum karşısında 9 Ocak 1948'de Türkiye'nin Washington Büyükelçisi Hüseyin Ragıp Baydur, Amerika Dışişleri Bakanı vekili Lovett'le bu konuya dair bir görüşmede bulundu. Baydur, stoklarda bulunan az miktardaki döviz ve altının dış tehlikelere karşı elde tutulması zorunlu olan ve mütevazı bir miktar olduğunu belirtti.¹²⁸

Türk Hükümeti ikna çabaları için Paris ve Washington'a birer heyet göndererek, Türkiye'nin ekonomik kalkınması için Paris'teki konferansta belirttiği 615 dolarlık yardım miktarının kendileri için zorunlu olduğunu bildiriyordu. Truman Doktrini'nden de fazla miktarda yardım alamadığını ve verilen yardımın tek başına yeterli olmasının mümkün olamayacağını da ekliyordu. Sovyetler Birliği'nin yanı başında yer alan Türkiye'nin ekonomik yardıma, kendisiyle aynı sıraya koyulan İsviçre ve Portekiz'den daha çok ihtiyacı vardı. Heyet, Türkiye'nin bu durumdaki konumunun ağır bir savunma harcamasına da neden olduğunu vurguladı.¹²⁹

Türkiye'nin görüşlerini dikkate alan ve Truman Doktrini'nin yeterli gelmediğine ikna olan Amerikan Hükümeti 4 Nisan 1948'de imzalanan ekonomik işbirliği antlaşmasıyla Marshall yardımı kapsamına Türkiye'yi de aldı. Anlaşmanın giriş kısmında *“Avrupa ülkelerinde bireysel özgürlük ilkelerini, özgür kurumları ve gerçek bağımsızlığı devam ettirmenin, sağlam iktisadi koşullar oluşturmaya,*

¹²⁶ Esenbel, *a.g.e.*, s. 63.

¹²⁷ Sabit Duman, “Demokrat Parti Dönemi Türk Dış Politikası (1950-1960), Basılmamış Yüksek Lisans Tezi, Ankara: Hacettepe Üniversitesi Atatürk İlkeleri ve İnkılap Tarihi Enstitüsü, 1990, s. 32.

¹²⁸ Esenbel, *a.g.e.*, s. 63.

¹²⁹ Oral Sander, *Türk-Amerikan İlişkileri 1947-1964*, Ankara: AÜSBF Yayınları, 1979, s. 53.

istikrarlı uluslar arası ilişkilere geniş ölçüde bağlı bulunduğu” ifade edilmekte ve antlaşmanın Nisan 1948’de Paris’te imzalan “*Avrupa Ekonomik İşbirliği Sözleşmesi*”ne dayandığı bildirilmekteydi.¹³⁰

Türkiye, Marshall yardımının kendisine uygulanmasında bir dizi tedbirler alacaktı. Sanayi ve tarımda sağlam ekonomik temellerin yerleşmesi için uğraşacak ve parasının istikrarını artırmaya çabalayacaktı. Hükümet bütçesini kararlı bir hale getirip, ekonomik istikrarına yön verecek ve diğer devletlerle ticari engelleri azaltacak ayrıca diğer Avrupa devletleri ile işbirliğini sıkılaştıracaktı. Her üç ayda bir olmak üzere de Amerika Hükümetine yardımın ne şekilde kullanıldığına dair rapor verecekti.¹³¹

1947’de onaylanan Truman Doktrini ile Sovyetler Birliği’nin yakın tehlikesinde ve tazyikinde bulunan Türkiye ve Yunanistan’a, Amerika tarafından ekonomik bir yardım programı yapılmasına karar verilmişti. Marshall Planı’nın ilanıyla birlikte ise Avrupa’nın büyük kesimi Amerika’nın vereceği ekonomik yardımların kapsamına alınmışlardı. Ancak yapılan bu yardımların Avrupa üzerindeki sisli havayı dağıttığı söylenemezdi. Çünkü Sovyetler Birliği’nin Doğu Avrupa memleketleri üzerindeki etkisi olanca varlığıyla devam etmekteydi ve yapılan ekonomik yardımlarla bu tehlikenin önlenmesi mümkün görünmüyordu. Avrupa’nın acil bir askeri ittifak içine girmesi zorunluluğu kendini iyice gösterdi.

Eylül 1947’de Kanada Dışişleri Bakanı Louis St. Laurent BM Genel Kurulu’nda yaptığı bir konuşmada; barışsever milletlerin Güvenlik Konseyinin kendilerinin güvenliğini garanti altına alamamasından duyduğu endişeyi ifade ederek, “*Mecbur kaldıkları takdirde bu milletlerin, milli güvenliklerinin daha kuvvetle teminat altına alınmasına karşılık buna ihtiyaç duyulan uluslar arası sözleşmelere girişmeye hazır demokratik ve barışçı devletlerden oluşan bir birlik içinde daha fazla bir güvenlik aramak istemeleri mümkündür*” demişti.¹³²

22 Ocak 1948’de ise İngiliz Dışişleri Bakanı Ernest Bevin, Avam Kamarası’nda iki taraflı anlaşmalardan oluşan bir Batı birliği formülünün uygulanmasını ileri sürdü. Bevin, Mart 1947 tarihinde İngiltere ile Fransa arasında

¹³⁰ **Oran**, *a.g.e.*, s. 541.

¹³¹ **H. Gülşen Doğramacı**, “Demokrat Parti Dönemi Türk-Amerikan İlişkileri”, Basılmamış Yüksek Lisans Tezi, Ankara: **Gazi Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü**, 1998, s. 31.

¹³² **Ismay**, *a.g.e.*, s. 8.

yapılan ve sağlam bir işbirliğine dayanan Dunkerque Antlaşması'na atıfta bulunarak, Belçika, Lüksemburg ve Hollanda ile de bu tip anlaşmaların yapılması gerekliliğinden bahsetti. Bevin, Batı Avrupa'nın bir bütün olarak algılanmasına kuvvetli bir başlangıç teşkil edecek bu formülü Amerikan Dışişleri Bakanı Marshall'a bildirdi. General Marshall ise bu tarz bir yaklaşımı olumlu bulduğunu kaydetti. Bu incelemeler karşılıklı devam ederken 22 Şubat 1948 tarihinde Çekoslovakya'da meydana gelen komünist hükümet darbesi durumun aciliyetinin işareti oldu. Bunu göz önünde bulunduran Belçika, Fransa, Lüksemburg, Hollanda ve İngiltere temsilcileri karşılıklı yardım antlaşmasını görüşmek üzere 4 Mart 1948'de Brüksel'de bir araya geldiler. Bundan birkaç gün sonra Bevin, Sovyetler Birliği'nin ortak bir savunma müzakeresinde Norveç'e baskı yapabileceğini Washington'a bildirdi ve Kuzey Atlantik'in güvenlik sorunun acilen incelenmesini istedi. General Marshall ise Avrupa'nın Amerika'dan yeni bir yardım istemeden önce kendi aralarında bir görüş birliğine varmaları gerektiğini vurguladı.¹³³

Sonunda Benelux ülkeleri ile İngiltere ve Fransa, siyasi ve askeri bir ittifak niyeti içinde toplandıkları Brüksel'de 17 Mart 1948'de bir antlaşma imzaladılar. “*Brüksel Antlaşması*” adını alan bu uzlaşmaya göre, devletler aralarında her türlü ilişkiyi geliştirmek yolunda olacaklar ve taraflardan herhangi birinin silahlı saldırıya uğraması halinde diğer devletler BM yasasının 51. maddesi gereğince her türlü askeri yardım ve imkanlarla ona yardım edeceklerdi.¹³⁴

Antlaşmanın imzalandığı gün Başkan Truman Amerikan Kongresi'nde yaptığı konuşmada “*Özgür Avrupa ülkelerinin kendilerini savunma kararına aynı şekilde bizim onlara yardım etme kararımız ile karşılık vereceğimizden eminim*” diyerek antlaşmaya imza koyan ülkeleri memnun ediyordu.¹³⁵ Zira her ne kadar Avrupa içinde bir birleşme meydana gelse dahi Avrupa'nın yeterli bir savunma gücü oluşturması için Amerika'nın doğrudan katılımına mutlak ihtiyaç görünmekteydi. Aynı yılın Eylül ayında ise “*Batı Birliği Savunma Teşkilatı*” denilen askeri bir teşkilat kurulmasına karar verildi.¹³⁶

¹³³ Ismay, a.g.e., s. 8.

¹³⁴ Feridun Cemal Erkin, “Batı Avrupa Birliği ve NATO'nun Doğuşu, Türkiye'nin NATO'ya Girişi”, *Türkiye ve Nato*, Ankara: Türk Atlantik Andlaşması Derneği Yayınları, [t.y.], s. 6.

¹³⁵ Ismay, a.g.e., s. 9.

¹³⁶ Ismay, a.g.e., s. 9.

General Marshall'ın formülünden hareket eden Batı Avrupa ülkeleri Brüksel Antlaşması ile kendi aralarında oluşan birliği Amerika'ya göstermiş oldular. Bu noktadan sonra Amerika'nın vaat ettiği gerekli güvence ve yardımları kendilerine yapmasını beklemekteydiler. Çünkü Avrupalılar, Amerika'nın desteği olmadan oluşturdukları birliğin çok etkili olmayacağını farkındaydılar.

Ödevini yerine getiren Avrupa Amerika'nın pakta katılma kararını bekliyordu. Amerika Senatosu Dışişleri Komisyonu Başkanı Senatör Tom Conally ile Senatör Arthur H. Vanderberg Amerika adına bu adımın atılmasını sağlayan isimler olacaktı. Zira Amerikan anayasasına göre Amerika'nın böyle bir ittifaka bağlanması mümkün değildi. İki senatör yaptıkları çalışmalarda Amerika'nın Monroe Doktrini'ne bağlı kalarak uyguladıkları geleneksel '*kendi içine kapanma*' politikasından ayrılıp, barış ve istikrarı sağlamak üzere aynı gayelerde birleşilen diğer ülkelerle işbirliğine girilmesi ve gereken sorumluluğun alınması zorunluluğunu ortaya koyan açıklamalar yaptılar. Bu çalışmalar sonunda "*Vanderberg Kararı*" olarak bilinecek olan karar tasarısı Senato'ya sunuldu ve büyük çoğunlukla kabul edilerek benimsendi. 11 Haziran 1948'de kabul edilen Vanderberg teklifi altı maddeden oluşmaktaydı. İlk üç madde, vetonun hafifletilmesi, silahların sınırlandırılması ve BM Ordusu gibi konuları içermektedir. Diğer üç madde de ise ulusal güvenliğin silahlı bir saldırı tehlikesi altında bulunması durumunda BM Antlaşmasının 51. maddesinin dayanak olarak alınacağından ve Amerika'nın bu tarz bölgesel antlaşmalara katılması söz konusu olduğunda ise anayasaya uygun olarak her birinin Kongre tarafından onaylanılacağından bahsedilmekteydi.¹³⁷

Vanderberg Kararı'nın Amerika Kongresi tarafından onaylanması Amerikan Hükümetine Kuzey Atlantik Antlaşması'nın oluşumu için Batı Avrupa devletleriyle müzakere imkanını veriyordu. İlk görüşmeler Washington'da 6 Temmuz 1948'de başladı ve birbirini izleyen müzakereler sonunda olumlu bir karara varıldı. 4 Nisan 1949'da, ilgili devletlerin (Amerika, Kanada, İngiltere, Fransa, Danimarka, Lüksemburg, Hollanda, Norveç, Portekiz, İzlanda, İtalya) Dışişleri bakanları tarafından Washington'da Başkan Truman'ın huzurunda "*Kuzey Atlantik Antlaşması*

¹³⁷ Esenbel, *a.g.e.*, s. 68-69.

(*North Atlantic Treaty Organisation - NATO*)” imzalandı.¹³⁸ Bu antlaşma hem askeri hem de sosyal ve kültürel bir ittifaka işaret etmekteydi. Antlaşmanın beşinci maddesine göre taraflardan birine veya daha fazlasına Avrupa’da veya Kuzey Amerika’da silahlı bir saldırı yapılması durumunda her biri Kuzey Atlantik bölgesindeki güvenliğin sağlanması adına silahlı kuvvetlerin de kullanılması dahil olacak şekilde taraf ve taraflara yardıma gidecekti.¹³⁹

Bu pakta Türkiye dahil edilmedi. NATO’nun kurulduğu günden beri pakta girmek için yoğun bir diplomasi trafiğine girişen Türkiye, Batı ile ittifaka olan ihtiyacını askeri bir güvenlik çatısı altında birleştirmeyi umuyordu. Dönemin Türk Dışişleri Bakanı Necmettin Sadak 12 Nisan 1949’da Washington’da verdiği bir demeçte bu çerçevede şunları söyledi:

Türkiye resmen Atlantik Paktı üyesi olmamakla beraber kendini Atlantik Paktı memleketlerinin siyasetine manen sıkı sıkıya bağlı addetmektedir ve Amerika ile olan maddi ve manevi bağları Kuzey Atlantik Camiası’nın bir üyesi derecesinde sıklıdır.¹⁴⁰

Cumhurbaşkanı Celal Bayar’a göre Türkiye’nin Atlantik Paktı ailesine alınmamasının iki sebebi olabilirdi. Ya Türkiye’yi temsil eden hükümet adamlarının gayretsizliği ve ihmalleri ya da Atlantik Paktı mensuplarının Türkiye’yi tampon bir devlet olarak kullanmak istemeleri idi.¹⁴¹

Türkiye’nin NATO’ya girmek istemesinin birçok sebebi vardı. 1945’ten bu yana devam eden Sovyetler Birliği’nin yoğun baskısı, Türkiye üzerindeki etkisini halen hissedilir bir biçimde devam ettirmekteydi. Truman Doktrini ve Marshall Planı çerçevesinde yapılan Amerikan yardımları ve desteği sayesinde Sovyet tehdidine karşı kısmen rahatlayan Türkiye, dış politikadaki yalnızlığından da kurtulmak ümidindeydi. NATO ise Avrupa ülkelerinden oluşan güvenlik şemsiyesi ile bu fırsatı sunuyordu. Bu pakta girmekle Türkiye, ülke topraklarının güvenliğinin sağlanmasının daha rahat olacağını ve bu yine bu pakt sayesinde ordusunu modernize edebileceğini düşünüyordu. Bunun yanı sıra 1950’de CHP’den iktidarı devralan Demokrat Parti yönetimi, CHP’ye kıyasla NATO’ya girmenin Batı ittifakına yönelik

¹³⁸ Antlaşmaya dair maddelerin geniş açıklaması için bkz: **İsmail Soysal**, *Türkiye’nin Uluslararası Siyasal Bağlıları*, Cilt: 2 (1945-1990), Ankara: TTK Basımevi, 2000, s. 409-412.

¹³⁹ *NATO Bilgiler ve Belgeler*, Brüksel, s. 22.

¹⁴⁰ **Ali Halil**, *Atatürkçü Dış Politika ve NATO ve Türkiye*, İstanbul: Gerçek Yayınevi, 1968, s. 119.

¹⁴¹ **Özel Şahingiray (der.)**, *Celal Bayar’ın Söylev Ve Demeçleri: 1933-1955 Dış Politika*, Ankara: Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, 1999, s. 39.

Türk dış politikasının en önemli girişimi olacağına inanıyordu. Türk kamuoyu da NATO'ya girmenin gerekliliği konusunda büyük bir fikir birliği içindeydi. Ayrıca bu paktın dışında kalınması durumunda Amerika'dan alınan ekonomik ve askeri yardımların azalacağı endişesi de vardı. Türkiye hem yapılmakta olan yardımların devamını sağlamak hem de pakt bünyesinde oluşacak yeni yardımlardan faydalanmak istemekteydi.¹⁴²

Bu nedenlerle Türk Hükümeti idarecileri Batı savunmasının kalbinde yer almak arzusundaydılar. Amerika'nın kısmi olarak olumlu yaklaştığı bu konuya Avrupalı ülkeler muhalefet etmekteydiler. Avrupa devletlerine (özellikle de Kuzey Avrupa'nın küçük devletleri) göre Türkiye, Avrupa dengelerinin bir parçası değildi ve Türkiye'nin NATO üyeliğine kabulü Sovyetler Birliği ile olan ilişkilerin gerginliği nedeniyle bir savaş ihtimalini açığa çıkarabilirdi. Bu ise yeni kurulan böylesi bir paktın savunma sistemini zayıflatabilirdi. Bu konuda isteksiz görünen İngiltere ise Türkiye'nin NATO dışında Doğu Akdeniz ve Ortadoğu'ya yönelik bir savunma ittifakına dahil edilmesi konusunda ısrar ediyordu.¹⁴³ Bu noktada ise İtalya'nın pakta alınması konusunda tartışmalar ve diplomasi savaşı yaşanmıştı. Türkiye'nin Washington Büyükelçisi Feridun Cemal Erkin bu konuda şunları bildiriyordu:

Strateji dilinde Atlantik ile Akdeniz'i ayırmak modası geçmiş ve yanlış bir görüştür. İtalya önemli stratejik durumda ise -ki öyledir- aynı iddia Türkiye ve Yunanistan için de varittir. Şimdi İtalya'nın Atlantik Paktı'na daveti, Akdeniz'de önemli bir devletin başka bir örgüte alınması suretiyle ileride kurulmasını umduğunuz Akdeniz Blokunun oluşması hususunda güçlükler çıkmaz mı? Ya bizi de Atlantik Paktı'na çağırın, yahut İtalya'yı Akdeniz Blokuna bırakın.¹⁴⁴

Amerika'nın Türkiye'nin NATO üyeliği ile ilgili genel tavırları artık netleşmeye başlamıştı. Çünkü NATO'nun kurulduğu Nisan 1949'larda atom silahını elinde bulunduran tek güç Amerika idi. Ancak aynı yılın Eylül ayında Sovyetler Birliği de ilk atom bombasını patlatarak Amerika ile nükleer denkleğini ispat etti. Bu gelişme NATO'nun güneydoğu kanadı için bir tehlikeye işaret ediyordu ve olası bir Sovyet saldırısında Sovyetlerin stratejik noktalarını bertaraf etmek için jeopolitik açıdan onlara yakın konumda olacak üslere ihtiyaç bulunmaktaydı. Bu konuda ise

¹⁴² Oran, a.g.e., s. 543-544.

¹⁴³ Sedat Laçiner (der.), *Bir Başka Açıdan İngiltere*, Ankara: Avrasya Stratejik Araştırmalar Merkezi Yayınları, 2001, s. 34-35.

¹⁴⁴ Feridun Cemal Erkin, *Dışişlerinde 34 Yıl, Washington Büyükelçiliği*, Ankara: TTK, 1987, s. 57.

Türkiye'nin sunduğu avantajlar göz ardı edilemezdi. Ayrıca 1950 yılında ortaya çıkan Kore Savaşı da bu yolda Türkiye'ye bir fırsat sunacaktı.¹⁴⁵

Amerika'nın Türkiye'nin NATO'ya girişini desteklemesinin birçok nedeni vardı. Amerikan strateji uzmanlarının tespitine göre Batı Avrupa'ya bir saldırı olduğunda Sovyetler Birliği'nin Kafkaslar'daki petrol ve Urallar'daki sanayi bölgelerinin bombalanması gerekmekteydi. O sıralarda Amerika'nın elinde Batı Avrupa veya Amerika'dan havalanıp bahsedilen hedeflere ulaşacak kadar uzun menzilli bombardıman uçağı bulunmamaktaydı. İşte bu noktada düşünülen saldırı planına en uygun yer Türkiye olabilirdi. Burada oluşturulacak bir hava üssünün Amerika için kazanımları büyük olabilirdi. Bunun yanı sıra NATO'nun güneydoğu kanadının güçlendirilmesi ve Doğu Akdeniz bölgesinin savunulması planlarında da Türkiye'nin stratejik durumu ön plana çıkmaktaydı. Bu sebeplerden Amerikan hava uzmanları Balkanları, Ortadoğu'ya ve Asya'ya bağlayan Türkiye'nin askeri bir ittifak içinde bulunmasına önem veriyorlardı. Bunların yanı sıra daha önceleri Yunanistan'daki iç savaşı bahane ederek Türkiye'nin NATO üyeliğini desteklemeyenler, Yunanistan iç savaşının sona ermesiyle bu iddiaya da sarılamamışlardı. Burada Yunanistan ve Türkiye'nin NATO içindeki görev yapılarının ve mevcut konumlarının bir birlikteliği gerektirdiği savunuluyor, dolayısıyla Türkiye'nin pakta alınması durumunda Yunanistan'ın da alınması gerekeceği ileri sürülüyordu. Ayrıca Amerikan Kongresi'ndeki ve kamuoyundaki Türkiye'ye yönelik olumlu tutumunun da Türkiye'nin NATO üyeliğine giden süreçte katkısı vardı.¹⁴⁶

Türkiye, NATO kurulduğundan itibaren bu pakta yer almak gayesiyle yoğun bir faaliyete girişti. İlk başvuru Mayıs 1950'de CHP Hükümeti tarafından yapıldı. Düşünülen bir Akdeniz Paktı fikrinin İngiliz-Mısır uyumuna bağlı olacağını belirten Türkiye, kendisinin Batı savunması için önemli olan güvenliğinin NATO dahilinde sağlanması gerektiğini bildirdi. Ancak yalnızca İtalya'nın desteklediği başvuruya diğer üye devletlerden olumlu bir cevap gelmedi. 14 Mayıs 1950'deki seçimlerden itibaren CHP'den iktidarı devralan Demokrat Parti NATO üyeliği konusunda çok

¹⁴⁵ Burçak, *Moskova Görüşmeleri*, s. 196-197.

¹⁴⁶ **Yusuf Sarımay**, *Türkiye'nin Batı İttifakına Yönelişi ve Nato'ya Girişi (1939-1952)*, Ankara: Kültür ve Turizm Bakanlığı Yayınları, 1988, s. 91-93.

daha aktif bir politika takip etti. NATO üyeliğini dış politika çizgisinde birinci sıraya koyan Demokrat Parti, iktidarının hemen sonrasında patlak veren Kore Savaşı'na 4500 askerden oluşan bir kuvvet göndererek de bu konudaki kararlılığını ve azmini gösterdi. Yoğun diplomatik girişimler ve Kore'deki Türk kuvvetlerinin gösterdikleri önemli başarılar Türkiye'nin NATO'ya girme konusunda lehine olan gelişmeler idi.¹⁴⁷

Türkiye'nin NATO'ya alınmasına en büyük muhalefeti ise İngiltere göstermekteydi. Bu muhalefetin temelini İngiltere'nin planladığı Ortadoğu Komutanlığı projesine Türkiye ve diğer Ortadoğu devletlerini dahil etmek düşüncesi oluşturuyordu. İngiltere, NATO'nun Avrupa Müttefik Kuvvetleri Komutanlığı'nın (SHAPE) Kafkaslar'a kadar uzatılmasının tehlikeli olabileceğini ve Türkiye ile Yunanistan'ın Avrupa haricinde bir Ortadoğu savunma planı içinde değerlendirilmesi gerektiği görüşündeydi. Ancak Amerika'nın NATO'nun güneydoğu kanadının güçlendirilmesi düşüncesinde sabit kalmasından dolayı 1951'in ortalarında İngiliz tezi Ortadoğu'daki gelişmelerin de etkisiyle zayıfladı. 18 Temmuz 1951'de ise İngiliz Dışişleri Bakanı Morrison Türkiye ve Yunanistan'ın NATO'ya girmesine olumlu yaklaştıklarını söyledi. Ancak Türkiye'nin bir Ortadoğu savunma planında kendine düşen rolü oynaması gerektiği de önemle vurgulandı. Amerika'nın Türkiye'den yana olan kararlı tavrı da diğer muhalif devletlerin Türkiye'yi desteklemesinde etkili oldu. Neticede NATO Bakanlar Konseyinin 16-20 Eylül 1951 tarihleri arasında Ottawa'da yaptığı toplantının sonunda Türkiye ve Yunanistan'ın NATO üyeliğine davet edilmelerine karar verildi. 18 Şubat 1952'de Washington'da imzalanan pakta giriş protokolü ile Türkiye resmen NATO üyesi oldu.¹⁴⁸

Demokrat Parti yönetimi bu üyeliğe büyük önem verdiği için, üyeliğin kabulü hükümet tarafından büyük bir coşkuyla karşılandı. Demokrat Parti idarecileri Türkiye'nin dış siyaseti adına çok önemli bir başarıya imza attıkları düşüncesindeydiler. Bu paktın önemini Başbakan Adnan Menderes şöyle açıklamıştı:

Türkiye Atlantik Paktına girmekle tarihte insan dehasının şimdiye kadar keşfedebildiği en kuvvetli ve teminatlı bir emniyet sistemi içine ve çok emin bir şekilde ve çok kuvvetli teessüs etmiş olan bir müdafaa manzumesi dahiline girmiş

¹⁴⁷ Gönlübol v.d., s. 228-229.

¹⁴⁸ Gönlübol v.d., s. 229-232.

bulunuyor. Dünya tarihi şimdiye kadar bu derece geniş, kuvvetli ve tam anlaşılmalı bir pakt kaydetmemiştir. Bu paktın yine tarih içinde hüviyeti ve vasfı: sadece müşterek müdafaa gayesine dayanmış olması ve her türlü tecavüzi maksatlardan uzak kalmış bulunmasıdır.¹⁴⁹

Eylül 1951’de Türkiye’nin NATO’ya katılmasına dair görüşlerini açıklayan mesajı Başkan Truman, Amerika’nın Ankara Büyükelçisi vasıtasıyla Celal Bayar’a ilettili. Mesaj şu şekildeydi:

Türkiye’nin pakta girişinden büyük ölçüde fayda göreceğine eminim. Ottawa’da verilen karardan derin bir haz duyuyorum. Antlaşmanın imzacısı sıfatıyla Türkiye diğer ülkelerin aynı haklarına sahip olacak ve tabi aynı sorumlulukları sırtlayacaktır.¹⁵⁰

Amerikan yönetimi bu mesajla Türkiye’nin artık bir Batı ittifakında olduğunu vurguluyor ve Türkiye’nin kendi bölgesindeki gelişme ve yükümlülüklerle karşı üzerine düşen sorumluluklarına dikkat çekiyordu.

Amerika’nın *çevreleme politikası* çerçevesindeki faaliyetleri Sovyetler Birliği’nin öncelikli önem verdiği bölgelerden olan Ortadoğu’ya yönelik düşünce tarzını da değiştirmişti. Nitekim bunu Başkan Truman’ın bölgenin önemine yönelik şu sözlerinden de anlamaktayız:

Gözlerimizi Yakın ve Ortadoğu’ya çevirdiğimiz zaman çok tehlikeli sorunlar gösteren bir bölgeyle karşılaşyoruz. Bu bölgede geniş doğal kaynaklar bulunmaktadır. En işlek kara, hava ve deniz yolları buradan geçmektedir. Bu bakımdan büyük ekonomik stratejik önemi vardır. Fakat bu bölgedeki ulusların hiçbiri ne yalnız, ne de beraberce, kendilerine yöneltilecek bir saldırıya karşı koyabilecek kadar güçlüdür. Böyle olunca da Yakın ve Ortadoğu’nun bu bölgenin dışındaki büyük devletler arasında bir rekabet alanı olacağını ve bu rekabetin birden bire bir çatışmaya yol açabileceğini kestirmek güç değildir.¹⁵¹

İngiltere’nin Ortadoğu’daki inisiyatifini kaybetme tehlikesi nedeniyle, bölgedeki çıkarlarını korumaya yönelik stratejisini bundan sonraki süreçte Amerika ile paylaşma politikası, Washington’un değişen tutumunun neticesinde, bu büyük gücün yani Amerika’nın Ortadoğu coğrafyasındaki girişimlerini ve etkilerini artırmasına sebep oldu. Artık bölgeye yönelik İngiliz ve Amerikan dış politikaları genel anlamda aynı niyetler etrafında şekillenecekti. Bundan sonraki süreçte İngiltere’nin Ortadoğu’ya yönelik bir güvenlik paktı kurma girişimlerinde Amerika’nın politik ve askeri desteğini araması etkili olacaktı

¹⁴⁹ İhsan Yurdoğlu, *Atlantik Paketi: Niçin ve Nasıl Girdik*, İstanbul: Yenilik Basımevi, [t.y.], s. 33.

¹⁵⁰ Metin Toker, *Demokrasimizin İsmet Paşalı Yılları (1944-1973) DP’nin Altın Yılları (1950-1954)*, Ankara: Bilgi Yayınevi, 1991, s. 166.

¹⁵¹ Uçarol, a.g.e., s. 696.

İKİNCİ BÖLÜM

İNGİLTERE’NİN ORTADOĞU SAVUNMA PROJELERİ VE TÜRKİYE (1950-1953)

2.1. Ortadoğu Komutanlığı Projesi (1950-1951)

II. Dünya Savaşı sonunda İngiltere, savaşın vermiş olduğu tahribat ve ekonomik krizler sebebiyle imparatorluk dönemi topraklarında artık eskisi kadar iyi bir durumda değildi. 1948’e gelindiğinde İngiltere Hindistan, Burma, Seylon ve Filistin gibi sömürgelerinden çekilmişti. Buna rağmen Ortadoğu’da halen geniş bir nüfuzu bulunan İngiltere bölgenin etkin gücü durumundaydı. Ortadoğu’daki stratejik noktaların korunması ise İngiltere dış politikasının en önemli hedefiydi. Bu hedefine yönelik olarak da Ortadoğu’da müşterek bir savunma gücünün oluşturulması gerektiğine inanıyordu. Kısacası İngiltere’nin savaş sonrası dış siyaseti genel anlamıyla Ortadoğu’daki çıkarları ekseninde gelişti.¹⁵²

İngiltere savaş sonrası ilk krizini Türkiye ve Yunanistan’da yaşadı ve bu ülkelere yapılan yardımlara devam edemeyeceğini anlayarak Amerika’nın doğrudan desteğine başvurarak yapılmakta olan askeri ve ekonomik yardımları Amerika’ya devretmek istedi.¹⁵³ Bu noktadan sonra Amerika ile İngiltere’nin dış siyaseti yakın bir işbirliği ilişkisine dönüşecekti. Ancak Ortadoğu konusunda iki ülke arasında görüş ayrılıkları sık sık ortaya çıkacaktı. Amerika, Ortadoğu’ya yönelik olarak Sovyetler Birliği’ne karşı *çevreleme politikasını* referans alırken, İngiltere daha çok Ortadoğu’daki menfaatleri doğrultusunda hareket eder görünmekteydi.

Ortadoğu’da zayıflayan etkinliğini artırmak isteyen İngiltere’nin Mısır, Irak ve Ürdün ile ikili antlaşmaları bulunuyordu. Antlaşmalar kapsamında bu bölgelerde küçük çaplı bir İngiliz kuvvetinin bulunmasına izin veriliyordu ve bir savaş durumunda ise İngiltere’nin bu ülkelere girebilmesine, ihtiyaçlarının karşılanmasına imkan veriliyordu. II. Dünya Savaşı sonrasında gelişen milliyetçilik hareketinin Ortadoğu’da büyük bir destek bulması sebebiyle bu antlaşmaların iptal edilmesine

¹⁵² Yeşilbursa, “Dünden Bugüne”, s. 76.

¹⁵³ Yeşilbursa, *İngiltere’nin*, s. 5.

yönelik İngiltere'ye büyük bir baskı yapılmaktaydı. Bölgeden çıkmak istemeyen İngiltere ise bu antlaşmaları, çok taraflı antlaşmalar altına alarak Ortadoğu'daki etkinliğini sürdürmeyi planlıyordu.¹⁵⁴

İngilizlere göre Amerika ile İngiltere'nin Ortadoğu politikası birbiriyle çatışan değil birbirini destekler bir paralellikte olmalıydı. Bu nedenle İngiltere Ortadoğu'da kurulmasını düşündüğü bölgesel bir pakt fikrinin öncelikle Amerika ile paylaşılması gerektiğine inanıyordu ve bu nedenle Amerikan politikasını İngiliz politikalarıyla örtüşür bir çizgide buluşturmaya gayret ediyordu. Amerika ise Ortadoğu'ya dönük politikasında Batının menfaatlerine hizmet edecek ülkenin öncelikle İngiltere olması gerektiğini açıkça belirtiyordu. Amerika, Ortadoğu'nun askeri ve siyasi iki sorunu olduğunu söylüyordu. Siyasi sorunlar olarak milliyetçilik akımları, Batı karşıtı tutumlar, bölgedeki hükümetlerin istikrarsızlığı, Arap-İsrail çatışması ile İngiltere'nin İran ve Mısır ile olan anlaşmazlıkları anlatılıyordu. Askeri sorun ise bir Sovyet saldırısı durumunda bölgede donanımlı bir askeri kuvvetin bulunmayışı idi. Ancak Amerika, bölgedeki askeri sorunlara karşı bir şey yapmaktan kaçınıyor, ekonomik ve siyasi çözümler dışında olası bir savaş durumunda bölgedeki askeri sorumluluğun İngiltere'ye ait olduğunu söylüyordu.¹⁵⁵

Mart 1949'da İngiliz Ortak Planlama Grubu, İngiltere'nin tek amacının Amerika ve İngiltere tarafından desteklenecek Ortadoğu ülkelerini kapsayan geniş bir güvenlik antlaşmasının yapılması olduğunu belirtti. Böyle bir girişimin her iki ülke açısından önemi vardı ve bunun için Ortadoğu'nun güvenliğine dair konularda Amerika ile daha aktif bir işbirliğine girilmesi gerekmekteydi.¹⁵⁶

26-29 Kasım 1949'da İstanbul'da yapılan Amerika'nın Ortadoğu'daki Misyon Şefleri Konferansı'na başkanlık eden Amerika Dışişleri Bakan Yardımcısı George McGhee, *"Amerika'nın saldırılara karşı daha çok koruma sağlamak amacıyla bölgedeki herhangi askeri ya da ortak savunma paktlarına katılmasına şimdilik gerek yoktur"* diyerek herhangi bir askeri savunma paktı fikrine Amerika'nın sıcak bakmadığını belirtti.¹⁵⁷

¹⁵⁴ Yeşilbursa, *İngiltere'nin*, s. 9.

¹⁵⁵ Yeşilbursa, "Dünden Bugüne", s. 81-82.

¹⁵⁶ Yeşilbursa, *İngiltere'nin*, s. 21.

¹⁵⁷ McGhee, *a.g.e.*, s. 126.

Amerika tarafından dikkate alınmayacak bir paktın hiçbir anlamının olmayacağını bilen İngiliz Hükümetine, Arap-İsrail çatışmaları başta olmak üzere Araplar arasındaki çekişmeler de sıkıntı vermekteydi. Bu şartlarda oluşturulacak bir Ortadoğu savunma paktının İngiliz çıkarlarına hizmet etmesi düşünülemezdi. Bu yüzden İngiltere ile Batılı devletlerin Ortadoğu devletleriyle ayrı ayrı antlaşmalar imzalamasının bölge güvenliğini daha iyi koruyacağı düşünülmüyordu. Ancak bölge için düşünülen ortak bir savunma paktı İngiltere'nin dış politika gündemindeki önceliğini hala koruyordu.¹⁵⁸

İngiltere'nin Ortadoğu'da planlanan bölgesel bir pakt kurma düşüncesinde Mısır'ın önemli bir yeri vardı. Mısır'daki İngiliz üslerinin ve kuvvetlerinin varlığı sadece İngiltere için değil diğer Batılı müttefiklerce de Ortadoğu'nun en stratejik noktasını teşkil etmekteydi. 1882'de işgal ettiği Mısır'da 1914'de hakimiyetini kurmuş olan İngiltere, I. Dünya Savaşı'nda Osmanlı Devleti'nin Kanal Cephesi'ni açması dolayısıyla bu bölgeye İngiliz askerini yığmıştı. İngiltere, 1922'de Mısır'a bir bağımsızlık vermesine rağmen Kanal bölgesinden askerini tasfiye etmemiş ve bu konu üzerine yapılan müzakereler 1936 tarihine kadar sürmüştü. 26 Ağustos 1936'da iki taraf arasında imzalan bir antlaşma ile İngiltere, Mısır'dan çekilmeyi kabul etti. Ancak Mısır'la olan ittifak bağları nedeniyle Mısır'a bir saldırı ihtimali durumunda İngiltere, askerlerini buraya tekrar sokacaktı. Ayrıca Süveyş Kanalı'nda da İngiltere'nin belirli miktarda kara ve hava kuvveti bulunacaktı. II. Dünya Savaşı'nın çıkmasıyla beraber Haziran 1940'da İtalya, Libya'dan Mısır'a saldırıda bulununca, İngiltere 200 bin kişilik askeri kuvveti ile bölgeye askerini tekrar yığmış ve 1943 yazına kadar sürecek olan Kuzey Afrika çatışmalarında bu bölgede askerlerini konuşlandırmıştı.¹⁵⁹

Savaşın bitmesiyle Mısır Hükümeti İngiltere'ye Mısır'daki kuvvetlerini geri çekmesi talebinde bulundu. Bunun üzerine 1945'in sonlarından itibaren başlayan İngiliz-Mısır müzakereleri Ekim 1954'e kadar sürdü. Müzakerelerin böyle geniş bir zaman dilimine yayılmasının en büyük sebebi İngiltere'nin Mısır'dan çıkmak istememesi idi. Savaş sonrasında Sovyetler Birliği'nin İran, Türkiye ve Yunanistan

¹⁵⁸ Yeşilbursa, "Dünden Bugüne", s. 85.

¹⁵⁹ Fahir Armaoğlu, *Ortadoğu Komutanlığından Bağdat Paktına (1951-1955)*, Ankara: TTK Basımevi, 1995, s. 191.

üzerindeki faaliyetlerini de göz önünde bulunduran İngiltere, stratejik açıdan çok önemli olan Mısır'ın Süveyş Kanalı'nı terk etmek istememekteydi. Mısır ise İngiltere'nin hem Kanal bölgesinden hem de ülkesinden bütün askerlerini çekmesinden başka bir alternatife yanaşmak istemiyordu.¹⁶⁰

1945'in sonlarına doğru başlayan İngiliz-Mısır müzakereleri Ekim 1946'da Mısır Başbakanı Sıtkı Paşa ile İngiliz Dışişleri Bakanı Bevin arasında yeni bir antlaşmanın imzalanmasıyla yeni bir aşamaya girdi. Bu tasarıya göre İngilizler, 31 Mart 1947 tarihine kadar Kahire, İskenderiye ve Delta'daki tüm askeri kuvvetlerini Kanal bölgesine çekecek, 1 Eylül 1949'a gelindiğinde Kanal bölgesinden de tamamen çekilecekti. Mısır ise komşu devletlere muhtemel bir saldırı durumunda İngiltere ile "*Ortak Savunma Konseyi*" oluşturacak ve burada Ortadoğu'yu tehdit eden gelişmeler üzerine bölge hükümetlerine tavsiye niteliğinde bilgiler sunacaktı. Mısır bu antlaşma ile İngiltere'ye üs vermek zorunda kalmıyor ve İngiltere ile askeri bir ittifak yükümlülüğü altına da girmiyordu. Ancak Mısır Kralı Faruk, Sudan hakkındaki protokole olumsuz yaklaşımından dolayı bu antlaşmayı beğenmeyerek müzakere heyetini 26 Kasım 1946'da azletti ve Başbakan Sıtkı Paşa da istifa etmek mecburiyetinde kaldı.¹⁶¹

1946'da İngiliz-Mısır görüşmeleri kesildi ve tekrar başlatılması yönündeki girişimlerden de bir sonuç alınamadı. Mısır, Süveyş Kanal Üssü'nün boşaltılmasına dair ısrarını sürdürürken, İngiltere de bunu kabul edilemez bir istek olarak niteledi. İngilizlerin II. Dünya Savaşı sırasında bölgede inşa etmiş oldukları bu dev üs, savaş süresince bölgesel depo, tamir atölyesi, askeri endüstri merkezi ve imparatorluk kuvvetleri için eğitim sahası olarak hizmet görmüş ve aynı zamanda bu kuvvetlere uçuş pistleri, deniz ve kara kuvvetlerine ait birlikler için de garnizonlar sağlamıştı.¹⁶² Bölgede Batı menfaatlerinin korunmasına büyük katkıda bulunması sebebiyle, Mısır Hükümeti ile uzlaşma arayan İngiltere, Mısır'a uluslar arası bir yaklaşımla "*Müttefik Ortadoğu Komutanlığı*" adı altında İngiltere, Amerika ve Fransa ile eşit haklara sahip bir ortaklık teklifi götürmeyi planlıyordu. Mısır'daki üssünü müttefik üssü

¹⁶⁰ Armaoğlu, *Ortadoğu Komutanlığından*, s. 192.

¹⁶¹ Gürün, *a.g.e.*, s. 310.

¹⁶² J. C. Hurewitz, *Ortadoğu Siyaseti: Askeri Boyutlar*, Londra: Pall Mall Yayınevi, [t.y.], s. 83.

niteliğine kavuşturmayı düşünen İngiltere, Mısır'la olan sorunlarına eşit haklara sahip olacakları bir statü zeminde çözüm getirmek istiyordu.¹⁶³

1950 Mayısında İngiliz, Amerikan ve Fransız Dışışleri Bakanlarının (Bevin, Acheson, Schuman) katıldığı üçlü Londra toplantısında, İngiliz Dışışleri Bakanlığı Ortadoğu'ya yönelik bir savunma paktı kurulmasına dair fikirlerini açıklayarak, NATO modelinde bir Ortadoğu savunma paktının kendilerince oluşturulmak istendiğini kaydetti. “*Ortadoğu Komutanlığı*” (*Middle East Command, MEC*) için önemli bir adım atılmıştı ancak Amerika Dışışleri Bakanı Acheson böyle bir planın zaman ve pratik açısından çok güç olduğunu, Amerika'nın diğer dış yükümlülükleri sebebiyle bu plana destek vermesinin mümkün olmadığını belirtti. Bunun yanı sıra İngiltere'nin bu proje üzerindeki çalışmalarına engel olunmayacağını da sözlerine ekledi.¹⁶⁴

Bu durum çok sürmeyecek ve kısa süre sonra, 25 Mayıs 1950'de Amerika, İngiltere ve Fransa'dan oluşan üç Batılı devletin yayınladığı “*Üçlü Beyanname*” (*Tripartite Declaration*) olarak bilinen deklarasyon ile İngiltere ve müttefikleri ortak bir zeminde, Ortadoğu'ya yönelik olarak ilk çalışmalarını yapacaklardı. Üç Batılı devlet bu ortak bildirgede, Filistin'deki mevcut sınırların korunacağını, İsrail'in ve Arap devletlerinin güvenlikleri için kuvvetlerini belli sayıda tutmasını ve silah taleplerinin bu çerçevede incelemeye alınacağını açıkladılar.¹⁶⁵ Bu üçlü beyannamenin İngiltere için önemi büyüktü çünkü Amerika'nın Ortadoğu'ya karşı bu yaklaşımı, bölge için düşünülen savunma paktı fikrine Amerika'nın yeşil ışık yakmasını sağlayabilirdi.

Arap ülkeleri yayınlanan üçlü deklarasyonun, kendilerine yardım etmekten çok kendilerine karşı alınmış bir tedbir olarak değerlendirdiler ve bu kararla İsrail'i ortadan kaldırmak imkanlarının ellerinden alınmak istendiği düşüncesini benimsediler. İleride Arap devletlerine teklif edilecek Ortadoğu savunma paktı fikrine karşı Arap Hükümetlerinin muhalefetlerinin asıl sebeplerden biri de bu oldu.¹⁶⁶

¹⁶³ Yeşilbursa, “Dünden Bugüne”, s. 85.

¹⁶⁴ Yeşilbursa, *İngiltere'nin*, s. 27.

¹⁶⁵ Soysal, *Soğuk Savaş*, s. 95-96.

¹⁶⁶ Uğur Özgöker, “II. Dünya Savaşı Sonrası Türkiye-Ortadoğu İlişkileri”, *İktisat Dergisi*, İstanbul, Sayı: 308-309, (Aralık 1990), s. 28.

Haziran 1950’de İngiliz İmparatorluk Genelkurmay Başkanı General Sir William Slim, Süveyş Kanalı ilgili müzakereleri tekrar başlatmak niyetiyle Mısır Hükümetine bir Ortadoğu Komutanlığı kurulmasını teklif etti. Buna göre İngiltere, Mısır’ın işgali gibi bir konuyu bütünüyle terk ederek, İngiltere-Mısır arasında eşit haklara dayalı ve NATO’ya benzer yeni bir savunma paktı kurulmasını istiyordu. Ortadoğu Komutanlığı için teklif edilen bu ilk ciddi girişimi Mısır, İngiliz askerlerinin tamamının çekilmesi mümkün olmadıkça böyle bir pakta yanaşmayacağını belirterek reddetti. Bu teklifin yapıldığı sıralarda Kore Savaşı da patlak vermişti ve Amerikan politikacıları İngiltere’nin, Ortadoğu’yu muhtemel bir Sovyet saldırısına karşı tek başına koruyamayacağına kanaat getirmişti. Kore Savaşı’na kadar Amerika, Ortadoğu’yu daha çok bir geçiş bölgesi olarak tasarlamaktaydı. Ancak Kore’deki gelişmeler Amerika’nın, İngiltere’nin bölgesel bir savunma ittifakı kurulması girişimlerine karşı muhalefetini zayıflatmış ve Ortadoğu için öngörülen kolektif bir savunma paktı fikrine karşı ilgisini artırmıştı. Bununla birlikte askeri bir rol oynamamaktaki kararı değişmemişti.¹⁶⁷

Kore Savaşı’nın çıkmasının ardından Amerika’da Başkan Truman’ın talimatıyla Nisan 1950’de NSC68 (Ulusal Güvenlik Konseyi 68 sayılı rapor) politikası kabul edilmişti. NSC68, Amerika’nın *çevreleme politikasının* artık Sovyetler Birliği’ni durdurmada başarılı olamayacağını vurguluyordu ve komünizm tehlikesine karşı sadece güçlü noktaların değil, tüm özgür dünyanın savunulması sorumluluğunun alınması gerektiği üzerinde duruyordu. Bu politikayla Amerika’nın, Sovyetler Birliği’nin hedefinde bulunan en önemli bölgelerden olan Ortadoğu’ya yönelik yaklaşımları değişecek ve bu doğrultuda planlanan ve ortaya çıkan gelişmeler dikkatle takip edilecekti.¹⁶⁸ Amerika, bölgede önemli bir güç olan Türkiye’yi NATO olmasa dahi, başka bir yoldan set çekme stratejisi gereği kendi güvenlik sistemine bağlamak zorunda olduğunu düşünüyordu. Çünkü Türkiye, Amerika’nın Uzak Doğu’da Avustralya, Yeni Zelanda ve Pakistan ile kurduğu ANZUS ile Güneydoğu Asya Antlaşması Örgütü (SEATO) paktlarını NATO’ya bağlayacak önemli bir halkaydı. Amerika’nın, Avrupa’nın Atlantik kıyılarından

¹⁶⁷ Yeşilbursa, *İngiltere’nin*, s. 28-29.

¹⁶⁸ Sever, *a.g.e.*, s. 69-70.

Pasifik'e kadar uzanan bir ittifaklar zinciriyle SSCB ve müttefiki Çin etrafında set oluşturmasında Orta Doğu'da Türkiye ve İran boşluk yaratıyordu.¹⁶⁹

Temmuz 1950'de Ortadoğu'nun savunmasına yönelik İngiliz-Amerikan görüşmeleri Washington'da başladı ve görüşmelerden çıkan sonuç, iki ülkenin bu konuda farklı görüşlere sahip olduğu idi. Amerika daha çok Sovyet yayılmasının durdurulması ve petrol bölgelerini düşünerek özellikle Türkiye ve İran'ın içinde yer aldığı Ortadoğu dış çemberinden oluşan bir Ortadoğu savunmasını benimsiyordu. İngilizler ise Mısır'ın merkez alındığı Ortadoğu i çemberini kapsayan bir savunma planını savunuyorlardı. Eylül 1950'de Londra'da yapılan diğer bir görüşmede ise her iki taraf da Türkiye'ye yapılacak askeri yardım, İsrail ile askeri işbirliği, Mısır'daki üslerin varlığını korumak konularında mutabakata vardılar. Bir ay sonra iki tarafın Genelkurmay Başkanları arasında Washington'da st düzey görüşmeler yapıldı. Bu görüşmelerde Amerika tarafı bundan sonra bir Ortadoğu savunması ve İngiliz-Mısır uyuşmazlığında İngiltere ile ortak bir tutum içinde olunacağını söylediler. Amerikalılar İngiltere'nin sunduğu ve Mısır'ın güvenliğine ağırlık verdiğini düşündükleri i çembere dayalı savunmaya karşı çıkararak Sovyet saldırısına karşı Türkiye ve İran'ın oluşturacağı bir dış çembere ihtiyaç olduğunu belirttiler. Bu görüşmelerin neticesinde, askeri bir gücün gönderilmesi konusunda isteksiz olursa da Ortadoğu'da oluşturulması planlanan bölgesel bir savunma paktına dair Amerika politikasının değiştiğinin sinyalleri alındı.¹⁷⁰

Ortadoğu'nun savunulmasına dair görüşler ve planlar yapılırken bölgede iki ülke dikkati çekmekteydi. Bunlar NATO'ya girme çabasında olan Türkiye ve Yunanistan'dı. NATO'nun 1949'da kurulmasından bu yana Türkiye bu güvenlik paktı içinde yer almak için çok yoğun girişimlerde bulunmuştu. 1945'ten itibaren Sovyet tehdidi altında bulunan Türkiye'nin bu Batı paktına girerek askeri bir ittifaka kavuşma isteği dış politikasındaki ana unsur olmuştu. Ancak Türkiye'nin NATO'dan dışlanması büyük bir hayal kırıklığı yaratmıştı. Türkiye'nin NATO yeliğine en büyük itiraz ise İngiltere'den gelmişti. İngiltere Türkiye'yi, insan gücü kaynakları ve

¹⁶⁹ **Ömer Taşlı**, *Ortadoğu'ya Süper Gçlerin Etkileri*, İstanbul: Fikir Yayınları, 1991, s. 51.

¹⁷⁰ **Yeşilbursa**, *İngiltere'nin*, s. 31-32.

Ortadoğu'daki stratejik pozisyonu sebebiyle Ortadoğu Komutanlığı Projesi kapsamına almak niyetindeydi.¹⁷¹

NATO'ya üyelik için başvuran ve kabul edilmeyen Türkiye'nin bu yolda azminin devamını sağlayan iki önemli gelişme vardı. Bunlardan ilki Mayıs 1950 seçimlerinde CHP'den iktidarı devralan DP'nin NATO'ya üyeliği bir dış politika önceliği haline getirmesi idi. İkinci gelişme ise Kore Savaşı'nın patlak vermesiydi. Bu durum yoğun bir diplomasi trafiğinde bulunan DP yönetimine NATO'ya üyelik kampanyasında büyük bir ivme kazandıracaktı. Türkiye, Birleşmiş Milletler'in yaptığı çağrıya kulak vererek Amerika'dan sonra Kore'ye asker gönderen ikinci ülke oldu. Bu asker sevkıyatı kararının en önemli gerekçesi şüphesiz Türkiye'nin NATO üyeliği talebinde daha ısrarcı davranabileceği uygun bir zemin yaratılması düşüncesiydi.¹⁷²

Kore Savaşı ve Türkiye'nin NATO üyeliği gayretleri İngiltere'ye düşünülen Ortadoğu Komutanlığı'nı kurma konusunda bir fırsat verdi. Amerika da Avrupa ve Uzakdoğu'ya önem veren siyasetine rağmen Ortadoğu'nun savunulması yönündeki ilk adımın İngiltere tarafından atılmasını desteklemekteydi. Bunun yanında Amerika, Ortadoğu'nun savunulmasında Türkiye ve Yunanistan'ın yer almaması ve bu iki ülkenin güvenliğinin ayrı olarak değerlendirilmesi gerektiğini belirtiyordu. Amerikan Hükümeti düşünülen bir Ortadoğu savunmasının Ortadoğu Komutanlığı'ndan ziyade Türkiye ve Yunanistan'ın NATO'ya girmeleriyle gerçekleşebileceği fikrindeydi. Bu yaklaşımın İngiltere'nin de yararına olduğunu düşünen Amerika, İngiliz-Mısır sorunlarının da bu sayede çözülebileceğine inanıyordu. Amerikan Kongresi ve Dışişleri Bakanlığı, Türkiye ve Yunanistan'ın NATO'ya alınması yönünde görüş birliği içindeydi. Amerikan Dışişleri Bakanlığı bu sayede kendisine yeterince güvence verilmeyen İran'ın da bu yöndeki sıkıntısının azalacağına inanıyordu. İngiltere ise Türkiye ve Yunanistan'ın NATO'ya tam üye olarak katılması fikrine itiraz ederek Amerika'nın Türkiye'ye 1939'da İngiltere ve Fransa tarafından verilen ittifak antlaşmasına benzer bir güvence vermesini istemekteydi.¹⁷³

¹⁷¹ **Behçet Kemal Yeşilbursa**, "İngiltere'nin Ortadoğu Savunma Projeleri ve Türkiye'nin NATO'ya Girişi, (1950-1953)", *Türkiye'nin Güvenliği Sempozyumu (Tarihten Günümüze İç ve Dış Tehditler)*, Elazığ: Ceren Matbaası, 2002, s. 756-757.

¹⁷² **Sever**, *a.g.e.*, s. 64.

¹⁷³ **Yeşilbursa**, "Dünden Bugüne", s. 89.

Kore krizi üzerine Amerika yönetimi Çin-Sovyet sınırı çevresinde belirgin bir hat çizmeyi ve bu sınırı stratejik hava kuvvetleriyle desteklemeyi gerektiren çevresel savunma planını benimsedi. Bu plan dahilinde Sovyet topraklarına düzenlenecek saldırılarda Türkiye üsleri hayatî bir önem kazanıyordu. Neticede Amerikan Hükümeti Türkiye'nin NATO üyeliğini güçlü ordusu ve bölge ülkelerinin Sovyetler karşısındaki güvenlerini artırabileceği düşüncesiyle destekleme kararı aldı. Ancak İngiltere, Türkiye'nin Ortadoğu savunması dahiline alınmasını istiyor ve bu ülke ordusunun bölge savunması için önemli olduğunu düşünüyordu. Amerika, Kore Savaşı sonrası düşünülen bir Ortadoğu savunması fikrini benimsemesine rağmen Türkiye'nin henüz bu bölge savunmasının bir parçası olması gerektiği konusunda kararsızdı.¹⁷⁴

Amerikan ve İngiliz yetkililer 24-26 Ocak 1951'de Malta'da yaptıkları görüşmelerde İngiltere'nin Ortadoğu Başkumandanı General Bryan Robertson, Amerika Doğu Atlantik ve Altıncı Filo Komutanı Amiral Robert Carney'e Türklerin Ortadoğu'daki İngiliz karargâhlarını, planlarını oraya göre şekillendirdikleri bir müttefik karargâhı olarak görmelerini istediğini belirtti. Türk birliklerinin İngiliz karargâhına bağlanmasını öngören bu görüşü kabul etmeyen Carney'e göre, Türkiye'nin Ortadoğu'da olmasına karşın aldığı yardımları Amerika sağlamaktaydı, bu yüzden de Türkiye Amerika ile eşgüdüm içinde olmalıydı. Böylelikle Amiral Carney Türkiye'nin askeri bakımdan Ortadoğu'da İngiltere'ye bağlanmasını reddetmiş oluyordu.¹⁷⁵

14-21 Şubat 1951'de Amerika'nın Ortadoğu'daki Büyükelçileri, İstanbul'da yaptıkları 2. Misyon Şefleri Toplantısı'nda bir araya geldiler. Bazı askeri yetkililerin de bulunduğu ve Amerika Dışişleri Bakanı Yardımcısı George McGhee'nin başkanlık ettiği toplantıda, Yunanistan ve Türkiye'nin NATO'ya üyelikleri hakkında bu iki ülkenin pakta girmesinin zamanının geldiğine dikkat çekildi. Ortadoğu'nun savunulmasına dair yaptığı bir araştırmayı da sunan McGhee, Amerikan askeri yardımının bu bölge için özellikle artırılması gerektiğini belirtti:

Bu bölge için ne bir Amerika garantisi önerdiğimi, ne de İngilizlere sorumluluk bıraktığımı belirtmedim. Türkiye ve Yunanistan'daki büyük askeri yatırımlarımızın korunmasını istedim. Bu da Türkiye ve Yunanistan'da geniş bir

¹⁷⁴ Sever, *a.g.e.*, s. 71-73.

¹⁷⁵ Cüneyt Akalın, *Soğuk Savaş, ABD ve Türkiye-1*, İstanbul: Kaynak Yayınları, 2003, s. 280-281.

bölgesel yaklaşımla politik istikrarı sağlamakla olur. Ortadoğu'nun tamamı için bir Amerikan-İngiliz işbirliği mekanizmasının oluşturulmasını önerdim.¹⁷⁶

McGhee'nin bu yaklaşımına Donanmayı temsil eden Amiral Forrest Sherman ile Kara Kuvvetlerini temsil eden General Joseph Collins, o sıra Ortadoğu'daki sınırlı Amerika askeri gücünün daha fazla yayılmaması gerektiği gerekçesiyle karşı çıktılar. Sherman, Yunanistan'la Türkiye'nin savunmasını Ortadoğu'nun genel savunmasından ayrı tutmak istiyordu. Collins ise Batı Avrupa savunmasını ön plana çıkarmaktan ve İngilizlerin Ortadoğu'daki genel sorumluluğunu üstlenmemekten yanaydı. Ama General Omar Bradley şu zamana kadar zaten Yunanistan, Türkiye ve İran'a büyük çapta ilgili olduklarına göre, diğer Ortadoğu ülkelerine de biraz dikkat etmenin yerinde olduğu tutumunu benimsemektedir.¹⁷⁷

Amiral Carney ile General Robertson Malta görüşmelerinin ardından 22-25 Şubat 1951 tarihleri arasında Türk Hükümetinin Ortadoğu savunmasına yönelik düşüncelerini öğrenmek üzere Türkiye'yi ziyaret ettiler. Robertson, Türk kuvvetlerinin NATO dahilinde bir Akdeniz Komutanlığı'nın emrine verilmesi yerine, Türkiye'nin kendileriyle Ortadoğu savunması konusunda bir ittifaka girmelerini önerdi. Türkiye Genelkurmay Başkanı General Yamut'la yaptığı görüşmede Robertson, Türkiye'nin Ortadoğu savunmasındaki niyetlerini anlamaya çalıştı. Neticede Türk kanadı Ortadoğu'da İngiltere ile stratejik konularda işbirliğine girmek istediğini ancak Ortadoğu Komutanlığı'na katılmak istemediğini belirtti. Ancak NATO üyeliği gerçekleştiğinde Ortadoğu savunmasına dair üzerine düşen sorumluluğu yerine getireceği konusunda da İngiltere'ye güvence verdi.¹⁷⁸

14 Mart 1951'de Amerika Ulusal Güvenlik Konseyi (National Security Council) NSC 47/4 adlı belgeyi kabul etti. Başkan Truman da bu belgeyi NSC 47/5 olarak onayladı. Bu belgeye göre Amerika Ortadoğu'da bölgesel savunma işbirliğini kurmak amacıyla farklı görüşleri uzlaştıracak ve İngiltere ile birlikte gerekli gördükleri noktalarda askeri varlıklarını koruyacaklardı. Bunun yanında belge,

¹⁷⁶ Doğramacı, *a.g.m.*, s. 41-42.

¹⁷⁷ McGhee, *a.g.e.*, s. 147.

¹⁷⁸ Sever, *a.g.e.*, s. 73-74.

Ortadoğu ülkelerine belirli bir miktarda yapılacak askeri yardımın derhal başlatılması gerektiğini de içermekteydi.¹⁷⁹

16 Mayıs 1951'e gelindiğinde Washington'da yapılan İngiliz-Amerikan görüşmelerinde İngiltere, Amerika'nın tek taraflı bir güvence vermekten çok Türkiye'nin NATO'ya alınmasını benimsediğini gördü. Ancak İngiltere, Türkiye ve Yunanistan'ın, Avrupa Yüksek Müttefik Komutanlığı'na (SACEUR) değil, NATO'ya bağlı İngiliz Ortadoğu Yüksek Müttefik Komutanlığı'na (SACME) katılmalarını istiyordu. İngiliz heyeti, Türkiye'nin NATO üyeliğinin kabul edilmesi durumunda Amerika'nın Ortadoğu'ya yaklaşımının artacağını ve bunun da Ortadoğu'da kurulacak bir savunma paktına Türkiye'nin de katılmasını sağlayacağını düşünüyordu. Böyle bir durumda İngiltere'nin Amerika'yı Ortadoğu savunması konusunda kendi yanına çekmesi, Türkiye'nin NATO'ya üye olmasından daha önemli hale geliyordu. Ancak Amerika Ortadoğu Komutanlığı fikrine sıcak bakmıyordu ve daha çok askeri yardım ve planlamada ortak görüş birliği içine gireceklerini belirtiyordu. Buna karşın Amerikan Genelkurmayı Ortadoğu Komutanlığı konusunu benimsediğini ve Türkiye ile Yunanistan'ın NATO'ya alınması gerektiğini söylüyordu. Neticede Başkan Truman ve Dışişleri Bakanı Acheson, Genelkurmayın görüşlerine katılarak Türkiye ile Yunanistan'ın NATO'ya alınmasına karar verdi ve bu karara İngiltere de katıldı.¹⁸⁰

22 Mayıs 1951'de yapılan Kabine toplantısında İngiliz Savunma Bakanı Emmanuel Shinwell, İngiltere'nin Türkiye ve Yunanistan'ın NATO'ya üyeliğine itirazının daha fazla sürmesi durumunda, bu iki ülkenin bunu kendilerine yapılmış bir hakaret olarak düşünebileceklerini belirtti ve Ortadoğu savunması için bu iki ülkenin niyetlerinin çok önemli olduğunu söyledi. Türkiye'nin NATO üyeliği, İngiltere'nin komutası altındaki bir Ortadoğu Komutanlığı'nda rol almasını sağlayacaktı. İmparatorluk Genelkurmay Başkanı Mareşal Sir William Slim de aynı fikirde olduğunu ve Ortadoğu savunmasının Türkiye'nin işbirliği olmaksızın gerçekleştirilemeyeceğini ve bu noktada da Türk askeri kuvvetine ihtiyaç duyulacağını belirtti. Amerikan Dışişleri Bakanlığı da Amerika'nın Ortadoğu'ya yönelik etkinliğinin artırılması için Kongrenin ikna edilebilmesinin şart olduğunu

¹⁷⁹ Yeşilbursa, *İngiltere'nin*, s. 39-40.

¹⁸⁰ Yeşilbursa, *İngiltere'nin*, s. 42-43.

bunun tek yolunun ise Türkiye ve Yunanistan'ın NATO'ya üyelikleriyle mümkün olacağını vurguladı. Türkiye'nin NATO'ya dahil olmaksızın mevcut bir Ortadoğu Komutanlığı fikrine yanaşmayacağını düşünen Kabine üyeleri, NATO üyeliğinin Türkiye tarafındaki önemi konusunda mutabık kaldılar. Neticede Kabine, Amerika'dan İngiltere'nin komutası altında kurulacak Ortadoğu Komutanlığı konusuna desteğini isteyerek, Türkiye ve Yunanistan'ın NATO'ya üyeliklerini destekleme kararını aldılar.¹⁸¹

İngiltere Dışişleri Bakanı Herbet Morrison 3 Temmuz 1951'de, Türkiye Dışişleri Bakanı Fuad Köprülü'ye bir memorandum göndererek, Türkiye'nin NATO üyeliğini desteklemesi konusunda bir “*paket antlaşma*” teklif etti. Morrison memorandumda, Türkiye'nin Atlantik paktına alınmasını İngiltere'nin de desteklediğini ve bu yolda girişimlerde bulunacağını belirtiyor, ancak bu katılımın sonunda Türkiye'nin Amerika, İngiltere ve Fransa'nın da destekleyeceği bir Ortadoğu savunma sisteminde yer alması gerektiğini belirtiyordu. Yani Türkiye'nin NATO'ya alınması bir şekilde Ortadoğu savunmasında rol alması şartına bağlanmış oluyordu.¹⁸²

Herbet Morrison, 18 Temmuz 1951'de Avam Kamarası'nda yaptığı konuşmada, Ortadoğu savunması için Türkiye'nin NATO'ya alınmasının kabulüne dair şunları söylemekteydi:

...Türkiye ile ilgili temel güçlük, NATO'ya katılma isteğiyle Orta Doğu'nun genel savunmasındaki yerini uzlaştırmak olmuştur... Türkiye'nin Orta Doğu'nun savunmasında kendisine düşen rolü oynaması üzerinde hassasiyetle duruyoruz. Türk Hükümeti de bu görüşü paylaşmaktadır. Dünyanın bu önemli bölgesinin güvenliği için yapılan plânlara Türkiye'nin katılması için gereken çalışmaların bir an önce tamamlanmasını ümit ederim.¹⁸³

Dışişleri Bakanı Fuat Köprülü ise 20 Temmuz 1951 tarihinde Morrison'un memorandumuna cevap niteliğindeki TBMM konuşmasında, Türkiye'nin NATO'ya katılmasında İngiltere'nin olumlu kararına olan memnuniyetini dile getirdi. Köprülü, Ortadoğu savunmasının stratejik ve ekonomik bakımdan Avrupa'nın güvenliği için

¹⁸¹ **Behçet Kemal Yeşilbursa**, “Kuzey Kuşağı Savunma Projesi ve Türkiye Pakistan Antlaşması (1953–1954), IV. Türkiye'nin Güvenliği Sempozyumu, Elazığ: Fırat Üniversitesi Yayınları, 2003, s. 857-858.

¹⁸² **Rıfkı Salim Burçak**, *On Yılın Anıları 1950-1960*, Ankara: Nurol Matbaacılık, 1998, s. 89.

¹⁸³ **Ömer E. Kürkçüoğlu**, *Türkiye'nin Arap Ortadoğu'suna Karşı Politikası 1945-1970*, Ankara: AÜSBF Yayınları, 1972, s. 45.

çok önemli olacağını ve Türkiye'nin NATO'ya dahil edilmesinden dolayı Ortadoğu'da kendilerine düşen sorumlulukları üstlenmeye ve gerekli tedbirlerin alınmasına yönelik müzakerelere girmeye hazır bulunduklarını belirtti.¹⁸⁴

Ortadoğu'ya yönelik siyasi ve askeri yaklaşımlarda Türkiye'nin önemi artmıştı. Askeri gücü ve coğrafi konumu bakımından bölgenin savunmasında büyük roller oynayabilecek olan Türkiye'nin Müslüman bir ülke olması önemli bir faktördü. Bu noktada kurulması düşünülen Ortadoğu Komutanlığı'na Türkiye'nin katılımı bu paktın tamamen Batılı bir imaja sahip olmasını önleyebilecekti.¹⁸⁵

15-20 Eylül 1951'de Ottawa'da toplanan NATO Konseyi, Türkiye ve Yunanistan'ın NATO'ya katılması hakkındaki bütün tereddütleri ortadan kaldırarak her iki devletin pakta alınmasını ve resmen üye olmasını üye devletlere tavsiye etti. Böylelikle ileride imzalanacak olan protokollerle Türkiye ve Yunanistan resmen NATO üyesi olacaktı.¹⁸⁶ Bu karardan sonra, 12 Ekim 1951'de, Türkiye'nin NATO'ya girişi ve Ortadoğu'nun savunmasına dair meseleleri görüşmek üzere Amerika, İngiltere ve Fransa'nın Genelkurmay Başkanları Ankara'da bir araya geldiler. Türk yetkilileri ile yapılan görüşmelerde, Türkiye'nin NATO içindeki konumu ve hangi komutanlığa bağlı olacağı konusundaki bilgiler görüşüldü. Görüşmeler sonrası 15 Ekim'de yayınlanan bildiride Türkiye ve Yunanistan'ın bir an önce NATO'ya katılmaları ve bir Ortadoğu Komutanlığı kurulması yönünde görüş birliğine varıldığı açıklandı.¹⁸⁷

13 Ekim 1951 tarihinde üç ülkenin Genelkurmay Başkanları Ankara'da bir araya geldiler. İngiltere'den Mareşal Slim, Amerika'dan General Bradley ve Fransa'dan General Léchères'in ortak kararıyla Türk Hükümeti eşit şartlarda Ortadoğu Komutanlığı'na katılmayı ve İngiltere, Amerika ve Fransa ile beraber bu Komutanlığa Mısır'ın da katılmasını sağlamak üzere bu ülkeye teklif götürülmesini kabul etti. Bunun yanı sıra Türk Hükümeti, Türkiye'nin NATO'nun Avrupa Komutanlığı'na (SACEUR) dahil edilmesi konusunda ısrar ederek Türk askerlerinin Güney Avrupa Komutanlığı'nda olmasını istedi. Türkiye'nin NATO'ya dahil

¹⁸⁴ **Haydar Tunçkanat,,** *İkili Antlaşmaların İçyüzü (İktisadi, Askeri, Siyasi)*, İstanbul: Ekim Yayınevi, 1970, s. 159.

¹⁸⁵ **Kürkçüoğlu,** *a.g.e.*, s. 34.

¹⁸⁶ **Soysal,** *Soğuk Savaş*, s. 124-125.

¹⁸⁷ **Sarınay,** *a.g.e.*, s. 96.

edilmesiyle Ortadoğu Komutanlığı'nın birbiriyle ilgisi olmayan iki ayrı mesele olduğu Türk Hükümeti tarafından önemle vurgulandı. Başbakan Adnan Menderes, NATO ile Ortadoğu Komutanlığı arasında doğrudan bir ilişki kurulmasının yanlış olduğunu belirterek şunları söylemekteydi:

Türkiye Atlantik Paketi savunma sisteminin kuvvetli ve müessir olabilmesi için gereklidir. Keza diğer aza devletlerle hak ve mesuliyetleri haiz olarak Türkiye'nin pakta alınması kendi emniyeti için gereklidir. Diğer taraftan, Türkiye Ortadoğu'nun güvenliğini takviye edecek bir durumda olduğu gibi, Ortadoğu'da kuvvetli olduğu takdirde Türkiye'nin güvenliğini takviye edecektir. Bunu içindir ki Türkiye, bir Ortadoğu Komutanlığının tesisi ile doğrudan doğruya ilgilenmektedir. Lakin Türkiye'nin Atlantik Paketine alınmasını ve Ortadoğu Komutanlığına katılımını aynı mesele olarak düşünmekten kaçınmalıyız. Bu iki mesele arasında herhangi bir irtibat veya münasebet kurulmamalıdır.¹⁸⁸

İngiltere, Mısır'ın 1936 Antlaşması'na her an son verebileceğini düşündüğünden Ortadoğu Komutanlığı teklifinin Mısır Hükümetine bir an önce sunulması gerektiğinin farkındaydı. 3 Ekim 1951'de İngiltere'nin Kahire Büyükelçisi Ralph Stevenson'un İngiltere'ye sunduğu bilgilerde mevcut bir komutanlık fikrinde Mısır üzerine uyarıları bulunmaktaydı. Stevenson, 1936 Antlaşması'nı iptal etmek niyetinde olan Mısır için Ortadoğu Komutanlığı'nın hiçbir anlamı olmadığını ve Mısır'ın işbirliği yapması için tek şartının İngiliz askerlerinin Süveyş Kanal Üssü'nü boşaltmaları olduğunu belirtti. Stevenson, Ortadoğu Komutanlığı teklifinin İngiliz askerlerinin geri çekilmesini sağlamadığı gibi Mısır'daki milli çıkarlarla uyuşmadığını ve Mısır tarafından yapıcı bir teklif gibi görünmediğini de vurguladı. Kısacası Stevenson böyle bir teklifin Mısır tarafından hemen reddedileceğini düşünüyordu.¹⁸⁹

Bu uyarılara rağmen İngiltere aceleci bir tavırla, Amerika, Fransa ve Türkiye ile birlikte Kahire'deki Büyükelçileri vasıtasıyla 13 Ekim 1951'de Mısır'a, kurucu üye sıfatıyla ve diğer kurucu üyelerle birlikte eşit şartlarda olmak üzere Ortadoğu Komutanlığı'na katılmayı teklif etti. Sunulan ortak notanın ilk maddesinde teklif edilen tasarının amacının bölgenin savunulması olduğu belirtiliyordu. Notanın yedinci maddesine göre, diğer devletlerin yapacağı katkılarla eşit olmak şartıyla Mısır, gerekli stratejik kara ve hava üslerini Ortadoğu Komutanlığı emrine verecekti. Notanın dört maddelik Teknik Ek'inin dördüncü maddesine göre de, Mısır'ın bu

¹⁸⁸ B.C.A.: 30..1.0/13.77..1.-31/12/1951.

¹⁸⁹ Yeşilbursa, *İngiltere'nin*, s. 53-54.

Komutanlığa katılmasıyla birlikte Süveyş Kanalı, Mısır'ın da üyesi olacağı Müttefik Karargahı'na bağlanacaktı. Müttefik Ortadoğu Komutanlığı'na bağlı olmayan İngiliz kuvvetleri de Mısır'dan çekileceklerdi ayrıca Mısır ile Müttefik güçlerin oluşturacağı bir hava savunma organizasyonu kurulacaktı.¹⁹⁰

İngiltere, Ortadoğu Komutanlığı teklifinin Mısır ile olan uyuşmazlıkları gidereceğini ve Mısır'ın milli menfaatlerine uygun çözümler getirdiğini ve böylelikle Süveyş Kanal Üssü'nün genişletileceğini hesap etmekteydi. Ayrıca Mısır'ın Ortadoğu Komutanlığı'nı kabul etmesiyle birlikte diğer bölge ülkelerinin de Ortadoğu'nun savunulması hususunda Batılı devletlerle işbirliğine gireceği düşünülmekteydi. Ancak Stevenson'un da öngördüğü gibi Mısır bu teklifi 15 Ekim'de reddetti ve ayrıca 1936 Antlaşması ile 1899 Sudan Antlaşması'nı da feshettiğini bildirdi. Mısır Hükümeti, Ortadoğu Komutanlığı'nın 1936 Antlaşması'ndan daha kötü olduğuna da dikkat çekti. Çünkü bu tasarı sınırlı olarak İngiltere'nin işgalinde olan bir bölgeyi daha fazla ülkenin katılımına açık hale getiriyordu. Mısır Hükümeti, İngiliz kuvvetlerinin Süveyş Kanal Üssü'nü tamamıyla terk etmesini ve İngiltere'nin Mısır'ın bütünlüğünü tanımasını istedi. Neticede Mısır Hükümeti, İngiliz askerlerinin ülkelerinden çıkmadığı sürece hiçbir organizasyon ve işbirliğine girişmeyeceğini göstermiş oldu.¹⁹¹

Mısır'ın Ortadoğu Komutanlığı'na katılmasının, Süveyş Kanal Üssü'nün bir müttefik üssü haline dönüştürülmesinin Mısır'a daha az zararlı olduğunu kanıtlayacağı ümit edilmişti. Buna karşılık, teklifin hazırlanmasında Mısır'la hiçbir görüş alışverişinin yapılmaması milliyetçileri sınırlendirmiş, özellikle ülkeleri bir İngiliz komutanının emri altında bulunan yabancı askerlere ev sahipliği yapmağa devam ederken her tavsiye onların muhalefetini artırmıştı. Süveyş Kanalı'nın yeterli bir şekilde savunulmasında İngiliz askeri varlığının esas teşkil ettiğini Londra Kahire'ye sık sık hatırlatmıştı. Mısır Hükümetine göre, bu ancak Mısır'ın askeri bakımdan gelişmesini önlemek amacıyla İngiltere'nin bilerek uyguladığı bir baskı politikasıydı ve teklif edilen hükümler Mısır'a bir fayda getirmediği gibi oldukça zarar da verecekti.¹⁹²

¹⁹⁰ Armaoğlu, *Ortadoğu Komutanlığından*, s. 194.

¹⁹¹ Yeşilbursa, "Dünden Bugüne", s. 91.

¹⁹² Hurewitz, *a.g.e.*, s. 83-84.

Mısır'ın yapılan Ortadoğu Komutanlığı teklifini reddetmesiyle Batılı ülkelerin Ortadoğu savunmasına yönelik bu ilk ciddi girişimleri başarısız oldu. Türkiye ise Mısır'ın böyle bir ittifaka girmeyeceğinin önceden beri farkındaydı ancak NATO'ya girerken İngiltere'ye verdiği taahhütler neticesinde bu teklifin içinde yer aldı. Amerika ise Türkiye faktörünün Mısır üzerinde etkili olacağını sanarak teklifin içinde yer almıştı ve Türkiye'nin Batılı güçlerle bu şekildeki ittifakının Arap Hükümetlerini de buna yanaştıracaklarını umut etmişti. Türkiye ile Arap ülkelerinin Sovyetler Birliği'ne yaklaşımı birbirinden farklı bir vaziyetteydi ve Türkiye, Araplardan çok önce bağımsızlığına kavuşmuş ve Avrupa devlet sistemi içinde yer alabilmişti. Türkiye, Sovyetler Birliği ile sıcak çatışmalara girmişken, bölgelerindeki İngiltere ile Fransa'nın varlığından şikayetçi olan Arap ülkelerinin Sovyet tehdidi endişesi pek bulunmamaktaydı. Ayrıca bölgede yeni kurulan İsrail Devleti'nin Türkiye ve Ortadoğu ülkeleri ile olan ilişkileri de birbirinden farklıydı. Neticede bu farkları göremeyen ve Türkiye'nin olumlu bir faktör olacağını hesap eden Amerika'nın, Ortadoğu ülkeleriyle bir ittifakın kısa vadede gerçekleşmeyeceğini anlaması uzun sürmedi.¹⁹³

Mısır'ın Ortadoğu Komutanlığı'nı reddetmesinin ardından dört devlet tarafından 10 Kasım 1951'de onbir maddeden oluşan "*Ortadoğu Komutanlığı Konusunda Temel İlkeler*" adını taşıyan bir deklarasyon yayınlandı. Komutanlığın kuruluş ilkelerinin açıklandığı bildirgede, bu tasarıya devam edileceğini çünkü bunun özgür dünya için gerekli olduğunu, buna bütün bölge ülkelerinin eşit haklarla dahil olacaklarını ve örgütün kurulduktan sonra bölgenin kendi içinde ortaya çıkacak meselelere karışmayacağı bildirilmekteydi. Ancak Mısır'ın itibar etmediği ve kağıt üzerinde kalan Ortadoğu Komutanlığı planının pratiğe dönüştürülmesinin güç olacağı çok geçmeden anlaşıldı.¹⁹⁴

13 Ekim'de yapılan teklif milliyetçi tutumu gittikçe artan Mısır üzerinde büyük bir etki yapmıştı. 1936 Antlaşması'nın feshedilmesinin ardından da Süveyş Kanal Üssü'ndeki İngiliz kuvvetlerine saldırılar başlamış ve isyanlar baş göstermişti. İngiltere bölgeye askeri destek gönderse de Mısır'daki durumu gittikçe kötüleşiyordu. Mısır'da kontrolü kaybetmeye başlayan İngiltere'nin durumu Aralık

¹⁹³ Sander, *Türk-Amerikan*, s. 79.

¹⁹⁴ Armaoğlu, *Ortadoğu Komutanlığından*, s. 195.

1951'de Amerika Dışışleri Bakanlığı tarafından ele alındı ve Ortadoğu'daki duruma dair Amerika Dışışleri ile Savunma Bakanlığı bir görüşme yaptılar. Mısır'daki İngiliz askeri üslerinin işlevselliğini kaybettiğini ve bunun Amerika'nın bölge üzerindeki durumuna da etki ettiğini belirterek, Ortadoğu Komutanlığı'nın tekrar düzenlenerek Mısır'a teklif edilmesine karar verildi. Yeni düzenlemeye göre İngiliz-Mısır anlaşmazlığına bir çözüm getirilmeli ve daha çok Ortadoğu ülkesinin Komutanlığa iştiraki sağlanmalıydı.¹⁹⁵

Türkiye ise Ortadoğu'nun savunması konusunda her alanda ön plana çıkmaktaydı. 2 Aralık 1951'de Washington basınında çıkan bir haberde; Amerika'nın İngiltere ve Fransa'yı desteklemekten ziyade Türkiye'yi kendi yanlarına alması gerektiği belirtiliyordu. İngiltere ve Fransa'nın Ortadoğu'daki sömürgecilik hareketlerinin bu bölge ülkeleri tarafından kendileriyle olan ilişkilerinde ne kadar iyi niyetle de olsa bir şüphe uyandırdığını söyleyen haber, Sovyet tehlikesine karşı Ortadoğu'nun birleştirilmesinin İngiltere ve Fransa ittifakı ile değil, Türkiye'nin desteklenmesi ile mümkün olacağını söylüyordu. Sovyet karşıtı gelenekleri ile Batıya bağlı olan Türkiye'nin, Doğu Akdeniz ve Ortadoğu'da, Avrupa ülkelerine kıyasla çok daha kıymetli bir müttefik olduğunu ve İngiltere'nin düşündüğü Ortadoğu Komutanlığı'nın da Türkiye'ye verilmesinin gerekli olduğunu söylüyordu. Haberin sonunda, Sovyetler Birliği'nin Ortadoğu'da girişeceği herhangi bir saldırının ilk ayağının Türkiye olmak zorunda olduğunu ve bu yüzden Türkiye'ye yapılacak her yardımın aslında İran'daki petrol kaynaklarının ve Ortadoğu ülkelerinin ve de Süveyş Kanalı'nın savunulması demek olduğu vurgulanıyordu.¹⁹⁶ Amerika, İngiltere'nin bölge halklarıyla tarihsel nedenlerle iyi olmayan ilişkilerinin ve bu bölgede yükselen milliyetçilik dalgasının bilinceydi. Ayrıca Arap devletleriyle bölgede yeni kurulmuş olan İsrail Devleti arasındaki düşmanlık da Amerika'nın Ortadoğu'daki prestijini gölgeler bir durum yaratmaktaydı. Ortadoğu devletleri, İsrail Devleti'nin bölgeye yerleşmesindeki en önemli destekçilerinden birinin Amerika olduğunu düşünmekteydiler. Bu gibi sebepler de Ortadoğu savunmasında Türkiye'nin potansiyel önemini artırmaktaydı.

¹⁹⁵ Yeşilbursa, "Dünden Bugüne", s. 91.

¹⁹⁶ B.C.A.: 30..1.0.0/102.632..11.-28/12/1951.

2.2. Ortadoğu Savunma Organizasyonu Projesi (1952-1953)

1952'ye gelindiğinde İngiltere, Ortadoğu Komutanlığı fikrinin halen mümkün olabileceğine olan inancını korumakta ve buna yönelik faaliyetlerini devam ettirmekteydi. Ocak 1952'de İngiltere Dışişleri Bakanı Anthony Eden ile birlikte Washington'a giden Başbakan Winston Churchill, Amerika ile İngiltere'nin Ortadoğu'daki politikalarına yönelik fikir ayrılıklarını tartışmak ve Mısır'ın bölgedeki durumuna dair Amerika'nın desteğini almak istiyordu. Churchill, Başkan Truman'la görüşmesinde, Süveyş Kanal Üssü'nde İngiliz askerlerinin bulunmasının sadece İngiltere'nin değil, diğer Batılı devletlerin çıkarları için de gerekli olduğunu belirtiyor, bu yüzden Kanalı uluslar arası bir nokta olarak değerlendirmek gerektiğini söylüyordu. Churchill, Amerika, Fransa ve Türkiye'nin bu üsse asker sevkıyatı yapması durumunda Mısır'ın daha olumlu bir tavır içine girmesinin mümkün olacağını düşünüyordu. Ayrıca kurulacak olan Ortadoğu Komutanlığı'nın başına bir İngiliz generalinin getirilmesini ve komutanlığın da NATO bünyesine alınmasını istiyordu. Amerikan Hükümeti ise Ortadoğu Komutanlığı yapısının genişletilmesini ve katılımcı ülkelerin artırılmasını istiyordu. Ortadoğu savunmasında bu komutanlığın daha aktif bir hale getirilmesini ve İngiliz-Mısır uyuşmazlığı için de bir çözüm önerisi sunmasını bekliyordu. Buna rağmen Amerikan yönetimi, Ortadoğu'nun savunulmasında hiçbir askeri yardım ve sorumluluğun altına girmeyeceğini de vurguladı.¹⁹⁷

İngiltere ile Amerika arasındaki Washington görüşmeleri sonrası Ortadoğu'nun savunulması ve Ortadoğu Komutanlığı kurulması yönündeki ortak tutuma rağmen, İngiltere'nin Türkiye'yi NATO komutasından ziyade kendi kontrolü altına sokma gayretleri ve Amerika'nın Süveyş'e asker göndermelerinin mümkün olmayacağını söylemesi gibi yaklaşımlar iki ülkenin tam bir uyum içinde olmadıklarının bir kanıtıydı. Görüşmeler sonrası her iki taraf, Mart 1952'de Lizbon'da yapılacak olacak NATO Konseyi toplantısından sonra, Londra'da Ortadoğu Komutanlığı'nın kurulmasına dair bir planlamanın yapılması konusunda

¹⁹⁷ Yeşilbursa, *İngiltere'nin*, s. 59-60.

anlaşmaya vardılar. Bu görüşmeler sonrası aceleci bir tavır sergileyen İngiliz Hükümeti 31 Ocak 1952'de Amerika'ya iki memorandum gönderdi. İlk memorandumda, Ortadoğu Komutanlığı'nın bir an önce kurulması gerektiği belirtiliyor ve Mart ayında yapılacak olan Lizbon toplantısı sonrası bu konuda Londra'da bir kuruluş toplantısı düzenlenmesi isteniyordu. Bu kuruluş toplantısıyla ilgili bilginin ise Türkiye'ye, Lizbon toplantısı sonrası verilmesini istiyordu. İkinci memorandum ise, Ortadoğu Komutanlığı'na Mısır'ın katılmaması durumunda, Komutanlık karargâhının Kıbrıs'ta kurulmasını teklif ediyor ve askeri bir kuvveti emri altına vermeyip, şimdilik planlama ile yetinilmesini ancak NATO'ya bağlı olması gerektiğini belirtiyordu.¹⁹⁸

Şubat 1952'den itibaren Ortadoğu Komutanlığı'nda Türkiye'nin rolü, İngiltere ve Amerika arasında yapılan görüşmelerde iyice ağırlık kazandı. Amerika, ilk memorandumda belirtilen, Mart ayında Londra'da yapılacak kuruluş toplantısından sonra Türkiye'nin durumdan haberdar edilmesi yönündeki İngiliz teklifine karşı çıktı. Amerika'nın Ankara Büyükelçisi George McGhee, Ortadoğu Komutanlığı konusunda Türkiye'ye bir onaylama mekanizması olarak bakılmamasını ve bu işin bir oldubitti ile Türklerin önüne getirilmemesi ve eşit muameleyle yaklaşılması gerektiğini belirtti.¹⁹⁹

Amerikan Hükümeti, Mısır'la bir uzlaşma imkânı ve ihtimali varken, İngiltere'nin aceleci tavırlarının, Süveyş Kanalı Üssü konusunda muhtemel bir çözümü engelleyebileceğinden endişe etmekteydi. Amerika'da 17 Mart 1952'de yayınlanan Ulusal İstihbarat Raporu, Ortadoğu'da bir savunma organizasyonu oluşturulabilmesinin İngiltere ile Mısır arasındaki anlaşmazlığını giderilmesi şartıyla olabileceğini belirtiyor ve şu sonuçlara varıyordu:

Katılımlı bir Ortadoğu savunma örgütünün kurulabilmesi için İngiliz-Mısır anlaşmazlığına bir çözüm bulunması zorunludur. Mısır, İngiltere'yle olan anlaşmazlığı çözülünceye kadar katılmayacaktır ve bugünkü duruma göre Mısır katılmayınca diğer Arap ülkelerinin de katılacağı sanılmamaktadır. Mısırlıların Ortadoğu savunma örgütüne katılmasına izin verecek bir İngiliz-Mısır çözümü, İngiltere'nin askerlerini Mısır toprağından erken ve tam olarak çekmeyi en azından ilke olarak kabul etmesi ve Faruk'u, Mısır'ın olduğu kadar Sudan'ın da Kralı olarak tanınması gerekmektedir. Mısır büyük olasılıkla bu taleplerinde ısrar edecektir.

¹⁹⁸ Armaoğlu, *Ortadoğu Komutanlığından*, s. 197.

¹⁹⁹ McGhee, *a.g.e.*, s. 203-204.

İngiliz-Mısır anlaşmazlığının çözümü böylelikle, Batı askeri yardımlarını ve danışmanlıklarını Ortadoğu ülkelerine aktaracak, savunmayla ilgili bazı ön planlama ve koordinasyonu hazırlayacak bölgesel bir savunma örgütü kurulabilmesini mümkün kılacaktır, ama bu örgütün daha geniş etkinliği olan bir örgüt halinde gelişmesi çok zordur, İngiliz kuvvetlerinin Mısır'dan çekilmesi Arap-Batı ilişkilerinde çok önemli bir tedirginliği ortadan kaldırmakla birlikte, Arapların bölge içi çekişmeler konusunda duydukları korku ve kuşku yine de etkin bir örgütün geliştirilmesi çabalarını engellemeyi sürdürecektir. Gerek kamuoyu, gerekse birçok liderlerin görüşü, Sovyet saldırganlığını azımsamay, görmezden gelmeyi ya da bu konuda kaderci olmayı sürdürecekler, bunu bir Batı "müdahaleciliği" kadar ya da Arap-İsrail anlaşmazlığı kadar somut bir olay olarak görmeyeceklerdir. Arap liderleri, Batılıların amaçları konusunda hep kuşku sahibi olacaklar, savunma örgütünün etki alanlarını yeniden kurarak kendi üstlerine kolektif baskı yapmakta araç olarak kullanılacağına kaygılanacaklardır.²⁰⁰

George McGhee Washington'a gönderdiği 31 Mart 1952 tarihli Türkiye'nin Ortadoğu Komutanlığı'ndaki önemini anlatan raporunda, Türkiye'nin güçlü Ortadoğu bağlarına sahip bir ülke olarak Ortadoğu Komutanlığı'nın geliştirilmesinde önemli rol oynayacağını açıkladı. Türkiye'nin NATO'ya girmesi ve askeri gücünün de artırılmasının önemini vurguluyordu. Muhtemel bir saldırıda Amerika ve Fransa'nın Ortadoğu Komutanlığı'na kara birlikleri gönderme ihtimalinin olmadığını, İngiltere'nin Ortadoğu kuvvetlerinin ise Mısır'da çakılmış durumda olduğunu, bu durumda Ortadoğu'nun savunulmasında en önemli ve tek kara kuvvetini gönderebilecek ülkenin Türkiye olduğunu belirtti. Türkiye'nin diğer bölge ülkelerine askeri eğitim ve silah satma imkânının ve isteğinin olduğunu da belirten McGhee raporunun sonunda, "*Türk liderliğinin, Ortadoğu'ya yönelik bir saldırıya karşı verilecek güvenceyi bölgede istikrara doğru atılacak ilk adım olarak gördüğünü*" açıkladı.²⁰¹

16 Nisan 1952 tarihinde Amerikan Dışişleri ve Savunma Bakanlığı temsilcilerinden oluşan bir komitenin hazırladığı raporda, Ortadoğu Komutanlığı'nın karargâhının Kıbrıs'ta kısa sürede kurulmasını ve komutanlığına İngiliz bir generalin atanması öngörüldü. Türkiye ile İngiltere'nin işbirliğinin önemine de dikkat çekildi. Bunun yanında Komite yetkilileri, Ortadoğu Komutanlığı yerine "*Ortadoğu Savunma Organizasyonu*" (*Middle East Defence Organisation - MEDO*) ismi altında yeni bir isim teklif ettiler. Bu isimle projenin, askeri bir komutanlık şeklinde algılanmayarak psikolojik bir etki yapacağını ve Arap ülkeleri için cazibesinin

²⁰⁰ McGhee, *a.g.e.*, s. 205-207.

²⁰¹ McGhee, *a.g.e.*, s. 208-209.

artırılabilceğini düşündüler. Böyle bir organizasyonun Ortadoğu'nun siyasi ve askeri durumu için daha sağlıklı olabileceğini düşünerek bu fikri destekleme kararı aldılar ancak Amerika kuvvetlerinin Ortadoğu savunmasında rol almaması gerektiğinin de altını çizdiler.²⁰²

29 Nisan 1952'de İngiltere, Amerika'ya yeni bir memorandum göndererek, Ortadoğu Komutanlığı'na kurucu üye olarak Irak'ın da katılmasını önerdi. Irak'ın Ortadoğu Komutanlığı'na olan ilgisinin, Mısır'dan sonra en önemli askeri potansiyele sahip olması ve stratejik durumunun etkisiyle oluştuğunu belirtti. Böylelikle Mısır'ın, Ortadoğu savunmasında merkez olacağını ve Türkiye ile Irak'ın da bu savunmanın kuzey kanadını oluşturacağı ifade edildi. Memoranduma verilen cevapta Amerika, kuruluş için öncelikle yedi sponsor ülkenin (Amerika, İngiltere, Fransa, Türkiye, Avustralya, Yeni Zelanda ve Güney Afrika) toplanması gerektiğini, kuruluş aşamasından sonra ise Mısır ve Irak da dahil olmak üzere diğer Arap ülkelerinin buna katılmasının daha doğru olacağını söyledi. Amerika, bölge savunmasına sadece iki Arap devletinin katılmasının diğer ülkelerde tepki doğuracağını söyleyerek Ortadoğu Komutanlığı'nın eşitlik prensibine uygun olarak tüm Arap devletlerinin katılımına açık olması gerektiğini belirtti.²⁰³

18 Haziran 1952'de Amerikan Hükümetine bir memorandum daha veren İngiltere, Ortadoğu Savunma Organizasyonu'nun kurulması yönünde istekte bulundu. Ayrıca '*komutanlık*' isminin '*savunma organizasyonu*' şekline dönüştürülmesini teklif etti. İngiltere, Mısır ile olan problemlerinin bir an önce çözüme kavuşturulması amacıyla yedi sponsor ülkenin Ortadoğu savunma Organizasyonu'nun nitelik ve işlevlerine dair konuları masaya yatırmak üzere bir araya gelmelerini istedi. İngiliz Hükümeti, bütün Arap devletlerinin böyle bir organizasyon içinde yer almasalar bile, bu projenin uygulanmasının kararlaştırıldığını vurguladı.²⁰⁴

Amerika'da yapılan Dışişleri - Genelkurmay Başkanlığı arasındaki toplantıda General Collins, Ortadoğu savunmasında asıl iki unsurun Türkiye ve İran'ın oluşturduğu "*Dış Çember*" olduğunu belirtti. Collins, bölgede İngiltere'nin halen

²⁰² Yeşilbursa, *İngiltere'nin*, s. 65-66.

²⁰³ Armaoğlu, *Ortadoğu Komutanlığından*, s. 199-200.

²⁰⁴ Yeşilbursa, *İngiltere'nin*, s. 68-69.

sorumlu güç olarak görülmesi konusundaki endişelerini belirtirken, Türkiye'nin bölgedeki tek güçlü devlet olması sebebiyle Ortadoğu savunmasında önemli sorumlulukların bu ülke tarafından üstlenilmesini tavsiye etti. Amerika, İngiltere'nin gönderdiği memorandumda belirttiği isim değişikliğini ve organizasyonun yapısı ve işlevleri ilgili tekliflerini olumlu bularak kabul etti. Amerika, Ortadoğu Savunma Organizasyonu'nun, komutanlık yapısındaki askeri bir nitelikten ziyade siyasal yapıda bir savunma teşkilatı sistemi şeklinde değerlendirilmesi gerektiğine inanıyordu. Ayrıca Arap ülkelerinin eşit haklar dahilinde organizasyona katılmaları gerektiği, üyelik için belirli kriterler uygulanmasının ise gereksiz olduğu düşünülüyordu. Amerika'nın bu konudaki özet fikri, tüm Arap devletlerinin bu organizasyon içinde yer almaları, bir Arap ülkesinin bile dışarıda kalmaması şeklindeydi.²⁰⁵

Amerika Dışişleri Bakanı Acheson 23 - 28 Haziran 1952 tarihleri arasında Ortadoğu Savunma Organizasyonu'nun kuruluşunu görüşmek üzere Londra'yı ziyaret etti. İngiltere Dışişleri Bakanı Eden ile yaptığı görüşmelerde, '*savunma organizasyonu*' şeklindeki isim değişikliğinin '*komutanlık*' ismi yerine tercih edileceği ve organizasyonun işlevlerinin daha önceden belirtilen şekilde olması konusunda karara varıldı. Birçok ülkenin katılımına açık olması ve uygun bir yer bulunamaması durumunda da organizasyonun merkezinin Kıbrıs olacağı belirlendi. Toplantı sonunda, Ortadoğu Savunma Organizasyonu'na karşı niyetlerini anlamak için Arap ülkeleriyle temasa geçileceği ve bu sayede örgütün gidişatının belirlenmesi gerektiği sonucuna varıldı.²⁰⁶

Bu arada 23 Temmuz 1952'de "*Özgür Subaylar Hareketi*"nin hazırladığı ve başında General Necip'in (Naguip Muhammed) bulunduğu askeri bir cunta Mısır'daki yönetime el koydu. İngiltere ile Süveyş Kanalı ve Sudan ihtilaflarının devam ettiği, Ortadoğu savunması için tekliflerde bulunulduğu sırada gerçekleşen bu darbe İngiltere için bir fırsat olarak görüldü.²⁰⁷ Mısır-Sudan birliği fikrini terk eden yeni askeri rejim, Sudan'ın kendi geleceğine kendisinin karar vermesi ilkesini kabul etti. Bunun üzerine Mısır'la olan anlaşmazlıklarına çözüm bulabilmek ümidiyle

²⁰⁵ Yeşilbursa, *İngiltere'nin*, s. 69-71.

²⁰⁶ Yeşilbursa, "Dünden Bugüne", s. 93.

²⁰⁷ Soysal, *Soğuk Savaş*, s. 149.

İngiliz Hükümeti 11 Ağustos 1952'de Amerika Dışışleri Bakanlığı'na gönderdiği memorandumda, Ortadoğu Savunma Organizasyonu'nun geciktirilmeden kurulması gerektiğini ve ilk etapta küçük bir teşkilat olarak başlamasını, daha sonra ise tam teşekküllü bir savunma organizasyonuna dönüştürülmesini tavsiye etti. Amerikan Hükümeti ise Arap devletlerinin bu organizasyon için bir işbirliğine girmemeleri durumunda, tam manada bir askeri komutanlığın oluşturulmasının güç olacağını söyledi. Organizasyonun kurulmasında acele edilmemesini, Arap ülkeleri ile yapılacak gayri resmi görüşmelerle onların niyetlerini anlamayı ve proje için onlara süre tanımının doğru olacağını vurguladı.²⁰⁸

1952'ye gelindiğinde Türkiye, Batılı devletlerle birlikte kendisinin de katılacağı Ortadoğu Komutanlığı'nın daha aktif bir konuma getirilmesini arzu etmekteydi. Ancak Ortadoğu Komutanlığı'nın NATO'dan ayrı bir proje olarak değerlendirilmesi gerektiğini ve Ortadoğu'nun savunmasının daha çok katılacak olan Arap devletleri ile Amerika, İngiltere, Fransa ve Türkiye tarafından sağlanmasının lazım geldiğine inanan Başbakan Adnan Menderes bunu yaptığı bir mülakatta şu şekilde açıklamaktaydı:

Atlantik Paktı üyesi devletlerin bütünüün bugünkü durumda, Ortadoğu'nun yani Türkiye'nin güneyinde kalan bölgenin savunması için askeri fedakârlıklar konusunda isteklerde bulunması doğru olmaz. Eğer Ortadoğu'da gerek siyasî gerek askerî bakımdan zemin hazır bulunsaydı Ortadoğu'da şu veya bu şekilde Atlantik Paktına başlanırdı. Halbuki maalesef bu zemin hazır olmaktan uzaktır. Bu nedenle şimdilik Ortadoğu'nun savunmasının Atlantik Paktından ayrı olarak Amerika, İngiltere, Fransa ve Türkiye tarafından ve mümkün mertebe Ortadoğu memleketlerini de içine alacak şekilde kurulacak bir sistem halinde oluşturmaya çalışmak en kestirme yolu teşkil edecektir.²⁰⁹

Ekim 1952'de Başbakan Adnan Menderes ile Dışışleri Bakanı Fuat Köprülü, Ortadoğu Savunma Organizasyonu'nu tartışmak ve bu organizasyon içinde Türkiye'nin daha aktif bir hale gelmesini görüşmek üzere İngiltere'ye resmi bir ziyarette bulundular. İki taraf da genel olarak fikir birliği içinde olurlarken, Ortadoğu Savunma Organizasyonu'nun bir an önce kurulmasını ve bunun ardından da Arap ülkelerin katılımını gerçekleştirmek için her çabaya girilmesi konusunda mutabakata vardılar. Görüşmelerde Ortadoğu Savunma Organizasyonu'na Arap ülkelerinin katılımını sağlamada iki yöntem ortaya çıktı. Bunlardan ilki önce organizasyonu

²⁰⁸ Yeşilbursa, *İngiltere'nin*, s. 72-75.

²⁰⁹ B.C.A.: 30..1.0.0/132.856..2.-0/0/1952.

kurup Arap ülkelerini buna davet etmek, diğeri ise önce Arapların katılımını sağlayıp sonra organizasyonu kurmak şeklindeydi. Menderes'e göre birinci yöntem yani *“dükkânı açma ve müşteri bekleme”* metodu daha uygundu. Bu yöntem İngilizler tarafından da kabul gördü. Ayrıca Menderes, tüm Arap devletleri ile görüşmektense Irak gibi yapıcı görüşmelerin yapılabileceği ülkelerin niyetlerinin öğrenilmesini isteyerek, Irak'ın bu konuda en umut veren bölge ülkesi olduğunu belirtti. Gerekirse Arap ülkelerinin katılımı olmaksızın yollarına devam etmede fikir birliğine varıldı. Bunların yanında alınan kararlardan Amerika Hükümetinin haberdar edilmesine ve konuya olumlu yaklaşmasının istenmesine karar verildi.²¹⁰

Londra'daki İngiliz-Türk görüşmelerinden sonra Amerika Hükümetinin Ortadoğu Savunma Organizasyonu'na dair alınan kararların bazılarını onaylamadığı görüldü. Amerika, Mısır'da Kral Faruk Hükümetinin devrilmesi ve General Necip Hükümetinin kurulmasıyla, Mısır'ın Ortadoğu Savunma Organizasyonu'na katılma olasılığının güçlenmiş olabileceğini düşünüyordu. Amerika'nın Ankara Büyükelçisi McGhee, General Necip'in Mısır'ı yabancı kuvvetlerden kurtarmak istediğini ancak askeri ve güçlü kimliğinin göz önünde bulundurularak Ortadoğu Savunma Organizasyonu'nun kendisine cazip gelebileceğini vurguladı. Ayrıca Amerikan Dışişleri Bakanlığı, 5 Kasım 1952'de İngiltere'ye verdiği notada, İngiliz-Türk görüşmelerinin neticesinde ortaya çıkan Ortadoğu Savunma Organizasyonu'nun kurulması konusunda kilit ülkenin Irak'tan ziyade Mısır olması gerektiğini bildirdi. Ayrıca İngiliz-Mısır uyuşmazlıklarının bir sonuca bağlanmaması durumunda bölge ülkelerinin Ortadoğu Savunma Organizasyonu'na katılmayı düşünmeyeceği de belirtildi. Notada, bu sürecin ilk adımı olarak Süveyş Kanal Üssü meselesine dair İngiltere'nin Mısır'a derhal açık bir çözüm önerisi sunması gerektiği vurgulandı. 10 Kasım'da İngiltere, Ortadoğu savunmasındaki anahtar ülkenin Mısır olduğu fikrini kabul etti ve Amerika'nın İngiltere ile Mısır arasındaki sorunları kolaylaştırma önerilerini dikkate alarak mümkün olduğunca çabuk bir şekilde bu konuda tedbirler alacaklarını söyledi. Ancak İngilizler, Mısır'a yönelik olarak yapılacak askeri ve

²¹⁰ Sever, *a.g.e.*, s. 102-104.

ekonomik yardımın, Mısır'ın Ortadoğu savunmasında Batıyla işbirliği yapması durumunda verilmesi gerektiğinin altını çizdi.²¹¹

İngiltere, Ortadoğu Savunma Organizasyonu'na Mısır'ın katılması konusunu ele alırken, Ortadoğu savunmasında Batının zayıflığı ve Arap devletlerinin buna yanaşmamadaki tavırları, Amerikan yönetiminde Ortadoğu Savunma Organizasyonu'nun pratiğe yansımalarının güçlüğünü göstermişti. Ayrıca Mısır, Batı merkezli bir savunma paktına katılmaktan ziyade milliyetçilik ve bağımsızlık duygularıyla ekonomik ve sosyal gelişmeyi sağlamaktan yana bir tavır içindeydi.²¹²

Projeye olan ilgisi azalan Amerikan Hükümeti, İngiltere'nin Mısır'ı merkez olarak ortaya koyduğu savunma projelerinin ölü doğduklarına kanaat getirerek, Sovyetler Birliği'ne karşı Ortadoğu'da daha etkin bir savunma projesi geliştirmeye yöneldi. Haziran 1952'de General Collins de bu duruma işaret ederek, Ortadoğu savunmasında en iyi çözümün Türkiye ve İran'ın oluşturduğu bir “*Dış Çember*” olduğunu belirtmişti. Ancak bölge için askeri bir taahhütte bulunmayan Truman yönetimi bu konuda aktif bir hareket içine girmekten ziyade Ortadoğu Savunma Organizasyonu çevresinde kalarak siyasi işbirliği ile yetinmişti. Ocak 1953'de iktidara gelen Eisenhower'ın Cumhuriyetçi yönetimi, güvenlik politikalarında Ortadoğu Savunma Organizasyonu'nun istenen amaca hizmet ettiğini düşünerek bu savunma sistemini terk edip, Ortadoğu'da yeni bir savunma sistemine gereksinim olduğuna karar verecekti.²¹³

²¹¹ McGhee, *a.g.e.*, s. 233, 244-245.

²¹² Zeynep Güler, *Süveyş'in Batısında Arap Milliyetçiliği: Mısır ve Nasırcılık*, İstanbul: Yeni Hayat Kütüphanesi, 2004, s.132.

²¹³ Sever, *a.g.e.*, s. 105.

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM

KUZEY KUŞAĞI SAVUNMA PROJESİ VE TÜRKİYE (1953-1954)

3.1. John Foster Dulles'in Ortadoğu Gezisi

Amerika'da Ocak 1953'te iktidara gelen Başkan Eisenhower'ın Cumhuriyetçi yönetimi, yürürlükte olan milli güvenlik politikasını inceleyerek, yeterli bir güvenlik sistemi oluşturmada fazla bir gelişmenin kaydedilmediğini düşünmüş ve Ortadoğu'ya karşı yeni bir stratejik politikanın oluşturulmasının gerekliliği kararına varmıştı. Bundan sonra bölge sorunlarının yerinde incelenmesine ve alternatif politikaların oluşturulmasına karar verildi. Bu amaçla Amerika Dışişleri Bakanı John Foster Dulles, yanına Yakın ve Orta Doğu Güvenlik Sorumlusu Harold Stassen'i de alarak 9 Mayıs 1953'te Ortadoğu ve Güney Asya ülkelerini kapsayan bir program dahilinde geziye çıktı. 29 Mayıs'a kadar sürecek olan bu gezi programında, yedi Arap ülkesinin yanı sıra İsrail, Hindistan, Pakistan, Yunanistan ve Türkiye de bulunacaktı.²¹⁴

Geziye çıkmadan önce Dulles üç nokta üzerinde yoğunlaşmaktaydı ve yapacağı gezinin gündem konuları daha çok bunların çerçevesinde şekillenecekti. Bu üç nokta, İngiliz-Mısır anlaşmazlığı, Arap-İsrail çatışması ve Ortadoğu savunması idi.²¹⁵ Bu niyetle gezinin ağırlık noktalarından olan Mısır, Dulles'in ilk durağı oldu. Dulles Mısır'da, önce Dışişleri Bakanı Mahmud Fevzi, sonra Başbakan General Necip ve son olarak Mısır'ın Cunta lideri olan Albay Nasır'la bir araya geldi. Mahmud Fevzi'yle yapılan ilk görüşme oldukça hararetli geçmişti. Mısır Dışişleri Bakanı, Ortadoğu Savunma Organizasyonu'na katılmayacaklarını açıkça belirtti. İsrail konusunda ise Filistin'deki parçalanmışlığın tüm Arap ülkelerinde meydana geldiğini söyledi. Konuşmasında Ortadoğu sorunlarına bir an önce çözümler getirilmesinin gerekli olduğunu belirten Fevzi, zamana bırakılan sorunların komünizmin her an gelmesine imkan tanıdığını söyledi. Başbakan Necip'le yapılan temaslarda ise daha çok Süveyş konusu ele alınmıştı. Necip, İngiltere'nin modern

²¹⁴ Sever, *a.g.e.*, s. 107.

²¹⁵ Yeşilbursa, "Kuzey Kuşağı.", s. 862..

ordu taleplerini karşılamadığından şikâyetçi olmuş, bu sebeple de her hangi bir pakt girişiminden çekindiklerini belirtmişti. İngiltere'nin bölgeyi terk etmesiyle birlikte olumlu bir tavır takınarak müzakerelere girişecekleri teminatını verdi. Yapılan son görüşmede ise Nasır, Ortadoğu Savunma Organizasyonu'na halkı tarafından işgalin bir devamı niteliğinde bakıldığını ve Mısır'ın herhangi bir pakta girmesine engel olan faktörün İngilizlerin Süveyş'te kalmaları olduğunu belirtti.²¹⁶

Nasır'ın, İngiltere'nin Süveyş'i tamamen terk etmesini istemesine karşılık Dulles, kolektif güvenlik paktlarının ve özellikle Ortadoğu Savunma Organizasyonu'nun gerekliliğinden bahsetti ve Sovyetler Birliği'ne karşı Mısır'ın bu pakta katılmasının çok önemli bir yaklaşım olacağını ifade etti. Nasır ise kendisinden 60 mil uzakta olan Sovyetler Birliği ile hiçbir dertleri olmadığını ancak yanı başlarında bulunan İngilizlerin yetmiş yıldır Mısır'ı işgal altında tuttuğunu belirtti. Bunun üzerine Dulles, Mısır'da bulunan İngilizlerin artık pakt adına burada kalacaklarını belirtince Nasır şu cevabı verdi:

Ben halkıma, buradaki İngilizlerin statülerinin, bir bayrak değişikliğiyle işgal kuvvetinden ortak kuvvet haline geçeceğini söylersem, alay ederler benimle. Bana karşı duydukları inanç kaybolur, yeraltı örgütleri ortaya çıkarak halkın güvenliğini kazanır. Ben halkıma milliyetçilik yolunu göstermekten vazgeçersem, onu komünistler ele alır. Sözünü ettiğimiz paktlara katılmam, halkımın ciddiyetim hakkında şüphe etmesinden başka bir işe yaramaz. Buradan 90 kilometre ötede, Süveyş kanalında, elinde tabancası, pusuda bekleyen bir katile önem vermeyip, sınırlarımızdan 7500 kilometre ötede bıçak taşıyan birisinden çekindiğimi onlara nasıl söyleyebilirim? Hele başından başlayalım, derler bana. Halk önce özgürlüğünü kazanmalı, sonra onu korumak için çalışmalıdır. Serbestçe ve kendi istediğimizle olmadığı sürece, henüz ne pakttan, ne de başka güvenlik tedbirlerinden bahsedecek durumda değiliz.²¹⁷

Mısır'da yaptığı görüşmeler sonrası Dulles, Mısırlıların Ortadoğu Savunma Organizasyonu'nu kesinlikle kabul etmediklerini, bir pakt düşüncesinin İngilizlerin ülkeyi terk etmeleriyle mümkün olabileceğini ve bölge savunmasında Arap ülkelerinin temel alınması gerekliliğini anlamıştı. Ancak Dulles Kahire'ye gelmeden önce bu ülkenin Ortadoğu savunmasında kilit bir rol oynayabileceğini ümit ederek gelmişti. Ortadoğu savunmasında kendilerinden bir söz alamamasına rağmen

²¹⁶ Armaoğlu, *Ortadoğu Komutanlığından*, s. 215-216.

²¹⁷ M. Hasaneyn Heykel, *Kahire Dosyası*, Ankara: Bilgi Yayınevi, 1974, s. 21-22.

İngilizlerin bölgeyi terk etmesinden sonra İsrail’le barış yapmaya yanaşabileceklerini söylemeleri Dulles için önemli bir gelişme olmuştu.²¹⁸

13-14 Mayıs 1953’te İsrail’e geçen Dulles, burada Başbakan Ben Gurion ile yaptığı görüşmede, Ortadoğu savunmasından ziyade Arap-İsrail çatışmaları ele aldılar. Türkiye’den sonra İsrail’in bölgede en etkili ikinci devlet olduğunu belirten Ben Gurion, İsrail’in askeri ve ekonomik gücünün artırılması gerektiğini belirtti. Dulles’in İsrail gezisinin en önemli gelişmesi ise Arap ülkelerinin, Amerika’nın İsrail’le Kudüs meselesini görüşeceğini düşünmeleri oldu. Dulles’in İsrail’le olan görüşmelerinin Kudüs’te yapılacağını açıklanması, Arap ülkelerinde, İsrail’in Kudüs üzerindeki iddialarının Amerika tarafından tanınacağı izlenimini doğurmuştu.²¹⁹

İsrail’den sonra Suriye’ye geçen Dulles, 15-16 Mayıs 1953’de Suriyeli yetkililerle çeşitli konularda temaslarda bulundu. Şam’da yapılan görüşmeler daha çok Cumhurbaşkanı Çiçekli ile oldu. Çiçekli, bölgesel bir savunma planına önce Arap ülkelerinin kendi aralarında karar vermesi gerektiğini ve sadece Mısır ile görüşerek bölgenin topyekün savunulmasının mümkün olmadığını söyledi. Süveyş sorunu yanında, İsrail ile olan meselelere de dikkat çeken Çiçekli, bu iki sorunun halledilmeden oluşturulacak bir pakt girişiminin Arap kamuoyunda itibar görmeyeceğini belirtti. Amerika’nın bölgedeki güveni sağlamada başarısız kaldığının altını çizen Çiçekli, son olarak Türkiye ile olan sınır karışıklığı problemlerini de Dulles’a bildirdi. Dulles bu konuyu Ankara’daki yetkililere bildireceğini söyleyerek Lübnan’a geçti.²²⁰

Dulles’in Ortadoğu gezisindeki önemli duraklarından biri de Irak oldu. Dulles önce Irak Başbakanı Cemil el-Medfai ve ardından Dışişleri Bakanı Tevfik Suveydi ile görüşmüş, ele alınan ana konu ise Filistin’in durumu olmuştu. Başbakan buradaki problemin bir çözüme kavuşturulmadıkça Irak’ın bölgesel bir savunma sistemi dahiline girmesinin zor olduğunu belirtti. Savunma Bakanı Nuri Said ise komünizm tehlikesinin farkında olan Irak’ın, bunu durdurmaya yönelik Amerikan çalışmalarını takdir ettiğini söyledi ve Türkiye’den daha zayıf durumda bulunan İran’dan

²¹⁸ Yeşilbursa, *İngiltere’nin*, s. 93.

²¹⁹ Armaoğlu, *Ortadoğu Komutanlığından*, s. 212.

²²⁰ Armaoğlu, *Ortadoğu Komutanlığından*, s. 213.

gelebilecek Sovyet tehlikesine dikkat çekti. Said, bölgede yer alan Türkiye, İran ve Irak'ın bu tehlike karşısındaki savunma sorunlarını da dile getirerek, bölgede Ortadoğu'nun korunması için bir savunma planının oluşturulması gerektiğini belirtti.²²¹

24 Mayıs 1953'te Pakistan'a geçen Dulles, Başbakan Muhammed Ali ile yaptığı temaslarda, Ortadoğu'da kurulacak olan bir savunma paktının önemine değindi. Ancak bunun ne şekilde olması gerektiği üzerinde durulmadı. Dulles'a göre kurulması düşünülen bir savunma örgütünün bölgenin kendi içinden 'yeşermesi' gerekmekteydi. Bölge dışındaki ülkelerin bir taslak hazırlayarak bunu bölge ülkelerine kabul ettirmesinin anlamsızlığını belirterek, örgütün içinde yer alacak ülkelerin bu sistemden eşit derecede faydalanmalarının gereğine dikkat çekti. Buna örnek olarak NATO'yu gösteren Dulles, Ortadoğu'da da bir savunma örgütünün kurulmasına yönelik bölge ülkelerden birinin yapacağı ilk girişimin böyle bir sistemin kurulmasını sağlayabileceğini belirtti. Muhammed Ali ise Pakistan'ın Ortadoğu'nun güvenliğini sağlayacak her teklife açık olduğunu söyleyerek Dulles'ın fikirlerine katıldı. Ayrıca Ortadoğu'daki Sovyet tehlikesine karşı Pakistan, Irak ve Suriye'nin savunma anlayışıyla bir birliktelik meydana getirebileceklerini de belirtti.²²²

Dulles Ankara'ya gitmeden önce Washington'a çektiği telgrafta, Pakistan'ın Ortadoğu'nun savunması konusunda sorumluluk alabileceğini ve her türlü projeyi destekleyebileceğini, bu sebeple de böyle bir tasarının ortaya çıkmadan Amerika'nın Pakistan'a askeri yardım yapması gerektiğini bildirdi.²²³

Dulles'ın bölge ziyaretinde yer alan ülkelerden biri de Türkiye idi. Aslında Dulles'ın programında Ankara ziyareti bulunmuyordu. Türkiye'nin güvenilir bir NATO üyesi olması ve Ortadoğu'da sorumluluk alacak ülkelerin başında gelmesi bunda etkili olmuştu. Ancak Başbakan Adnan Menderes, Dulles'ın gezisini fırsat bilerek Ankara'nın da ziyaret edilmesinin istendiğini gezi heyetine ilettili. Ankara

²²¹ Armaoğlu, *Ortadoğu Komutanlığından*, s. 217.

²²² Yeşilbursa, *İngiltere'nin*, s. 94.

²²³ Armaoğlu, *Ortadoğu Komutanlığından*, s. 218.

ziyaretinin bir formalite olmadığını söyleyen Dulles, gezi kapsamında en verimli çalışmasının burada gerçekleşeceğini farkına varacaktı.²²⁴

25-27 Mayıs 1953 tarihlerinde gerçekleştirdiği Ankara ziyaretinde Dulles, ilki Başbakan Adnan Menderes ve diğeri Cumhurbaşkanı Celal Bayar’la olmak üzere iki toplantı gerçekleştirdi. Dulles, Menderes’le yaptığı görüşmesinde öncelikle Sovyet tehdidi altında bulunan Ortadoğu’nun savunulmasına dair çözüm önerilerinin neler olabileceğini öğrenmek istedi. Menderes buna cevap olarak öncelikle dünyanın Sovyetler Birliği ve ona bağlı komünist ülkeler, bağlantısızlar ve komünizme karşı ülkeler olarak üçe ayrıldığını söyledi. Sovyetlerin komünizm karşıtı ülkelerde bile etkili olabildiğini, Batı’nın ise kendi içinde bir birlikten yoksun olduğunu söyledi. Komünizmle mücadelede daha etkili bir işbirliğine ihtiyaç olduğunu da önemle belirtti. Menderes, Batının kendi içindeki bu tutumunun Sovyetlerle olumlu diyalogun bir işareti olup olmadığını anlamak istedi. Buna karşılık Dulles, Türkiye’yi dikkate alarak Sovyetlerle diyalogda “*Amerika temsilcilerinin tedbirli davranacakları*” teminatını verdi.²²⁵

Batı’nın Ortadoğu’da karşılaştığı sorunlara dair görüşmelerde Türkiye, Süveyş Üssü’yle alakalı olarak İngiliz-Mısır anlaşmazlığını ele aldı. Türk yetkililerine göre, Süveyş Kanalı’nın güvenliği, yalnızca bu iki ülkenin arasında çözüme bağlanacak bir mesele değildi. Süveyş Kanalı’nın stratejik önemi Mısır ve İngiltere için olduğu kadar Türkiye, Amerika ve NATO üyesi ülkeleri için de aynı öneme sahipti. Bu bölgeyle alakalı konuların ortak bir sorun olarak ele alınması gerektiği söylendi. Süveyş Kanalı’nın askeri bakımdan güçsüz olmasının zararına dikkat çekilerek, İngiliz birliklerinin orada kalmalarının gerekliliği konusunda Mısır’ın ikna edilmesinin zorunluluğuna değinildi. Bunun ise Mısır’ın askeri açıdan yeterince güçlenmesine ve başka bir alternatif sağlanıncaya kadar olması öngörüldü.²²⁶

Mısır’ın önemine dair Amerika ile Türkiye arasında görüş farklılıkları vardı. Türkiye, Mısır’ın Süveyş sorununa ulusal bir mücadele olarak bakmasına pek de

²²⁴ Erol Mütercimler-Mim Kemal Öke, *Düşler ve Entrikalar, Demokrat Parti Dönemi Türk Dış Politikası*, İstanbul: Alfa Yayınları, 2004, s. 165.

²²⁵ Mütercimler-Öke, *a.g.e.*, s. 165.

²²⁶ McGhee, *a.g.e.*, s. 255.

önem vermiyor görüntüsündeydi. Amerikan yönetimi ise İngiltere'nin Süveyş Üssü'nden çekilmesi konusundaki Mısır taleplerinden yana bir tavır içindeydi.

Ortadoğu savunmasının başarısı için uygulanabilecek yöntemler konusunda ise Türkiye'nin Arap ülkelerine karşı kayıtsızlığı görüşmelerde belirgin bir şekilde ortaya çıktı. Menderes, kısa vadede Ortadoğu Savunma Organizasyonu'na Arap ülkelerinin katılımının gerçekleşmediğini ve bu yüzden bölgedeki güvenlik boşluğunun giderilmediğini söylüyordu. Türkiye NATO'ya girdikten sonra Sovyet saldırısına karşı kendini oldukça güvende hissetmesine rağmen, güneyindeki Sovyet eğilimli ülkelerin varlığının kendisi açısından yeni bir tehdit olarak ortaya çıkmasından duyduğu endişeyi dile getirdi. Bu yüzden bu güvenlik boşluğunun bir an önce kapatılması ve Batının bölgede bir savunma planını tatbik etmesi gerektiğini belirtti. Türkiye'nin ise askeri ve siyasi istikrarı sebebiyle bölgenin savunmasında “*belkemiği*” olması gerektiği önemle vurgulandı. Türkiye, Ortadoğu savunmasında Arap ülkelerinin Sovyet tehdidine karşı yeterli direnci gösteremeyeceklerine işaret ederek, Batı ülkelerinin kendi güvenlik planlarını uygulamak üzere hemen harekete geçmesini istiyordu.²²⁷

Dulles'in Cumhurbaşkanı Bayar'la yaptığı görüşmesinde ise Arap ülkelerinin Ortadoğu savunmasına katılımları konusu ön plana çıktı. Bayar'ın bu konuda, Menderes'ten daha keskin bir fikre sahip olduğu görüldü. Bayar, Arap ülkelere silah yardımının yapılması durumunda Amerika'nın bu silahlara karşı kendisini de garanti altına alması gerektiğini söyledi. Şu an itibariyle ise pakta girebilecekleri bir ülkenin bulunmadığını, mecbur kalınırsa bu ülkenin Irak olabileceğini açıkladı.²²⁸

Dulles, Ortadoğu'nun savunmasında Türkiye'nin belkemiğini oluşturması fikrine katılmaktaydı ancak “*belkemiğinin çevresinde biraz da et bulunması*” gerektiğini söylemeyi ihmal etmedi. Dulles, Türkiye'nin Arap ülkeleri konusundaki tutumuna şaşırdığını belirterek, Arap devletlerini kendi bölgelerinin savunulması konusunda düşünülen bir savunma planının dışında tutmanın gerçekçi ve akılcı olmadığı düşüncesinde olduğunu söyledi.²²⁹

²²⁷ Sever, *a.g.e.*, s. 111.

²²⁸ Mütercimler-Öke, *a.g.e.*, s. 166.

²²⁹ McGhee, *a.g.e.*, s. 258.

Dulles, Pakistan'ın Sovyet tehlikesine karşı durmak konusundaki kararlığını belirterek, Türkiye'nin doğusundan Pakistan'a kadar uzanan açık alanın güçlendirilmesi gereğinden bahsetti. İsrail ve Süveyş Kanalı meselelerinin çözümlendiği takdirde Arap ülkelerinin düşünülen bir savunma örgütüne katılımlarının gerçekleşebileceğine inandıklarını belirtti ve *“Arapların yaşadığı bölge öylesine önemlidir ki, onlarla işbirliği için çalışmalarımızdan vazgeçemeyiz”* dedi. Ancak Washington'a döndüğünde bu fikrinin değişeceği görülecekti.²³⁰

Menderes Hükümeti, Dulles'la yaptığı görüşmelerde Arap ülkelerinin katılımına dair Amerika ile fikir ayrılıklarına sahip olduklarını görmüştü. Türkiye, Ortadoğu Savunma Organizasyonu'nun kendisinin de dahil olduğu bir şekilde Batılı devletler tarafından oluşturulmasını düşünürken, Dulles öyle bir savunma örgütünün bölge içinden *“yeşermesi”* fikrindeydi. Türkiye ise böyle bir fikrin gerçekleşmesinin uzun vadede olacağını hesap ederek, Arapların katılımının beklenmesinin boşuna olduğunu düşünmekteydi. Bu tezlerini daha ayrıntılı ve vurgulu bir biçimde açıklamak isteyen Türkiye; Amerika, İngiltere ve Fransa Hükümetlerine birer memorandum sundu. 1 Haziran 1953'te gönderilen memorandumda özetle şunlar belirtilmekteydi:

...Arap devletleri, kendilerine bugüne kadar gösterilen ilgiye dayanarak ve buna bağlı olarak, Ortadoğu savunması konusunda kendileri istemezlerse hiçbir şeyin yapılamayacağını düşünerek bir uzlaşmazlık politikası yürütmektedirler. Arapları daha mantıklı bir yola sevk etmek için böylesi bir düşüncüyü bertaraf etmek gerekmektedir. Bu nedenle planlara onlarsız başlamak yararlı olacaktır. Ayrıca, Arap Devletleri, Sovyet Rusya'yla anlaşma tehdidini kullanarak bizi daha ödün verici olmaya zorlayabileceklerine inanıyorlar. Onlarsız girişilecek herhangi bir hareket onlara böyle tehlikeli bir oyunun kesinlikle yararsız olduğunu gösterecektir. Eğer organizasyon kurulursa, Arap devletleri niyetimizin ciddi olduğunu anlayacaklardır. Bu yaklaşım ve kurulu bir organizasyonun doğal çekiciliği onları üyeliğe ikna edebilir...²³¹

Dulles Washington'a dönüşünde Türk-Amerikan görüşmeleri üzerine bir rapor hazırlamış ve şu neticelere varmıştı:

- a) Türkler Arap ülkelerine güven duymuyor ve (Irak ihtimali dışında) Araplarla bir savunma işbirliğinin oluşturulacağına inanmıyorlar. Halbuki bölge sorunlarının çözümünde Arap ülkeleriyle iyi niyet çerçevesinde görüşülmesi gerekmektedir.
- b) Her iki taraf da Ortadoğu Savunma Organizasyonu yerine yeni bir savunma sistemi kurulması konusunda görüş birliği içindedir.

²³⁰ İsmail Soysal, *1955 Bağdat Paktı*, Ankara: TTK Basımevi, 1991, s. 184.

²³¹ Mütercimler-Öke, *a.g.e.*, s. 167.

- c) Türkiye kurulacak bir savunma örgütü içinde ön planda olmaya ve sorumluluk almaya hazırdır. Pakistan ve Irak da bu yolda umut verici iki ülkedir. İran ise İngiltere ile olan uyuşmazlığı sebebiyle bu sorunun halledilmesinden sonra düşünebilecek bir durumdadır. Ayrıca Suriye üzerinde de durulabilir.²³²

Washington’da Ortadoğu gezisini analiz eden Dulles’in Ortadoğu Savunma Organizasyonu’na yönelik düşüncesi değişmiş ve Mısır merkezli bir Ortadoğu savunması fikrini terk etmişti. Ortadoğu Savunma Organizasyonu’nun oluşmasındaki başlıca engelin İngiliz-Mısır anlaşmazlığı ve Arap-İsrail sorunu olduğunu gören Dulles, bir savunma örgütünün kurulması için ya bu meselelerin halledilmesinin ya da geçici bir uzlaşmaya kavuşturulmasının gerekli olduğuna inanmıştı.²³³ 1 Haziran 1953’te televizyonda yaptığı konuşmasında, geziden çıkarmış olduğu izlenimlerini aktaran Dulles, Ortadoğu Savunma Organizasyonu’nun hemen gerçekleştirilecek bir tasarı olmadığını ve böyle bir organizasyonun ileride ortaya atılmasının ihtimal dahilinde olabileceğini söyledi. Arap ülkelerinin komünizmden çok, bölgedeki İsrail’in varlığından rahatsız olduğunu, Amerika’nın İsrail’e olan desteği sebebiyle, önceki “sömürgeci” ülkelerle aynı tarzda değerlendirildiklerini ve bölge ülkeleri tarafından Amerika’ya karşı bir hoşnutsuzluğun oluşmaya başladığını belirtti. Amerika’nın, İsrail ile bölgedeki Arap ülkelere tarafsız bir siyasetle yaklaşması gerektiğinin de altını çizdi. Ayrıca Kuzey Kuşağındaki ülkelerin (Türkiye, Pakistan, İran ve Irak) Sovyet tehlikesinin farkında olduklarını, aralarındaki bu ortak endişenin müşterek bir anlayışla birleştirilerek düzenlenmesi gerektiğini söyledi.²³⁴

Dulles, aynı gün Ulusal Güvenlik Konseyi’nde de bir konuşma yaptı. Mısır’ın merkez alındığı bir Ortadoğu Savunma Organizasyonu’nun çok uzak bir ihtimal olduğunu ve Sovyetler Birliği’ne karşı hemen bir paktın oluşturulması gerektiğini, bunun da en azından “Kuzey Kuşağı (*Northern Tier*)” devletlerine dayandırılması gerektiğini açıkladı. Çünkü Sovyet tehdidinden çok İsrail’in bölgedeki varlığının Arap ülkeleri tarafından birincil önemde olduğunu ancak Kuzey Kuşağı ülkelerinin Sovyet tehlikesini her şeyden fazla önemsediklerini belirtti. Ayrıca kurulması düşünülen bir savunma örgütünün, Ortadoğu Savunma Organizasyonu’nda olduğu gibi Batı tarafından empoze edilmesi yerine, bizzat bölge içinden oluşturulması ve

²³² Soysal, 1955 Bağdat, s. 184.

²³³ Yeşilbursa, İngiltere’nin., s. 96.

²³⁴ Vatan, 3 Haziran 1953.

geliştirilmesini savunmaktaydı. Dulles, bir savunma paktının oluşumunda bölge ülkelerinin katılımının önemine de dikkat çekti.²³⁵

9 Temmuz 1953'te Ulusal Güvenlik Konseyi, Amerika'nın İngiltere karşısında Ortadoğu'da daha fazla bağımsızlık ve sorumluluktan yana olduğunu belirten Dulles'in raporunu tartışmaya açtı. Raporda, Ortadoğu Savunma Organizasyonu'nun muhtemel bir savunma anlaşmasını artık yerine getirmedeği, Mısır'ın yakın gelecek için önemli bir ülke olmadığını ve artık Ortadoğu Savunma Organizasyonu'nun merkezinde yer almadığını anlatıyordu. Bunun yanında Ortadoğu Savunma Organizasyonu'nun karmaşık teşkilat yapısı yerine daha az resmi olan bir örgüte ihtiyaç bulunduğu, Türkiye, Pakistan, İran gibi Kuzey Kuşak memleketlerinin Sovyet tehdidinden fazla miktarda endişe duyduğu belirtiliyordu. Son olarak da Dulles, Kuzey Kuşağı ülkeleri ile yapılan ikili antlaşmaların NATO modelindeki antlaşmalardan daha çok tercih edileceğini açıklanmaktaydı.²³⁶

13 Temmuz 1953'te Ulusal Güvenlik Konseyi, Dulles'in tavsiyelerini olumlu bularak, "*Yakın Doğu'ya İlişkin Birleşik Devletler Hedefleri ve Politikaları*" olarak adlandırılan NSC-155'i kabul ederek onayladı. Gelecek dört yıl için Washington'un Ortadoğu politikasını belirleyecek olan NSC-155/1 Başkan tarafından onaylanarak 14 Temmuz 1953'te yayınlandı. NSC-155/1'in en önemli tavsiyesi İngiltere ile ilişkisi bulunan bölge ülkelerinin sorunlarında onlara yardımcı olmak ve Arap-İsrail çatışması probleminin çözümüne katkıda bulunmaktı. Bu iki meselenin halledilememesi, Sovyetler Birliği'nin kontrol alanını genişletmesinde etkili oluyor ve bölgede güvenlik açıkları meydana getiriyordu. Eğer bu sorunlara hemen bir çözüm bulunamaması durumunda Yakın Doğu'nun Batının kontrolünden uzaklaşabileceği öngörülüyordu.²³⁷

Dulles'in Mayıs 1953'te düzenlediği Ortadoğu seyahati, Amerika'nın Ortadoğu ile ilgili olarak daha bağımsız bir politika izlemesini ve Kuzey Kuşağı'na dayalı yeni bir bölgesel strateji geliştirmesini sağlamıştı. Bölge ülkelerine yeni bir savunma örgütü kurulmasında öncülük edecek olan Amerika, değiştirdiği bu vizyonla İngiltere'nin ortaya koyduğu Ortadoğu politikalarını desteklemeyeceğini göstermişti.

²³⁵ Uslu, *a.g.e.*, s. 112.

²³⁶ Yeşilbursa, *İngiltere'nin.*, s. 98-99.

²³⁷ Yeşilbursa, "Kuzey Kuşağı", s. 866.

Ortadoğu Savunma Organizasyonu, İngiltere'nin Ortadoğu'ya yönelik hala öncelikli politikası iken, Dulles için bu proje canlılığını ve etkinliğini kaybetmişti. Projenin kurulması için yapılan çabalar da beklenenin aksine projenin daha da önemini kaybetmesine neden olacaktı. Bu görüşü doğrulayan İngiltere Dışışleri Bakanı Salisbury, 11-14 Temmuz 1953'te Bermuda'da Dulles'la yaptığı görüşmede, Ortadoğu Savunma Organizasyonu'na veya bu tarzdaki başka bir savunma örgütüne Mısır'ı sokmanın mümkün olmadığına ikna olduğunu belirtti. Dulles da, Ortadoğu Savunma Organizasyonu'nun rafa kaldırılması fikrini benimsedi ve bu karar, İngiltere'nin Ortadoğu Savunma Organizasyonu ile ilgili değerlendirmelerinin de sonu oldu.²³⁸

3.2. Kuzey Kuşağı Projesinde İlk Adım: Türkiye-Pakistan Antlaşması

1953 yazında İngiltere, Mısır'la olan meseleler ile uğraşmakta iken, Amerika, kendi tarafından uygulamaya koymayı düşündüğü Kuzey Kuşağı Savunma Projesi'ne devam etmeye karar verdi. Amerika Dışışleri Bakanlığı, Pakistan ve Irak gibi işbirliğine girmeye yakın ülkelerle yapılacak ikili antlaşmaların daha verimli olacağı görüşündeydi. Amerika, bu ikili antlaşmaların zamanla genişleterek bölgenin savunması için çok taraflı antlaşmalara dönüştürülmesi mümkün olabileceği düşüncesindeydi. Bu proje kapsamında antlaşmaya yakın bölge ülkelerine silah yardımı da yapılacaktı. Ancak Amerika Dışışleri Bakanlığı, kurulacak böyle bir örgüt için siyasi zeminin olmadığını fark ederek, öncelikle bunun oluşturulmasına çalıştı. Bu maksatla Amerika, Ortadoğu'nun savunmasına ve istikrarına büyük fayda sağlayacağını düşündüğü Pakistan'ın projeye katılımı yönünde çalışmalara başladı.²³⁹

Bu arada İran'da askeri bir darbe gerçekleşmişti. Mayıs 1952'deki seçimlerde Musaddık'ın Milli Cephesi, Meclisteki çoğunluğu elde etmişti. Seçim sonrasında, Şubat 1953'te Musaddık, Şah'a tahtını terk etmesi yönünde baskı yaptı. Şah, bunu kabul etmeyerek yerine General Zahidi'yi atadığını bildirdi. Bunun üzerine Musaddık Meclis'i feshettiğini bildirdi ardından da İran içinde karışıklıklar baş gösterdi. Ülke içindeki bu isyanın kendine döneceğinin farkına varan Şah İran'ı terk etti. Bundan

²³⁸ Yeşilbursa, "Dünden Bugüne", s. 96.

²³⁹ Yeşilbursa, *İngiltere'nin*, s. 107.

sonra General Zahidi liderliğindeki ordu, 19 Ağustos 1953'te bir darbe gerçekleştirdi ve Musaddık tutuklanarak, Şah'ın yeniden iktidara gelmesi sağlandı.²⁴⁰

Başbakanlığa getirilen Zahidi, İngiltere ile olan petrol anlaşmazlığını çözüme kavuşturmayı amaçladıklarını açıkladı ve bu konuda Amerika'nın desteğini istedi. Amerika'nın aracılığı ile Ocak 1954'ten itibaren İngiliz Petrol Şirketi (Anglo-Iranian Oil Company) ile görüşmelere başlandı. Nisan 1954'de de uluslar arası bir konsorsiyum meydana getirildi. Neticede 5 Ağustos 1954'te bir antlaşmaya varıldı. Amerika Dışişleri Bakanı Dulles, varılan antlaşmadan duyduğu memnuniyeti dile getirerek, bölgedeki işbirliğinin önündeki engellerden birinin bu şekilde çözüme kavuşturulmasının, İran ve bölge ülkeleri için olumlu bir gelişme olduğunu belirtti.²⁴¹ Bu antlaşmayla birlikte Amerika'nın Kuzey Kuşağı Savunma Projesi'ndeki engellerinden biri ortadan kalkmış olmaktaydı.

Eylül 1953'ten itibaren Pakistan'ın Kuzey Kuşağı Savunma Projesi'ne destek verdiği ve bu konuda daha aktif olduğu görülecekti. Eylül ayında Ankara'yı ziyaret eden Pakistan Kara Kuvvetleri Komutanı General Eyüp Han verdiği bir demeçte, Pakistan'ın Türkiye ile muhtemelen Irak'ı da içine alan bir Kuzey Kuşağı paktına olumlu baktığını açıkladı. Bununla beraber böyle bir ittifaka girmede Amerika'nın askeri ve ekonomik yardımına ihtiyaç duyulduğunu ve Amerika'nın bu konuda harekete geçmesi gerektiğini belirtti. Ankara ziyareti sonrası Eylül sonunda Washington'a geçen Eyüp Han buradaki temaslarında, Amerika'dan Pakistan'a askeri yardım yapılması yönündeki isteğini belirtti. Pakistan'ın Kuzey Kuşağı Savunma Projesi'ne yönelik olarak ilk adımı attığını gösteren bu isteğe Amerika olumlu yanıt vermiş ancak bu karar Hindistan'ın şiddetli tepkisi karşılaşmıştı.²⁴²

Bu arada İran Şahı da İran ordusunun Ortadoğu savunmasına katkıda bulunabileceğini belirtti. Eyüp Han'ın Ankara ve Amerika ziyaretlerinde ortaya koyduğu görüşler, Irak Hükümetinin Sovyet tehlikesini hissettiğini belirten raporları ve Ortadoğu'daki son gelişmeler de buna eklenince; Amerika Genelkurmay Başkanlığı'nda, Kuzey Kuşağı Savunma Projesi'nin gerçekleştirilmesi için uygun zeminin oluştuğu kanaati oluşmaya başladı. Genelkurmay Başkanlığı, Hindistan ve

²⁴⁰ Armaoğlu, 20. Yüzyıl, s. 490-491.

²⁴¹ Zafer, 6 Ağustos 1954.

²⁴² Armaoğlu, Ortadoğu Komutanlığından, s. 223.

Afganistan'dan gelen tepkileri önleyerek, Pakistan'a askeri yardım yapılması için alternatif bir formülün bulunmasını önerdi. 27 Kasım 1953'te ise Amerika Dışışleri Bakanlığı, Türkiye'de bulunan Pakistan Genel Valisi Gulam Muhammed'e, Pakistan'a yapılacak askeri yardım konusundaki talebi birkaç güne kadar karara bağlayacağını bildirdi.²⁴³

27 - 30 Kasım 1953 tarihleri arasında Gulam Muhammed'in Türkiye'ye yaptığı ziyarette, Cumhurbaşkanı Celal Bayar, Pakistan ile bir güvenlik ittifakına girilmesine taraftar olduklarını ve böyle bir projede Irak'ın da yer alması gerektiği konusundaki görüşlere katıldığını belirterek, Türkiye ile işbirliği konusunda daha somut adımlar atılmasını destekledi. Bayar'ın sözünü ettiği pakt girişiminin NATO ile uyumlu ve sınırlı düzeyde olması da ayrıca vurgulanmaktaydı.²⁴⁴

Amerika, Kuzey Kuşağı Savunma Projesi'ne Pakistan'la başlamak hususunda kararlı idi ve bunun için Ortadoğu savunmasındaki kapasitesini artırmak amacıyla Pakistan'a yapacağı askeri yardımı, Pakistan ile Türkiye arasında bir tür askeri işbirliğini sağlayarak yapmak istiyordu. Amerika Dışışleri Bakanlığı bu formülün, Hindistan'ın tepkilerini azaltacağını ve Türkiye'den Pakistan'a uzanan hat boyunca müşterek bir güvenlik setti oluşturmada etkili olacağını düşünüyordu.²⁴⁵

Aralık 1953'te Amerikan yönetimi, Pakistan ve Türkiye'nin Ortadoğu savunmasında en iyi fırsatı sunduklarına karar verdi ve uygun zamanın geldiğini düşünerek iki ülkeyi bir pakt içine almaya teşvik etti. Dulles, 23 Aralık 1953'te Amerika'nın Türkiye Büyükelçisinden, yapılması tasarlanan bir Türk-Pakistan antlaşması konusunda fikirlerini almak üzere Türk Hükümetine bir memorandum sunmasını istedi. Amerika memorandumunda, Kuzey Kuşağı ülkeleri içinde Sovyet tehlikesine karşı en ümitli olunan ülkelerden birinin Pakistan olduğunu belirtiyordu. Bu noktada Pakistan'ın askeri kapasitesinin güçlendirilmesi gerektiği belirtiliyor ve bunun için de Türkiye ile Pakistan arasında imzalanacak bir savunma antlaşması ile bu yardımın sağlanması gerektiği anlatılıyordu. Türkiye 11 Ocak 1954'te verdiği cevapta, bölgedeki etkin konumunu dikkate alarak ve bir savunma sisteminde

²⁴³ Yeşilbursa, *İngiltere'nin*, s. 112-113.

²⁴⁴ Armaoğlu, *Ortadoğu Komutanlığından*, s. 224.

²⁴⁵ Yeşilbursa, "Dünden Bugüne", s. 96.

'belkemiği' olmak istemelerinin de neticesinde böyle bir girişimde bulunulmasından memnuniyet duyduğunu söylemekteydi.²⁴⁶

Amerika'nın bu yaklaşımını kabul eden Türkiye ve Pakistan, kısa süre sonra bir dizi görüşmeler yaparak, yapılacak antlaşmanın bağlayıcı bir savunma paketi niteliğinde olmamasına, daha çok askeri, ekonomik ve sosyal alanlarda danışmaya ve işbirliğine dayalı bir biçimde olmasına karar verdiler. Türkiye, coğrafi açıdan Pakistan'la olan mesafesi dolayısıyla, iki ülke arasındaki antlaşmanın 'gevşek' tutulması gerektiğini belirtmiş, Amerika Dışişleri de buna katıldığını söylemişti. Bundan sonraki adım iki ülkenin antlaşmayı imza etmesine kalıyordu ve bu noktada Amerika Pakistan'a, Türk girişimini desteklediğini belirterek, yapılacak antlaşma kapsamında bu ülkeye askeri yardım sağlayacağı garantisini verdi. Ayrıca Ortadoğu savunmasında Pakistan'dan sonra önem verilen diğer bir ülke olan Irak'ın da yapılacak antlaşmaya katılması düşünüldüğü, bu ülkeye imza öncesinde haber verilmesine karar verildi. Her ne kadar bir Amerikan girişimi de olsa antlaşmadan, İngiltere'nin de bilgisi olması gerektiği sonucuna varıldı. Ancak İngiltere bundan pek memnun olmayarak bölge ile ilgili gelişmelerde danışma niteliğindeki pozisyonunu kaybederek sadece haberdar edilen ve desteği istenen bir ülke durumuna gelmesinden rahatsızdı. Her ne kadar projeyi desteklediğini bildirirse de, bölgedeki avantajını Amerika'ya kaptırdığının farkındaydı.²⁴⁷

Ancak İngiltere'nin bu tavrı uzun sürmedi. İngiltere, Kuzey Kuşağı Savunma Projesi'nin desteklenmesinin, Irak'la olan meselelerin çözüme kavuşturulmasında önemli olabileceğini fark etti. İngiltere'nin 1930 tarihini taşıyan bir antlaşma gereğince, Irak'ta bazı üsleri bulunmaktaydı ve bu antlaşma 1956'da sona erecekti. Türkiye ile Irak arasında yapılacak bir güvenlik antlaşması, Pakistan'la yapılacak antlaşma gibi, diğer devletlerin katılımına açık tutulduğunda, İngiltere'nin bu anlaşmaya dayanarak bölgedeki üslerini koruyabileceği planlanmaktaydı.²⁴⁸

19 Şubat 1954'te Türk ve Pakistan Hükümetleri bir savunma paketi kurmak yönündeki ortak bildirimlerini yayınladılar:

Pakistan ile Türkiye arasındaki Dostluk Andlaşması'nın özüne uygun olarak, iki hükümet siyasal, ekonomik ve kültürel alanlarda sıkı ve dostça işbirliği yapmak ve

²⁴⁶ Sever, *a.g.e.*, s. 116.

²⁴⁷ Sever, *a.g.e.*, s. 117-119.

²⁴⁸ Edip Çelik, *100 Soruda Türkiye'nin Dış Politika Tarihi*, İstanbul: Gerçek Yayınevi, 1969, s. 171.

bunun yanı sıra, hem kendi çıkarları, hem de tüm barışsever ulusların çıkarları için, barış ve güvenliğin güçlendirilmesi amacıyla gerekli yolları araştırmak konusunda görüş birliğine varmışlardır.²⁴⁹

Türkiye Dışişleri Bakanı Köprülü, bu ortak açıklamanın ertesi günü verdiği bir demeçte, karara varılan antlaşmanın ilgi duyan her bölge ülkesine açık olacağını ve antlaşmanın hiçbir “barışsever ve iyi niyetli” devletin aleyhine yönelik olarak olmadığını ve olmayacağını belirtti.²⁵⁰

Türkiye ile bir antlaşma yapılması kararının ardından, 22 Şubat 1954’te Pakistan Başbakanı Muhammed Ali, Amerika’dan silah ve askeri malzeme yardımı talep etti. Bu konuyla ilgili olarak kamuoyuna yönelik yaptığı konuşmada Ali, Pakistan’da herhangi bir devlete üs verilmesinin ya da yabancı bir devletin buraya asker göndermesinin söz konusu olmadığını; ayrıca bölgedeki istikrara katkıda bulunmak isteyen Türkiye ile işbirliğini artırmak niyetinde olduğunu açıkladı.²⁵¹ Bu konuşmanın ardından Amerika Başkanı Eisenhower, 25 Şubat 1954’te yaptığı konuşmada, “Amerika’nın Pakistan’ın askeri yardım isteklerini karşılayacağı, ancak bunun için bölgenin savunması gayesiyle yapılacak düzenlemelere katılmasının şart olduğunu” bildirdi.²⁵²

Amerikan yardımı kararından sonra, 2 Nisan 1954’te Karaçi’de, Pakistan Dışişleri Bakanı Zafrullah Han ile Türkiye Büyükelçisi Salahattin Arel arasında “Türkiye-Pakistan Dostça İşbirliği Antlaşması” imzalandı.²⁵³ Antlaşmanın giriş kısmında, BM amaçları ile uyum içinde girişilecek işbirliğinin Ortadoğu ülkelerinin çıkarına olduğu, böylece dünya barış ve güvenliğine hizmet edileceği belirtildi. Beş yıllık süreyle imzalanan ve feshedilmekçe beşer yıl daha devam etmesi kararlaştırılan antlaşmanın ilk üç maddesinde dostluk, danışma, kültür, ekonomik ve teknik işbirliği üstünde duruldu. Dördüncü maddede a) teknik deneyim ve gelişmelerde bilgi alışverişi, b) silah ve askeri malzeme yapımında ve alışverişinde yardımlaşma c) dışardan, kendilerine karşı kışkırtmadıkları bir saldırı olduğunda, BM’in 51. maddesi gereğince nasıl ve ne şekilde işbirliği yapabileceklerinin incelenmesi ve saptanması

²⁴⁹ Soysal, 1955 Bağdat, s. 186.

²⁵⁰ Gönlübol v.d., a.g.e., s. 253.

²⁵¹ Soysal, 1955 Bağdat, s. 186.

²⁵² Yaşar Canatan, Türk-Irak Münasebetleri (1926-1958), Ankara: Kültür Bakanlığı Yayınları, 1996, s. 70.

²⁵³ Antlaşmanın Türkçe metni için bkz: Ayın Tarihi, Sayı: 249, Nisan 1954, s. 35-37.

noktaları açıklandı. Beşinci madde, tarafların daha önceki ikili antlaşmalarının hükümlerinin saklı ve geçerli kalması ile ilgili idi. Altıncı maddede, bu antlaşmanın ve amaçlarının gerçekleşmesi için, antlaşmanın devletlerin katılımına açık olduğu vurgulanıyordu.²⁵⁴

Antlaşmanın altıncı maddesi, Türk-Pakistan Antlaşması'nın asıl amacının diğer bölge ülkelerinin katılımıyla birlikte genel çapta bir savunma örgütüne dönüştürülmesine işaret etmekteydi. Dışişleri Bakanı Fuat Köprülü de, France Press Ajansına antlaşmayla ilgili olarak verdiği bir demeçte, bu hususa yönelik olarak şunları açıklamıştır:

Şimdi, Türk-Pakistan Antlaşması metninin yayınlanması üzerine, herkes bu antlaşmanın, onun gayelerine hizmeti samimiyetle arzu eden bütün memleketlerin katılımına açık olduğunu görebilecektir. Bu katılım Hükümü, başlı başına, Ortadoğu memleketlerine bir nevi açık davetiye teşkil etmektedir. Buna, Ortadoğu'nun menfaatine uygun bir şekilde cevap verilmesini temenni ederiz. Bununla beraber, anlaşmaya katılıp katılmamak kararı ilgili memleketlere aittir. Teşebbüs kayıtsız şartsız onlara bırakılmış olduğundan, şu anda ben ancak bir temenni ifadesi ile yetinerek, bir gün Arap memleketlerinin, Türk-Pakistan Antlaşması'nın Ortadoğu'da gerekliliği bugün dünden daha az olmayan bir savunma sisteminin çekirdeği haline gelmesine imkân verecek şekilde hareket edip etmeyeceklerine dair tahminlerden kaçınırım.²⁵⁵

Türkiye-Pakistan Antlaşması, Kuzey Kuşağı Savunma Projesi kapsamında tasarlanan bir savunma sistemini gerçekleştiriyordu. Ayrıca bir savunma ittifakı antlaşması olmadığı gibi, hiçbir Arap ülkesinin katılımını da içermiyordu. Ancak antlaşmanın, Kuzey Kuşağı Savunma Projesi'ne yönelik ilk ciddi adım olduğu şüphesizdi. Buna yönelik olarak Başbakan Menderes, *“Pakistan’la olan anlaşmamız Ortadoğu’da barışın korunması için gerekli bulunan ve bunu amaç edinen bir teşkilatın kurulmasında ilk adımdır ve ileride daha da genişlemesini ümit etmekteyiz”* diyordu.²⁵⁶

Türkiye-Pakistan Antlaşması, Ortadoğu’da müşterek bir savunma örgütünün temellerinin atılmasını sağlıyordu. Antlaşmanın genel anlamdaki zayıflığı, savunma meselelerinde yalnızca danışma yapılması ve taraflardan birine gerçekleştirilecek muhtemel bir saldırıda yardım için üçüncü bir ülkenin imzasıyla hiçbir sorumluluğa girmemeleri idi. Antlaşmanın bir güvenlik ittifakı niteliğinde olmaması, taraflardan

²⁵⁴ Soysal, 1955 Bağdat, s. 187.

²⁵⁵ Gönlübol v.d., s. 254.

²⁵⁶ Ayın Tarihi, Sayı: 247, Haziran 1954, s. 90.

birine saldırı durumunda yardım etmek ve etmemek konusunda bir serbestiyet sunmaktaydı. Zaten yardım etme kararı alınsa bile, aradaki coğrafi boşluğun getirdiği bir sıkıntı ortaya çıkacak ve asker takviyesinin yapılması mümkün olmayacaktı.²⁵⁷

Türk Hükümetinin davetiyle Pakistan Başbakanı Muhammed Ali, 10-12 Haziran 1954 tarihleri arasında Ankara'yı ziyaret etti. Ziyareti sonrasında TBMM'de yapılan oylamada, Türk-Pakistan Antlaşması ittifakla kabul edildi.²⁵⁸

Coğrafi açıdan Türkiye-Pakistan Antlaşması'nın üçüncü üyesi olarak İran düşünülmüşse de, bu ülkenin kesinleşmemiş kararı yüzünden katılımı artırma amacı doğrultusunda Irak'ın pakta alınması çalışmasına ağırlık verildi. Arap Birliği ülkelerinin ağırlık merkezi de son zamanlarda Kahire'den ziyade Irak'a geçmiş görünüyordu.²⁵⁹ Türk Hükümeti ise Irak konusunda iki hususu temel almaktaydı. İlk olarak Irak'ın İsrail ile olan meseleyi mevcut konudan ayrı olarak değerlendirmesi, ikinci olarak da Irak'ın Arap Birliği içindeki rolünün, diğer yöndeki sorumlulukları açısından bir engel olmadığını anlamış olması idi.²⁶⁰

3.3. Kuzey Kuşağı Projesi'ne Tepkiler

Türk Hükümeti, Arap devletlerinin Türkiye-Pakistan Antlaşması'na hemen katılmalarını beklemiyordu yine de Arap ülkelerinden önemli bir desteğin geleceğini ümit etmekteydi. Türk Dışişleri Bakanı Fuad Köprülü verdiği bir demeçte, antlaşmanın Ortadoğu ülkelerinin ortak güvenliklerinin sağlanması için bir çağrı niteliğinde olduğuna vurgu yapmış, bölge ülkelerinin bu antlaşmaya katılımlarını teşvik etmişti. Ancak Arap ülkeleri bu antlaşmanın Batılı devletlerin çabalarının bir ürünü olduğunu söyleyerek tepkilerini açıkça ortaya koydular. Antlaşma sonrasında toplanan Arap Birliği Konseyi, Türkiye-Pakistan Antlaşması'nı kastederek, Arap devletlerinin bağımsızlıklarına zarar verecek herhangi bir girişimde sorumluluk almayacaklarını belirtti.²⁶¹

²⁵⁷ Yeşilbursa, "Kuzey Kuşağı", s. 868.

²⁵⁸ *Hürriyet*, 12 Haziran 1954.

²⁵⁹ "Türkiye-Pakistan Paktı", *Forum*, Cilt: 1, Sayı: 1, (Nisan 1954), s. 4.

²⁶⁰ Yeşilbursa, "Dünden Bugüne", s. 99.

²⁶¹ Uslu, *a.g.e.*, s. 113.

Sovyetler Birliği, antlaşma sonrası 18 Martta, Türk ve Pakistan Hükümetlerine gönderdiği uyarı notalarında; böyle bir paktın Ortadoğu'nun diğer devletlerinin katılımına da zemin hazırlayacağını, ortada bir saldırı tehlikesi olmadığına göre bu antlaşmanın bir savunma paktı niteliği taşıyamayacağını bildirdi. Bu girişimi NATO'nun bir manevrası olarak değerlendirerek, bunun bölgenin durumunu tehlikeye sokacağını, iki ülkenin Sovyetler Birliği ile olan ilişkilerine zarar vereceğini belirtti.²⁶²

Türkiye-Pakistan Antlaşması'nın Mısır'ın menfaatlerine aykırı olduğunu belirten Nasır, bu antlaşmanın İran ve Irak'ın da katılımıyla aktif bir hale geleceğini ifade ederek, Irak'ın pakta katılımını dolaylı bir şekilde istemediğini belli etti. Ayrıca Süveyş Kanalı meselesinin halledilmeden herhangi bir pakta girmelerinin mümkün olmadığını da önemle vurguladı.²⁶³ Bunun yanında Mısır'da Devrim Konseyi'nin yayın organı olan El-Tahrir dergisi, bu paktın komşu devletleri tehdit edeceğini, karışıklıkları artıracığını, Batılı ülkelerin diğer Arap ülkelerini de pakta katılmaları konusunda teşvik edeceğini, Türkiye'nin Ortadoğu konusunda Amerika güdümünde bir siyaset takip ettiğini, Irak'ın böyle bir pakta katılmakta kararsız olduğunu, İran'ın ise hiç istemediğini yazdı. Antlaşmanın imzalanmasından sonra Pakistan'la Amerika arasında silah yardımına dair bir antlaşmanın yapılması, Arap ülkelerindeki tepkileri daha da artırmıştı. Özellikle Irak'ın pakttan uzak durması gerektiği vurgulanmış, Kahire, Şam, Amman ve Bağdat'ta antlaşma aleyhine gösteriler düzenlenmişti.²⁶⁴ Suriye ise bu antlaşmaya katılmak isteyen tüm Arap ülkelerinin Arap Birliği'nden çıkarılması gerektiğini savunuyordu.²⁶⁵

Irak'ta Nuri Said'in liderliğindeki Anayasal Birlik Partisi'nin 10 Mart 1954'te yaptığı toplantıda, Irak'ın sınırları dışında bir sorumluluk almaması gerektiği bildirildi. Buna rağmen Türkiye-Pakistan Paktı'na karşı çıkılmaması, hatta üstü kapalı bir biçimde desteklendiğinin anlaşılması muhalif basının tepkisine neden oldu. Tepkilerin artmasıyla Dışişleri Bakanı Fazıl Cemali, Irak'ın Ortadoğu savunması konusunda karar almasının Arap ülkelerinin onayıyla olacağını ayrıca Irak'ın Tük-Pakistan Antlaşması'na katılması için bir teklif gelmediğini açıkladı. Bununla beraber

²⁶² Soysal, 1955 Bağdat, s. 188.

²⁶³ Milliyet, 15 Nisan 1954.

²⁶⁴ Soysal, 1955 Bağdat, s. 188.

²⁶⁵ B.C.A.: 30..1.0/104.649..4.-8/7/1954.

Türkiye ile geliştirilecek dostluğun, onun İsrail politikalarının Arap ülkeleri lehine değişebileceğini de söyledi.²⁶⁶

3.4. Projeye Irak'ı Dahil Etme Girişimleri

Türkiye ile Pakistan arasında imzalanan işbirliği antlaşması, Kuzey Kuşağı Savunma Projesi kapsamındaki ilk ciddi girişim oldu. Ancak Ortadoğu'nun savunulmasında bu iki ülkenin yeterli gelmeyeceği açıktı ve antlaşmanın bölge ülkelerinin katılımı ile genişletilmesi gerekmektedir. Antlaşma sonrası bölge dahilindeki liderlik ve sorumluluk bilinciyle Türkiye, Ortadoğu'nun savunmasının bir an önce sağlanması için çalışmalarına hız verdi.

Başbakan Menderes, Ortadoğu savunmasının genişletilmesi ve Türkiye ile Pakistan arasındaki boşluğun doldurularak Kuzey Kuşağı'nın güçlendirilmesi konularında temaslarda ve destek arayışında bulunmak niyetiyle 30 Mayıs -7 Haziran 1954 tarihleri arasında Amerika'yı ziyaret etti. NATO içinde ve NATO dışındaki diğer ülkelerle siyasi ve askeri ilişkilerini geliştirerek, özgür dünyanın güvenliğinin sağlanması yolundaki rolünü Amerikan Hükümeti ile paylaşan Menderes, görüşmeler sonrası Amerikan'ın askeri işbirliği ve Türkiye'ye yapılacak yardımlar konusunda tam desteğini aldı.²⁶⁷

Kuzey Kuşağı Projesi dahilindeki çalışmalarında Amerikan desteğini arkasına alan Türkiye, buna yönelik faaliyetlerini Ortadoğu'da devam ettirdi. Menderes Amerika'da verdiği bir demeçte buna işaret ederek “*Pakistan ve Türkiye karşılıklı iki kaledir. Şimdi aradaki sahanın doldurulması lâzımdır*” dedi.²⁶⁸

Ortadoğu ülkelerini Türkiye-Pakistan Antlaşması'na dahil etmek konusunda harekete geçen Türkiye'nin bu konuda en ümitli olarak gördüğü devlet Irak'tı. Arap ülkeleri arasında Batı ve özellikle de İngiltere ile ilişkileri en yoğun devlet olan Irak, muhtemel bir savunma organizasyona katılmakta hem istekli hem kararsızdı. Irak'ta Kürt azınlığın getirmiş olduğu tehlikeler ve Irak Komünist Partisinin yaratmış olduğu

²⁶⁶ Soysal, 1955 *Bağdat*, s. 188-189.

²⁶⁷ Hayri Bars (der.), *Türkiye Başvekili Sayın Adnan Menderes'in Birleşik Amerika Devletlerini Ziyaretleri*, İstanbul: Deniz Basımevi, 1954, s. 29.

²⁶⁸ Zafer, 10 Haziran 1954.

endişeler, işbirliğine yakın Iraklı yöneticiler üzerinde bir muhalefet oluşmasına sebep oluyordu. Arap ülkeleriyle de sıkı bir işbirliği bulunan Irak, bölge üzerinde Sovyet etkisini hisseden ve mevcut konumunu askeri ve siyasal yönden güçlendirmek isteyen bir tutum içindeydi. Kendi içindeki ve Arap ülkelerinden gelebilecek olan muhalefetten çekinen Irak yine de bir savunma organizasyonunda sorumluluk almak istemekteydi. Bu konuda Irak lideri Nuri Said ön plana çıkmaktaydı.²⁶⁹

Kuzey Kuşağı Savunma Projesi kapsamında olan ülkelere Irak, Amerika'nın bölgedeki siyaseti açısından önemli bir ülkeydi. Türkiye-Pakistan Antlaşması dahiline almak istediği Irak'a, Amerika tarafından 13 Nisan 1954'te bir muhtıra verildi. Muhtırada, Irak'tan bölgeye yönelik işbirliği yanlısı olup olmadığının açıklanması istenmekte ve böyle bir güvencenin verilememesinin Irak'ın talep ettiği Amerikan askeri yardımının gerçekleşmemesine sebep olacağı açıklanmaktaydı. Irak verdiği cevapta, Türk-Pakistan Antlaşması'na katılmasına dair Türk Hükümetinden herhangi bir teklifin gelmediğini belirtti. Bu muhtıranın ardından 19 Nisan 1954'te Türkiye'nin Bağdat Büyükelçisi ile Nuri Said arasında yapılan görüşmede, Irak'ın Ortadoğu savunmasında yer almasının bir takım şartlara bağlı olduğu anlaşıldı. Said, İsrail endişesinden emin olmak istediklerini ve Irak'ın duyduğu endişelerin giderilmesi durumunda Türkiye-Pakistan Antlaşması'na katılmalarının mümkün olduğunu söyledi. Ayrıca Amerika'nın askeri yardım yapmaması durumunda ise pakta girmeyeceğini önemle vurguladı. Said, Amerika ile yapılacak temalar neticesinde Ankara'ya konuyu tartışmak üzere geleceğini belirtti. Amerika ise Irak'ın bu olumlu yaklaşımına cevap vererek, 20 Nisan'da Irak ile silah yardımına dair antlaşmayı imzaladı.²⁷⁰ Amerika bu antlaşmaya dair yayınladığı resmi bildirisinde *“Irak'ın askeri gücünü artırmak amacıyla, hükümet 1953 yılı Mart ayında Amerika'dan askeri yardım talebinde bulunmuştu. Birçok temaslardan sonra, Amerikan Hükümetinin bu yardımı kabul ettiğini bildirmekle memnurluk duyuyoruz. Bu yardım hiçbir şarta veya siyasi mecburiyete bağlı değildir”* diyordu.²⁷¹

Askeri yardım sonrası Irak pakta katılmaya razı olduğunu açıkça belirtti. Ancak bu konudaki girişimin seçimler sonrasında gelecek hükümet tarafından

²⁶⁹ Kürkçüoğlu, a.g.e., s. 55.

²⁷⁰ Soysal, 1955 Bağdat, s. 190.

²⁷¹ Ayın Tarihi, Sayı: 245, Nisan 1954, s. 87.

uygulamaya konması kararlaştırıldı.²⁷² 12 Eylülde yapılan seçimleri kazanan Nuri Said, Türkiye-Pakistan Antlaşması'na katılma konusunda en istekli olan Iraklı yöneticiydi. Irak pakta girmek için görüşmeler yapmaya artık hazırды.

Türkiye ise Türk-Pakistan Antlaşması sonrası Ortadoğu politikalarına hız verdi ve bu bölgeye yönelik daha isabetli kararlar almak üzere Arap devletlerindeki büyükelçilerini bir araya getirerek görüş alışverişinde bulundu. Konferansın Türkiye'nin Ortadoğu'ya olan ilgisini göstermesi ve Cumhuriyet tarihinde bir ilk olması açısından önemi vardı. 12-13 Temmuz 1954 tarihlerinde yapılan toplantılarda katılımcılar Ortadoğu'da görev yaptıkları bölgelerle ilgili değerlendirmelerini sundular.²⁷³ Konferansta Mısır ve Suudi Arabistan gibi bazı Arap devletlerinin Türkiye'nin bölgedeki etkinliğini kabul edemediklerinden, Türk-Pakistan Antlaşması'na yapılacak destek konusunda isteksiz olduklarından bahsedildi. Ancak bu tutumun çok da önemli olmadığı çünkü bölge halklarından ziyade hükümetlerin bu şekilde tavır belirledikleri ifade edildi. Türkiye'nin eksikliklerine rağmen bölgede etkili bir aktör olduğu söylendi. İsrail Devleti'nin tanınmasının da bölgede bir savunma paketi oluşturulması yönünde Türkiye'ye sıkıntı veren en büyük engel olduğu belirtildi. Konferans sonunda katılımcılar, görev yaptıkları ülkelerin Ortadoğu savunmasına katkıda bulunmaları için çalışacaklarına dair kararlıklarını ortaya koydular.²⁷⁴

Konferansa Şam Maslahatgüzarı olarak katılan İsmail Soysal, bu toplantılarda Ortadoğu üzerine yapılan önemli tespitleri şöyle özetlemiştir:

Arap ülkeleri Türkiye'nin ortak güvenlik politikasını henüz benimsemiyor, görünüyorlar. Aslında Araplar birlik içinde değildir. Bunun çeşitli nedenleri vardır. Örneğin, Haşimi-Suudi çekişmesi yüzünden birbirlerini köstekliyorlar. Bunun gibi, Türk önerilerine karşı olanlar buna karşı olmayanları durdurabiliyor. Şu sırada Arap Birliğine egemen olan Mısır Arap dünyasını kendi emellerine alet etmektedir. Arap ülkeleri 400-450 yıl egemenlikten yoksun kaldığından milli varlık ve sorumluluk duygusundan uzaktır. Dolayısıyla politikaları belirsiz ve iç durumları istikrarsızdır. Büyük devletlerle, özellikle onları eskiden mandater olarak yönetenlerle işbirliğini bir egemenlik sorunu yapmaktadır. Çok kez de, büyük devletler arasında manevralara başvurmaktadır, İsrail sorunu Arap ülkelerinde Sovyet tehlikesini ikinci plana itmektedir. O nedenle Sovyetlere karşı bir güvenlik sistemine girmek istemiyorlar. Hatta Sovyetler Birliğini bir denge ögesi olarak görüyorlar...

Araplarda Türkiye'ye karşı beslenen duygular aslında olumludur. Hükümetler bizimle işbirliğinden kaçınmanın bahanesini kamuoylarında buluyor. Arap basını genellikle halkların arzusunu yansıtmıyor... Zaten bu ülkelerde gerçek bir kamuoyu yoktur.

²⁷² Zafer, 5 Mayıs 1954.

²⁷³ Mahmut Dikerdem, *Ortadoğu'da Devrim Yılları*, İstanbul: İstanbul Matbaası, 1972, s. 105.

²⁷⁴ Sever, a.g.e., s. 121.

Türk-Pakistan Paktının Arap dünyasındaki yankısı pek açıklığa kavuşmamıştır. Ama az çok ilgi uyandırdığı görülüyor. Bunun nedeni, Türkiye'nin Pakistan gibi büyük bir İslam ülkesiyle bir araya gelmesidir. Bu olgu Türkiye'nin İslama karşı olduğu söylentilerine bir darbe indirmiştir.

Bugünkü koşullar içinde, zaten güçsüz olan Arap ülkelerinden beklentimiz, NATO müttefiklerinden beklediğimiz gibi bir yardım değil, düşmanlarımız safında olmamaları, mümkünse kurulacak savunma düzeni için stratejik kimi kolaylıklar göstermeleridir. Arap ülkeleri, uzun süre başkaları tarafından yönetilen ülkeler olarak daha çok kuvvete, prestije saygı gösterirler. O nedenle Türkiye'nin o ülkelerde saygınlığını artırıcı gösterişli etkinliklere girişilmelidir...

Türkiye-Pakistan Paktına karşı bugün Mısır ve Suudi Arabistan olumsuz, Irak ise, henüz cesaretsiz de olsa, olumlu bir tutum içindedir. Suriye, Lübnan ve Ürdün bekleyiş durumundadır. Arap devletlerini makul yola sokmak üzere aktif biçimde şu politikalar güdülebilir: Mısır'ın başından beri, olumsuz tutumu nedeniyle şimdilik onu kenara bırakmalıyız. Ötekilerini işbirliğine çağırırken, Mısır'ın haksız ve yersiz tutumunu da anlatmalıyız. Önce, hiç değilse bir Arap ülkesini Arap Birliği'nin olumsuz tutumundan uzaklaştırarak, ötekilerini de zamanla aynı yola çekmeliyiz.²⁷⁵

Bu arada Süveyş Kanalı Üssü'nün Mısır'a bırakılmasına dair İngiltere ile Mısır arasındaki müzakerelerden olumlu bir netice çıktı ve karar 27 Temmuz 1954'te ilan edildi. 19 Ekim'de imzalanacak antlaşmaya göre, Kanal Bölgesi'ndeki İngiliz askerlerinin tasfiyesine 16 Ağustos'ta başlanacak ve İngiltere'nin Ortadoğu Kuvvetleri Karargahı Kıbrıs'a nakledilecekti. Yedi yıl içinde Arap memleketlerinden biri ya da Türkiye bir saldırıya uğrarsa İngiltere Kanal Bölgesi'ni yeniden işgal etme hakkına sahip olacaktı.²⁷⁶

İngiltere, Kanal'ı yirmi ay içinde boşaltmayı kabul ederken, Nâsır'ın da Arap ülkeleri gibi Türkiye'ye de bir saldırı durumunda İngiliz kuvvetlerinin Kanal'a dönebilmesine razı olması Ankara'da çok olumlu yankılar uyandırdı. Nâsır'ın Türkiye'nin güvenliği ile Mısır'ın güvenliği arasında bir bağlantı olduğu gerçeğini görmüş olması Ankara'da, onun büyük devlet adamlığına bir işaret olarak yorumlandı. Bu hava içinde bir süredir maslahatgüzarlarla yönetilen büyükelçiliklere yeniden büyükelçiler atanması kararlaştırıldı.²⁷⁷ Bu davranış, Mısır'la olabilecek bir işbirliğine işaret etmekteydi. Ortadoğu savunmasına dair Menderes'in görüşme talebine Nasır, *“Batı güdümünde bir savunma paktı oluşturma çabalarından vazgeçilmediği sürece kendisiyle görüşmeye razı olmayacağı”* şeklinde cevap verdi.²⁷⁸ Nasır bir Amerikan dergisine verdiği beyanatta da bu görüşünü tekrar dile

²⁷⁵ Soysal, 1955 Bağdat, s. 191-193.

²⁷⁶ Soysal, Soğuk Savaş, s. 210.

²⁷⁷ İsmail Soysal, “Ortadoğu Sorunları ve Türk-Mısır Siyasal İlişkileri (1922-1984)”, *Dış Politika Dergisi*, Ankara, Cilt: XII, Sayı: 1, (Mart 1985), s. 9.

²⁷⁸ Sever, a.g.e., s. 125.

getirerek “Araplar büyük batılı devletlerin katıldığı bir pakta bir Ortadoğu Savunma Paktına iştirak etmeyeceklerdir. Çünkü biz böyle bir teşkilâtı şekil değiştirmiş bir çeşit sömürgecilik sayıyoruz” dedi. Nasır, ayrıca Amerika Dışişleri Bakanı Dulles’a “Ortadoğu’da büyük devletlerden birinin iştiraki ile kurulacak bir savunma sisteminin Araplar ve hür dünyanın diğer memleketleri için zararlı olacağını, çünkü bunun böyle bir birlik aleyhinde bir cereyan uyandırmak için komünistlere imkân vermek demek olacağını” bildirdiğini de ilâve etti.²⁷⁹

Başbakan Menderes’in Mısır’la yapmayı düşündüğü pakt düşüncesinin Nasır’ın red cevabıyla başarısızlığa uğramasının ardından Türk Hükümeti, Irak’a yönelik girişimlerini artırdı. Irak’ın Batı tarafından oluşturulan bölgesel bir savunma kuruluşuna girmesi Araplara göre “İsrail’in statükosunu kabul etmekten farksızdı.”²⁸⁰ Irak ise İngiliz-Mısır antlaşmasıyla birlikte, Batıyla işbirliğine girdiği takdirde Arap devletleri tarafından muhalefete uğramayacağına inanmaya başladı. Ayrıca Irak’ta yapılan seçimler sonucu işbaşına gelen Irak Başbakanı Nuri Said iktidara yabancı bir isim değildi. Said, 1930 İngiliz-Irak Antlaşması’nı yenileyerek ülkesinin İngiltere olan ilişkilerini düzeltmek amacındaydı. Batı yanlısı bir politika benimseyen Said, Türkiye ile de işbirliğine girme niyetinde idi. Ayrıca Nisan 1954’te Amerika, askeri yardım antlaşmasında Irak’ın bir savunma paktı içinde yer almasını bir manada şart koşmuştu.²⁸¹ Bunun yanı sıra Sovyetler Birliği’nin Irak’taki Molla Mustafa Barzani liderliğindeki Kürt azınlığı Irak Komünist Partisi’ni desteklemesi de Irak için bir endişe sebebiydi.²⁸² Nuri Said, İngiltere’den bir pakt konusunda destek istemek için gittiği Londra’da, kurulacak pakta katılacak devletler konusundaki fikirleri şu yöneydi:

Türk-Irak baskısı, Suriye’nin bölge savunma sistemine girişini kolaylaştıracaktır. Ürdün, prensipte savunma sistemini reddetmiş, ayrıca İngiltere ile dostluk anlaşması yapmıştır. Lübnan’ın ise Batı ile iyi ilişkileri sebebiyle bölge savunma sistemine katılması mukadderdir. İngiltere er geç bölge savunma sistemine katılacaktır.²⁸³

Türk Hükümetinin Irak’ın savunma paktı içine katılması yönündeki teklifine Nuri Said’in cevabı olumlu oldu ve Londra ziyaretinin ardından Irak’a dönmeden

²⁷⁹ *Ayın Tarihi*, Sayı: 249, 30 Ağustos 1954, s. 229.

²⁸⁰ **Kürkçüoğlu**, *a.g.e.*, s. 54.

²⁸¹ **Sever**, *a.g.e.*, s. 125-126.

²⁸² B.C.A.: 30..1.0/104.650..3-13/11/1954.

²⁸³ **Canatan**, *a.g.e.*, s. 73.

doğrudan İstanbul'a geçti. Bunun öncesinde ise 2 Eylül 1954'de Irak veliahdı Abdüllillah Türkiye'ye gelmişti.²⁸⁴ 9-18 Ekim 1954 tarihlerinde arasında, muhtemel bir savunma paktı ile ilgili Türk Hükümeti ile temaslarda bulunan Nuri Said, 19 Ekim'de gazetelere verdiği demeçte *"Irak'ın güvenliğinin, hatta varlığının Türkiye ve İran'ın güvenliğine bağlı olduğunu"*²⁸⁵ ifade etti, Ortadoğu savunma paktı hakkında da şunları söyledi:

...Eğer selâmetimiz, Türkiye-Pakistan Paktına girmekte ise, ona da girilir. Hür milletleri birbirlerine bağlayan paktlar zinciri her gün yeni bir halka almaktadır. Bu zincir, Uzak Şark'a kadar uzamalıdır ki sulh ve selâmet tahakkuk etsin. Bu hedeflere varılabilecek yollar üzerinde Başvekiliniz Adnan Menderes ile bütün teferruatı görüştük... Görüşmelerimizin iyi neticelerini çok yakında göreceksiniz.²⁸⁶

Görüşmelerin ardından Menderes ve Said, 18 Ekim 1954'de ortak bir bildiri yayınladılar. Birleşmiş Milletler Antlaşması'nın ideallerine bağlı olan milletlerin varlıklarını tehdit edenlere karşı işbirliği ile mücadele edileceği belirtilerek *"böyle bir müşterek emniyet cephesinin tam müsavat şartları içinde Ortadoğu'da kurulabilmesi için daha fazla gecikilmeden elbirliği ile çalışmak gerektiği neticesine varılmıştır"* denildi.²⁸⁷

Bildiriyle birlikte Türkiye-Pakistan Antlaşması'na paralel olacak bir Türk-Irak anlaşmasının yapılmasını iki ülke başbakanları da kabul etti. Bu uzlaşma üzerine Nuri Said antlaşmanın hemen imzalanmasını istedi ancak Menderes kendisinin Ocak ayında yapacağı ziyarette Bağdat'ta imzalanacağını söyledi. Menderes'in antlaşmayı bir süreye kadar ertelemek istemesinin sebebi, diğer bölge ülkeleriyle temasa geçerek oluşturulacak pakta katılmalarını sağlamak düşüncesinde oluşuydu. Ancak planlanan Ortadoğu gezisinde Mısır'ın bir anlaşmaya yanaşmaması ve karşılıklı ziyaretleri reddetmesi Menderes'in bu düşüncesinin gerçekleşmesine engel oldu.²⁸⁸

Böylelikle Kuzey Kuşağı Savunma Projesi dahilinde yer alan ülkelerden biri olan Irak, bir başka kuzey kuşağı ülkesi olan Türkiye ile uzlaşmaya vararak aralarında bölgenin savunulmasına ilişkin bir pakt kurulması konusunda birbirlerine güvence verdiler.

²⁸⁴ *Ayın Tarihi*, Sayı: 250, Eylül 1954, s. 1.

²⁸⁵ **Hasan Refik Ertuğ ve diğerleri**, *Yeni Türkiye*, İstanbul: Nebioğlu Yayınevi, 1959, s. 101.

²⁸⁶ **Kürkçüoğlu**, a.g.e., s. 55.

²⁸⁷ **Gönlübol v.d.**, a.g.e., s. 274.

²⁸⁸ **Armaoğlu**, *Ortadoğu Komutanlığından*, s. 232-233.

3.5. Bağdat Paktı'na Giden Süreçte Projenin Durumu

Başbakan Adnan Menderes ile Irak Başbakanı Nuri Said'in İstanbul'daki temaslarının ardından, 18 Ekim 1954 tarihinde yayınladıkları ortak bildiriyle iki ülke, bölgesel bir savunma konusunda işbirliği içinde olduklarını gösterdiler.

Said'in İstanbul ziyaretine Menderes 6-12 Ocak 1955'te yaptığı Bağdat ziyaretiyle karşılık verdi. Görüşmeler sonrası iki taraf kısa sürede bir savunma antlaşması imzalayacaklarına dair açıklama yaptılar. 13 Ocak 1955'te yayınlanan ortak bildiride söz konusu pakta dair iki ülke şu noktalar üzerinde anlaştılar:

Nuri Paşa Essaid'in geçen Ekimde İstanbul'da bulunduğu sırada yapılan görüşmelerle ilgili ortak bildiride açıklandığı üzere, Ortadoğu bölgesinin istikrar ve güvenliği için işbirliği gereği düşüncesinden hareketle, böyle bir işbirliğinin bir an önce gerçekleştirilmesinin ve onun genişletilmesinin sağlanması amacıyla, Türkiye ve Irak bir andlaşma bağtlatmağı kararlaştırmışlardır.

Yapılacak andlaşma, Birleşmiş Milletler andlaşmasının 51. Maddesinde belirtilmiş olan meşru savunma hakkına dayanarak, gerek bu bölgede, gerek bu bölge dışından yani her nereden gelirse gelsin, bağıtlı taraflara yöneltilecek saldırılara birlikte karşı konulması için aralarında işbirliği yükümlülüğünü içerecektir. Andlaşmaya, vakit geçirmeden, kesin biçimi verilecek ve hemen imzalanacaktır.

Türkiye ile Irak hükümetleri, Ortadoğu'da Birleşmiş Milletler Andlaşmasının ilkelerine ve bu ilkelere dayanarak alınmış kararlara uygun olarak, istikrarın kurulmasına, ve ne biçimde ortaya çıkarsa çıksın, saldırı niyetlerinin önlenmesiyle güvenliğin güçlendirilmesine ve barışın korunmasına hizmet edeceğine inandıkları böyle bir andlaşmaya, onun amaçlarının gerçekleşmesine hizmet kararını kanıtlamış olan ya da coğrafi konumu gereği ya da elindeki olanaklar sayesinde bu yolda çaba gösterecek durumda bulunan devletlerin katılmasını yararlı ve gerekli görmektedirler. Bu bakımdan, andlaşma kesin biçimini almadan önce, çok kısa bir sürede, bu konuda kendileriyle birlikte hareket etmek istediğini gösterecek devletlerle sıkı temas içinde bulunarak, andlaşmanın imzasının onlarla birlikte yapılmasına çalışacaklar ve her ne olursa olsun, imzadan sonra da aynı çabayı sürdüreceklerdir.²⁸⁹

Bağdat Paktı'nın bir tanıtımını yapan bu ortak bildiride, kurulacak paktın amaçları ve kapsamı belirtilerek, bölge ülkelerinin pakta ilgisi çekilmek istendi. Coğrafi yakınlıktan çok paktın *“barışçıl amaçlarına hizmet etmek azminde olan”* ülkelerin, pakta katılmasının *“faydalı ve lüzumlu”* bulunduğu belirtildi. Böylelikle bölge dışından bir ülkenin, mesela İngiltere'nin pakta katılması mümkündü. Paktın bölge içinden ve bölge dışından gelebilecek saldırılara karşı işbirliğini öngördüğü belirtiliyordu. Burada *“bölge dışından gelecek saldırıyla”* Sovyetler Birliği, *“bölge içinden gelecek saldırı”* ifadesiyle ise İsrail kastediliyordu. İsrail faktörünün bu

²⁸⁹ Soysal, *Türkiye'nin Uluslararası*, s. 499-500.

şekilde belirtilmesiyle, Arap ülkelerinin pakta katılımlarının sağlanması hedefleniyordu.²⁹⁰

İngiltere ve Amerika bu hızlı gelişen başarıdan memnuniyet duyarken, Mısır Hükümetinin bu bildiriye tepkisi hayli sert oldu. Mısır, Irak'ın bu girişiminin Arap Birliği'ne ihanet etmek anlamına geldiğini söyledi. Mısır, Arap devletlerini imzalanacak olan Türk-Irak Paktı'nı protesto etmek üzere Arap Birliği toplantısına çağırdı. 22 Ocak 1955'te Arap Birliği ülkelerinin temsilcileri Kahire'de toplandılar. Toplantıda Suriye ve Lübnan gibi bazı ülkeler pakt karşısında tarafsız kalmayı tercih ettiler. Mısır, diğer Arap ülkelerinin pakta katılımını önleme hedefindeydi. Mısır'ın yoğun muhalefeti Irak'ı yolundan döndürmedi ancak başka bir Arap ülkesi de pakta katılmadı.²⁹¹

Bölge devletlerinin bu tepkileri yanında Sovyetler Birliği de, kendilerine karşı oluşturulan bu pakta sert bir karşılık verdi. Pakta dair görüşmelerin başlamasından itibaren Sovyetler Birliği Türkiye'yi, Kuzey Kuşağı Savunma Projesi dahilinde kendilerini kontrol altına alma çabalarından dolayı eleştirdi.²⁹²

Türk-Irak Paktı'na tepkiler sürerken Türk ve Irak Hükümetleri de pakta son şeklini vermek üzere görüşmelerini hızlandırdılar. Menderes ve Köprülü Bağdat'a gelerek, Irak Başbakanı Nuri Said ve Ayan Meclisi Burhanettin Başayan ile 24 Ocak 1955'te “*Bağdat Paktı*” diye bilinecek olan “*Türkiye-Irak Karşılıklı İşbirliği Antlaşması*”nı imzaladılar.²⁹³

Bağdat Paktı, Kuzey Kuşağı Savunma Projesi için ilk adım niteliğinde olan Türkiye-Pakistan Antlaşması'nın yerini aldı. Türkiye-Pakistan Antlaşması kapsamında işbirliğine gidilmesi daha sınırlıydı ancak Bağdat Paktı'nın bölge dışı ülkeleri de içeren hükümleri, İngiltere ile de işbirliği yapılmasına imkan vermekteydi. Türkiye-Irak Antlaşması “*müşterek olarak savunma ölçütlerinin belirlenmesine geniş serbestlik sağladığı ve bu ölçütleri yerine getirmek için doğrudan bir amacı ortaya koyduğu için*” Ortadoğu'nun savunmasında temel olarak alınmaya daha müsaitti. Bu antlaşmanın şartlarının yerine getirilmesinin diğer bir

²⁹⁰ Kürkcüoğlu, a.g.e., s. 60.

²⁹¹ Soysal, *Soğuk Savaş*, s. 235.

²⁹² Sever, a.g.e., s. 129-130.

²⁹³ Antlaşmanın maddeleri için bkz: Soysal, *Türkiye'nin Uluslararası*, s. 501-504, Antlaşma hakkında geniş bilgi için bkz: Behçet Kemal Yeşilbursa, *The Baghdad Pact Anglo-American Defence Policies in the Middle East, 1950-1959*, Oxon: Frank Cass, 2005.

yolu olarak idari bir konseyin kurulması da sağlanıyordu. Bunun için Pakistan'ın bu antlaşma kapsamına alınması daha uygun olacaktı. Bu durumda Kuzey Kuşak Savunma Projesi başarısızlığa uğramış olacaktı. Böylelikle Bağdat Paketi'nin imzalanmasında önemli etkisi bulunan İngiltere, Ortadoğu'daki inisiyatifi tekrar eline alacaktı.²⁹⁴

²⁹⁴ Yeşilbursa, *İngiltere'nin*, s. 167.

SONUÇ

Avrupa'nın büyük güçleri II. Dünya Savaşı bittiğinde oldukça zayıflamışlardı. İngiltere ve Fransa gibi büyük güçler savaş sonrası ekonomik krizlerle karşı karşıya kalmışlardı. Ekonomik sıkıntıların yanında Sovyetler Birliği'nin Doğu Avrupa'da kurduğu hâkimiyet Batı Avrupa ülkelerinin güvenlik endişesini artırmıştı.

II. Dünya Savaşı'ndan sonra Arap ülkelerinde milliyetçi akım daha fazla güç kazandı. Arap ülkeleri bir yandan bağımsızlıklarını kazanıp ekonomik istikrara kavuşmayı amaçlarken, bir yandan da kendi aralarında bir birlik oluşturmaya çalışıyorlardı.

Sovyetler Birliği'nin II. Dünya Savaşı'nın ardından Ortadoğu'ya ilk sızma girişimi İran üzerinden oldu. II. Dünya Savaşı'nda, Sovyetler Birliği'ne yardım göndermek için İran, Sovyetler Birliği ve İngiltere tarafından işgal edildi. Ancak bu işgal batı kamuoyunda tepkiyle karşılandı. Bu yüzden İngiltere ve Sovyetler Birliği, İran'la bir ittifak antlaşması yaparak savaş bittikten altı ay sonra İran topraklarından çekileceklerini bildirdiler. Savaş bittikten sonra İngiliz kuvvetleri İran'dan çekilirken Sovyet güçleri İran'ı terk etmedi. Sovyetler Birliği, Kasım 1945'te İran'ın kuzeyinde Cafer Pişaveri önderliğinde çıkan ayaklanmaya, 12 Aralık 1945'te Muhtar Azerbaycan Cumhuriyeti'nin kurulmasına ve Mahabad'ta bağımsız bir Kürt Cumhuriyeti'nin kurulmasına destek verdi. Sovyetler Birliği, İran'dan çekilmemek için uzun süre direndi. Sonuçta Sovyetler Birliği İran'ın kuzeyinde petrol imtiyazı elde etti. Sovyetler Birliği Mayıs 1946'da İran'dan çekildikten kısa süre sonra, Muhtar Azerbaycan Hükümeti ve Kürt Cumhuriyeti de yıkıldılar.

Sovyetler Birliği, İran'dan sonra Türkiye üzerinde baskı kurarak Ortadoğu'daki etkinliğini artırmaya çalıştı. II. Dünya Savaşı sonrasında yapılacak barış Antlaşmalarını görüşmek üzere 4-11 Şubat 1945'te Yalta'da yapılan konferansta Sovyetler Birliği, Türk Boğazlarının savaş sonrası statüsünün yeniden belirlenmesi gerektiğinden bahsetti. İngiltere ve Amerika'nın, Sovyetler Birliğinin bu talebini olumlu karşılaması üzerine Sovyetler Birliği Türkiye'ye ard arda yolladığı notalarla Boğazlardan üs elde etmeyi ayrıca Kars, Ardahan şehirlerinin Sovyetlere bırakılmasını istedi.

Sovyetler Birliği'nin bu talepleri Türkiye'de tepki ile karşılındı. Türkiye'nin Moskova Bykelęisi Selim Sarper, Dışışleri Bakanı Molotov'a verdiği notada, Sovyetler Birliği'nin taleplerinin ülkesi tarafından kabul edilemez olduğunu bildirdi.

17 Temmuz – 2 Ağustos 1945 tarihleri arasında toplanan Postdam Konferansı sonrasında Amerika ve İngiltere Boğazlar konusundaki düşüncelerini Türkiye'ye bildirdi. Amerika, 2 Kasım 1945'te Türkiye'ye verdiği notada Boğazların tüm ticaret gemilerine ve Karadeniz'e kıyısı olan ülkelerin savaş gemilerine açık olması gerektiğini bildirdi. Türkiye de Amerika'nın bu notada bildirdiği görüşlerin müzakerelerde zemin olarak alınabileceğini kabul etti. Sovyetler Birliği ile savaş sırasında yürüttüğü işbirliğinin artık devam etmeyeceğini anlayan Amerika, Sovyetler Birliği karşısında Türkiye'yi destekledi. İngiltere de Ortadoğu'daki ęıkarları için Türkiye'nin bağımsızlığının önemli olduğunun farkındaydı. 18 Ekim 1946'ya kadar süren bu nota trafiği Türkiye'nin artık ikili görüşmeler ile sorunun ęzlemeyeceęini ilan etmesiyle sona erdi. Amerika ve İngiltere'nin desteğini alan Türkiye'nin izlediği kararlı politika sonucunda Sovyetler Birliği, taleplerinde daha fazla ısrarcı olamadı.

Sovyetler Birliği, bir yandan Türkiye üzerinde baskı kurmaya ęalıřırken diğer yandan da Yunan İç Savaşı'nı körüklüyordu. Yunanistan'da iktidarın komünistlerin eline geçmemesi için Türkiye ve Yunanistan'a Amerika tarafından askeri yardım yapıldı.

Batılı devletlerin desteğiyle kurulan İsrail Devleti, Ortadoğu'da batı karşıtlığını artırmıştı. Balfour Deklarasyonu ile başlayan ve 1948 Arap-İsrail Savaşı'na kadar gelen sreğte Batılı devletlerin izlediği politika Arap dünyasını, Sovyetler Birliği ile yakın ilişkiler kurmaya itmişti.

Türkiye, Kasım 1947'de Birleşmiş Milletler'deki görüşmelerde, Filistin'in taksimine karşı ęıktı. Ancak İsrail kurulduktan sonra Türkiye, Arap lkeleri ile beraber hareket etmeyi bıraktı. 28 Mart 1949'da Türkiye, İsrail'i tanıyan ilk Müslüman lke oldu. Böylece İsrail'e karşı izlenecek politikada Arap lkeleri ile yollarını tamamen ayırdı.

İngiltere, II. Dünya Savaşı'ndan galip ęıkmıřtı. Ancak ekonomik ve askeri gücü oldukęa zayıflamıştı. Bu yüzden İngiliz Hükümeti, savunma ve dış giderlerini azaltmak için sömürgelerinden ęekilme kararı aldı. İngiltere, 1947'de Hindistan'dan,

1948’de ise Burma, Seylon (Sri Lanka) ve Filistin’den çekildi. Ancak bu çekilmeler İngiltere’ye beklediği rahatlamayı sağlamadı.

Ortadoğu, İngiltere için korunması öncelikli bir bölgeydi. Bölge hem yeraltı zenginlikleri hem de Hint Okyanusu ve Afrika’daki İngiliz çıkarları için önemliydi. Ancak II. Dünya Savaşı sonrasında İngiltere’nin Ortadoğu’da varlığını sürdürecektir ekonomik gücü yoktu. Bu yüzden Eylül 1946’da İngiliz Dışışleri Bakanı Bevin ile Amerikan Dışışleri Bakanı Byrnes bir araya gelerek, İngiltere’nin Türkiye, İran ve Yunanistan’a yardım sağlayamaması durumunda yardımın Amerika tarafından sağlanmasının uygun olacağı yönünde anlaşmaya varıldı. Kısa süre sonra İngiltere, Türkiye ve Yunanistan’a daha fazla yardımda bulunamayacağını anladı ve Amerika’ya başvurdu. Amerika da Türkiye ve Yunanistan’a Truman Doktrini çerçevesinde yardımda bulundu.

Amerika, Truman Doktrini’nden itibaren Ortadoğu’daki gelişmelerle daha fazla ilgilenmeye başladı. Amerika, Ortadoğu’nun petrol kaynaklarına ve bu petrolün nakil yolunun güvenliğine büyük önem veriyordu. Bu yüzden Akdeniz’in güvenliği Amerika için önemliydi.

Amerika, bir yandan Ortadoğu’da aktif bir politika izlemeye başlarken, diğer yandan da Marshall Planı ile II. Dünya Savaşı’nın vermiş olduğu tahribat nedeniyle ekonomileri çöken ve Sovyetler Birliği’nin tehdit ettiği Batı Avrupa ülkelerinin ekonomilerini canlandırmayı ve komünizme karşı dirençlerini artırmayı hedefliyordu. Ancak sadece ekonomik tedbirlerle Avrupa’daki komünist yayılmanın engellenemeyeceği anlaşıldığında Amerika, Avrupa ülkelerine askeri bir ittifak etrafında birleşmeleri gerektiği mesajını verdi. Amerika’nın Vandenberg Kararı ile Monroe Doktrini’ni bırakarak, kendi kıtası dışında barışı sağlama amaçlı ittifaklara katılabilecek hale geldi. Brüksel Antlaşması ile bir araya gelen Avrupa devletleri ile Amerika, 6 Temmuz 1948’de Washington’da bir araya geldi. 4 Nisan 1949’da, ilgili devletlerin (Amerika, Kanada, İngiltere, Fransa, Danimarka, Lüksemburg, Hollanda, Norveç, Portekiz, İzlanda, İtalya) Dışışleri bakanları tarafından Washington’da Başkan Truman’ın huzurunda “*Kuzey Atlantik Antlaşması*” imzalandı.

Ancak Türkiye bu antlaşmanın dışında kaldı. İngiltere, Türkiye’yi NATO içinde değil de, bir Ortadoğu Paktı içinde görmek istediğinden bir süre Türkiye’nin NATO’ya üyeliğine karşı çıktı. Ancak Amerika, Türkiye’nin stratejik önemini

kavradığından Türkiye'nin üyeliğine sıcak bakıyordu. Kore Savaşı, Amerika'ya nükleer üstünlüğüne rağmen bir savaşın çıkmasını engelleyemeyeceğini gösterdi. Ayrıca Amerika savaş sırasında Türk askerinin başarısının görülmesi nedeniyle Türkiye'nin NATO'ya girmesi konusunda istekli davrandı. İngiltere'ye, NATO'ya girmesi halinde Ortadoğu paktının kuruluşunda aktif rol alacağı sözünü veren Türkiye, böylece İngiltere'nin itirazının kalkmasını sağlayarak, 18 Şubat 1952'de NATO'ya girdi.

Türkiye, NATO'ya üye olduktan sonra İngiltere'ye verdiği sözü tutarak, Ortadoğu Komutanlığı projesinde aktif rol aldı. Amerika, İngiltere, Fransa ve Türkiye, 13 Ekim 1951'de Mısır' a Ortadoğu Komutanlığı'nın kurulması için teklifte bulundular. Ancak bu teklif Mısır tarafından reddedildi. Komutanlığın merkezi olması düşünülen ülkenin teklifi reddetmesiyle bu projenin uygulanmayacağı ortaya çıktı.

Ortadoğu Komutanlığı projesinin Mısır tarafından reddedilmesi üzerine İngiltere, siyasi yönü daha ağır basan bir proje ile Ortadoğu ülkelerinin karşısına çıktı. Ortadoğu Savunma Organizasyonu adını alan yeni İngiliz projesine Türkiye, Ekim 1952'den itibaren aktif bir şekilde destek verdi. Yeni projede İngiltere ve Türkiye, Mısır'dan çok Irak'ı ön plana çıkarıyorlardı. Çünkü Irak'ın bu projeye katılımı için ikna edilmesi daha kolaydı. Amerika ise, Mısır ile İngiltere arasındaki sorunlar çözülmeden Ortadoğu ülkelerinin bir ittifaka yanaşmayacağını düşündüğünden bu projeye sıcak bakmıyordu. İngiltere, Amerika'nın bu konudaki uyarılarını dikkate alarak Mısır'la anlaşmanın yollarını aradı. Bu sırada Amerika'da seçimler yapıldı. Ocak 1953'te Eisenhower yönetiminin iktidara gelmesiyle Amerika, Ortadoğu'da daha aktif rol oynamaya başladı.

Eisenhower yönetimi ile birlikte Amerika'nın Ortadoğu'nun savunmasına dair projeleri, değişiklik gösterdi. Bölgeye yönelik yeni bir siyasete girişen Amerikan yönetimi, öncelikle bölgede inceleme yapılmasına karar verdi. Bu amaçla Dışişleri Bakanı Dulles, Mayıs 1953'te Türkiye'yi de içine alan bir Ortadoğu gezisine çıktı. Mısır'ı ziyaretinde Dulles, İngiliz askerlerinin Süveyş Kanalı'nı terk etmedikçe Mısır'ın bir savunma işbirliğine girmeyeceklerini anladı. Gezi kapsamında Türkiye'ye de uğrayan Dulles, Türkiye'nin bölgede etkin bir rol almak isteğine olumlu yaklaştı. Gezisini tamamladığında Dulles, Arap ülkelerinin Sovyet

tehdidinden çok bölgedeki İsrail'in varlığından endişe duyduklarını, Türkiye'nin bölgede etkin bir rolünün olabileceği, Ortadoğu Savunma Organizasyonu'nun yerine yeni bir savunma sistemi geliştirilmesi ve yeni projede Pakistan ve Irak'ın da yer alabileceği konusunda rapor hazırladı. Dulles, Mısır merkezli projelerin yerine, Sovyetler Birliği'ne sınırı olan ülkelerin bir araya getireceği bir paktın oluşturulmasını istedi. Bu fikirle Amerika bundan sonra Kuzey Kuşağı Savunma Projesi'ni uygulamaya koydu. Bu proje kapsamında Türkiye, İran, Irak ve Pakistan gibi Sovyet tehlikesini en çok hisseden ülkeler yer alıyordu.

Proje kapsamında çalışmalara başlandı ve Türkiye bu projenin uygulanmasında lider rolünü üstlendi. Türkiye ile Pakistan'ın ikili görüşmelerinden sonra, Amerika'nın da desteğiyle Kuzey Kuşağı Savunma Projesi'ndeki ilk adım gerçekleştirildi ve 2 Nisan 1954'te Karaçi'de *Türk-Pakistan Antlaşması* imzalandı. Bu önemli antlaşma bir savunma paktı değildi ayrıca hiçbir Arap ülkesinin katılımını da içermiyordu. Ancak Ortadoğu savunması konusunda ortaya konan bir projenin ilk somut başarısı olarak görüldü. Antlaşma Arap ülkeleri, özellikle de Mısır tarafından iyi karşılanmadı. Arap basını ve idarecileri açıktan tepkilerini belirttiler.

İngiltere başlangıçta Amerika'nın Kuzey Kuşağı Savunma Projesi'ne karşı tepkiliydi ancak Ortadoğu'daki üstünlüğünü Amerika'ya kaptırdığının da farkındaydı. İngiltere, Irak'la olan problemlerine bu proje ile çözüm bulabileceğini anladığında, ilk zamanlardaki muhalif tavrını değiştirerek projeye olumlu yaklaşmaya başladı.

Türkiye-Pakistan Antlaşması, Ortadoğu'nun savunması konusunda ilk ciddi adım olmasına rağmen bölge güvenliği için bu iki ülkenin birlikteliği yeterli değildi. Bunun bilinciyle Türkiye, bölgede liderlik rolünü üstlenerek sorumluluk almak istedi ve Türkiye-Pakistan Antlaşması'nın genişletilmesi ve antlaşmaya katılımı artırmak için çalışmalara başladı. Öncelikle Amerika'nın desteğini almak isteyen Başbakan Menderes, 30 Mayıs 1954'te Amerika'ya gitti. Buradan tam destek alan Türkiye, Arap ülkeleri içinde Ortadoğu savunmasına katılma yolunda en ümitli olunan Irak'ı, projeye katma girişimlerine başladı.

Irak, Türkiye-Pakistan Antlaşması'na mesafeli yaklaştı. Ancak ülkeye yapılan Amerikan yardımları sonrasında pakta katılmaya razı olduğunu açıkladı. Bunun için

ise Irak'ın, Nuri Said liderliğindeki yönetimi beklemesi gerekiyordu. Irak'ta seçimler sonrası yeni yönetimin mevcut bir pakt girişiminde bulunacağı söylendi.

Bu arada İngiltere ile Mısır arasında Süveyş Kanal Üssü'ne dair bir uzlaşma sağlandı. 27 Temmuz 1954'te açıklanan kararla, imzalanacak antlaşma sonrası İngiltere, Kanal bölgesini terk edecekti. Bu noktada Başbakan Menderes, Mısır'la bir pakt kurmanın mümkün olacağına inandı. Ancak Mısır, Batı güdümündeki herhangi bir pakta girmeyeceğini açıklayarak Menderes'in görüşme teklifini dahi kabul etmedi.

Irak'ta Nuri Said'in başbakan olmasıyla pakta katılımı artırmak için bu ülke ile görüşmelere başlandı. Nuri Said, Londra'ya yaptığı ziyaretinin ardından 9-18 Ekim 1954 tarihlerinde Türk Hükümeti ile temaslarda bulundu. Güvenlik kaygıları sebebiyle, Türkiye ile kendilerinin işbirliği yapmalarının gerekliliği konusunda açıklama yapan Said, ileride bu konuya yönelik bir antlaşma yapılacağının mesajını verdi. Said, Türkiye'den ayrılmadan önce Türk Hükümeti ile ortak bir bildiri yayımlandı. Bildiride, daha fazla gecikmeden iki ülkenin işbirliği ile çalışması gerektiği vurgulandı.

6-12 Ocak 1955'te ise Menderes, Irak'a ziyarette bulundu. Görüşmeler sonrası 13 Ocak'ta iki ülke başbakanları ortak bir bildiri yayınladılar. Bildiride, paktın bölge içinden ve bölge dışından gelecek saldırılara karşı işbirliğini öngördüğü belirtiliyordu. Bölge dışı derken Sovyetler Birliği, bölge içi tabiriyle ise İsrail kastediliyordu. Bu ifade pakta katılacak bölge ülkelerin cazibesini kazanmak için kullanıldı.

Bu bildiri üzerine Mısır Hükümetinin tepkisi hayli sert oldu. Bu pakta protesto etmek için tüm Arap Birliği ülkelerinin temsilcileri Kahire'de toplandılar. Birçok ülkenin paktın karşısında yer almasına rağmen Irak, bu pakttan vazgeçmedi. Sovyetler Birliği de sert tepki gösteren ülkelerin başında geldi.

Tepkiler sürerken Türkiye ile Irak 24 Ocak 1955'te *Bağdat Paktı* diye bilinen *Türk-Irak Karşılıklı İşbirliğini Antlaşması*'nı imzaladılar. Ve bu antlaşma Kuzey kuşağı Savunma Projesi'nin ilk adımı niteliğindeki Türkiye-Pakistan Antlaşması'nın yerini aldı. Türkiye-Pakistan Antlaşması kapsamında işbirliğine gidilmesi daha kısıtlı iken, Bağdat Paktı'nın bölge dışından ülkelerin katılımını sağlayan hükümleri

bulunmaktaydı. Bu durumda İngiltere'nin de bu pakta katılması mümkün görünüyordu.

Sonuç olarak, İngiltere'nin Ortadoğu'daki çıkarlarını korumak amacıyla tasarladığı bölgeye yönelik savunma projeleri başarısızlıkla neticelendi. Bu projelere destek veren Amerika'nın, kendi stratejisine göre uygulamaya koyduğu Kuzey Kuşağı Savunma Projesi de, Bağdat Paktı sonrası başarısızlığa uğrayacaktı. Paktle beraber İngiltere, Ortadoğu'da zayıflayan etkinliğini tekrar artırmaya başladı. Türkiye ise, Ortadoğu politikasını Batı yanlısı antlaşmalarla şekillendirdiğinden, ilerideki süreçlerde bölge ülkeleri ile yapıcı ilişkiler kuramayacak ve bölgedeki krizlerin içinde sürekli olarak olumsuz bir şekilde yer alacaktı.

KAYNAKÇA

A- ARŞİV BELGELERİ

1. Başbakanlık Cumhuriyet Arşivi

B.C.A.: 30..1.0/12.70..5.-17/04/1947.

B.C.A.: 30..1.0/102.632..11.-28/12/1951.

B.C.A.: 30..1.0/13.77..1.-31/12/1951.

B.C.A.: 30..1.0/132.856..2.-0/0/1952.

B.C.A.: 30..1.0/104.649..4.-8/7/1954.

B.C.A.: 30..1.0/104.650..3-13/11/1954.

B-GAZETE VE DERGİLER

Ayın Tarihi (1954)

Hürriyet Gazetesi

Milliyet Gazetesi

Vatan Gazetesi

Zafer Gazetesi

C- KİTAPLAR

ACAR, İrfan C., *Lübnan Bunalımı ve Filistin Sorunu*, Ankara: TTK Basımevi, 1989.

AKALIN, Cüneyt, *Soğuk Savaş, ABD ve Türkiye-I*, İstanbul: Kaynak Yayınları, 2003.

AKŞİN, Aptülahat, *Soğuk Harp*, İstanbul: Yeni Savaş Matbaası, 1960.

_____, **Aptülahat**, *Türkiye'nin 1945'den Sonraki Dış Politika Gelişmeleri: Ortadoğu Meseleleri*, İstanbul: [y.y.], 1959.

ARMAOĞLU, Fahir, *20. Yüzyıl Siyasi Tarihi*, Cilt 1-2, İstanbul: Alkım Kitabevi, 2003.

_____, **Fahir**, *Belgelerle Türk-Amerikan Münasebetleri (Açıklamalı)*, Ankara: TTK, 1991.

_____, **Fahir**, *Filistin Meselesi ve Arap-İsrail Savaşları 1948-1988*, Ankara: Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, [t.y.].

_____, **Fahir**, *Ortadoğu Komutanlığından Bağdat Paktına (1951-1955)*, Ankara: TTK Basımevi, 1995.

BAL, İdris, *21.Yüzyılda Türk Dış Politikası*, Ankara: Nobel Yayın Dağıtım, 2004.

BARS, Hayri (der.), *Türkiye Başvekili Sayın Adnan Menderes'in Birleşik Amerika Devletlerini Ziyaretleri*, İstanbul: Deniz Basımevi, 1954.

BİLGE, A. Suat, *Türkiye-Sovyetler Birliği İlişkileri: 1920-1964, Güç Komşuluk*, Ankara: Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, 1992.

BURÇAK, Rıfki Salim, *Moskova Görüşmeleri (26 Eylül 1939-16 Ekim 1939) ve Dış Politikamız Üzerindeki Tesirleri*, Ankara: Gazi Üniversitesi Basın-Yayın Yüksekokulu, 1983.

_____, **Rıfki Salim**, *On Yılın Anıları 1950-1960*, Ankara: Nurol Matbaacılık, 1998.

CANATAN, Yaşar, *Türk-Irak Münasebetleri (1926-1958)*, Ankara: Kültür Bakanlığı Yayınları, 1996.

ÇELİK, Edip, *100 Soruda Türkiye'nin Dış Politika Tarihi*, İstanbul: Gerçek Yayınevi, 1969.

DİKERDEM, Mahmut, *Ortadoğu'da Devrim Yılları*, İstanbul: İstanbul Matbaası, 1972.

ERKİN, Feridun Cemal, *Dışişlerinde 34 Yıl, Washington Büyükelçiliği*, Ankara: TTK, 1987.

_____, **Feridun Cemal**, *Türk-Sovyet İlişkileri ve Boğazlar Meselesi*, Ankara: [y.y.], 1968.

ERTUĞ, Hasan Refik ve diğerleri, *Yeni Türkiye*, İstanbul: Nebioğlu Yayınevi, 1959.

ESENBEL, Melih, *Türkiye'nin Batı ile İttifaka Yönelişi*, İstanbul: İsis Yayımcılık, 2000.

GÖNLÜBOL, Mehmet ve diğerleri, *Olaylarla Türk Dış Politikası (1919-1965)*, Ankara: AÜSBF Yayınları, 1969.

GÜLER, Zeynep, *Süveyş'in Batısında Arap Milliyetçiliği: Mısır ve Nasırcılık*, İstanbul: Yeni Hayat Kütüphanesi, 2004.

GÜNDÜZ, Tarık Namık, *Arap Milliyetçiliği-Filistin Sorunu ve Arap Dünyasındaki Birleşme Hareketlerinin Tarihçesi*, Ankara: [y.y.], 1994.

GÜRSEL, Halûk F., *Tarih Boyunca Türk-Rus İlişkileri*, İstanbul: Ak Yayınları, 1968.

GÜRÜN, Kâmuran, *Dış İlişkiler ve Türk Politikası (1939'dan günümüze kadar)*, Ankara: AÜSBF Yayınları, 1983.

HALİL, Ali, *Atatürkçü Dış Politika ve NATO ve Türkiye*, İstanbul: Gerçek Yayınevi, 1968.

HEYKEL, M. Hasaneyn, *Kahire Dosyası*, Ankara: Bilgi Yayınevi, 1974.

HUREWITZ, J. C., *Ortadoğu Siyaseti: Askeri Boyutlar*, Londra: Pall Mall Yayınevi, [t.y.].

ISMAY, Lord, *NATO: İlk Beş Sene 1949-1954*, çev: Suat Bilge, Ankara: TTK Basımevi, 1956.

KURAT, Akdes Nimet, *Türk-Amerikan Münasebetlerine Kısa Bir Bakış 1903-1971*, Ankara: Doğu Ltd Şirketi Matbaası, 1959.

KÜRKÇÜOĞLU, Ömer E., *Türkiye'nin Arap Ortadoğu'suna Karşı Politikası 1945-1970*, Ankara: AÜSBF Yayınları, 1972.

LAÇİNER, Sedat (Der.), *Bir Başka Açıdan İngiltere*, Ankara: Avrasya Stratejik Araştırmalar Merkezi Yayınları, 2001.

MCGHEE, George, *ABD-Türkiye-NATO-Ortadoğu*, çev. Belkıs Çorakçı, Ankara: Bilgi Yayınevi, 1992.

MÜTERCİMLER, Erol – ÖKE, Mim Kemal, *Düşler ve Entrikalar, Demokrat Parti Dönemi Türk Dış Politikası*, İstanbul: Alfa Yayınları, 2004.
NATO Bilgiler ve Belgeler, Brüksel.

ORAN, Baskın (Ed.), *Türk Dış Politikası, 1919-1980*, Cilt: 1, İstanbul: İletişim Yayınları, 2002.

SANDER, Oral, *Siyasi Tarih 1918-1994*, Ankara: İmge Kitabevi, 2002.

_____, **Oral**, *Türk-Amerikan İlişkileri 1947-1964*, Ankara: AÜSBF Yayınları, 1979.

_____, **Oral**, *Türkiye'nin Dış Politikası*, der: Melek Fırat, İstanbul: İmge Kitabevi, 1998.

SARAY, Mehmet, *Sovyet Tehdidi Karşısında Türkiye'nin NATO'ya Girişi: III. Cumhurbaşkanı Celâl Bayar'ın Hatıraları ve Belgeler*, Ankara: Atatürk Araştırma Merkezi, 2000.

SARINAY, Yusuf, *Türkiye'nin Batı İttifakına Yönelişi ve Nato'ya Girişi (1939-1952)*, Ankara: Kültür ve Turizm Bakanlığı Yayınları, 1988.

SEVER, Ayşegül, *Soğuk Savaş Kuşatmasında Türkiye, Batı ve Ortadoğu 1945-1958*, İstanbul: Boyut Yayınları, 1997.

SOYSAL, İsmail, *1955 Bağdat Paktı*, Ankara: TTK Basımevi, 1991.

_____, **İsmail**, *Soğuk Savaş Dönemi ve Türkiye, Olaylar Kronolojisi (1945-1975)*, İstanbul: Isis Yayımcılık, 1997.

_____, **İsmail**, *Türkiye'nin Uluslararası Siyasal Bağlıları*, Cilt: 2 (1945-1990), Ankara: TTK Basımevi, 2000.

ŞAHİNGİRAY, Özel (der.), *Celal Bayar'ın Söylev Ve Demeçleri: 1933-1955 Dış Politika*, Ankara: Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, 1999.

TAŞLI, Ömer, *Ortadoğu'ya Süper Güçlerin Etkileri*, İstanbul: Fikir Yayınları, 1991.

TOKER, Metin, *Demokrasimizin İsmet Paşalı Yılları (1944-1973), DP'nin Altın Yılları (1950-1954)*, Ankara: Bilgi Yayınevi, 1991.

TUNÇKANAT, Haydar, *İkili Antlaşmaların İçyüzü (İktisadi, Askeri, Siyasi)*, İstanbul: Ekim Yayınevi, 1970.

TÜRKAN, Faiz, *Filistin Sorunu ve Ortadoğu: 1917-1967*, Ankara: Nüve Matbaası, 1973.

UÇAROL, Rıfat, *Siyasi Tarih (1789-1994)*, İstanbul: Filiz Kitabevi, 1995.

USLU, Nasuh, *Türk-Amerikan İlişkileri*, Ankara: 21. Yüzyıl Yayınları, 2000.

YALÇIN, Durmuş ve diğerleri, *Türkiye Cumhuriyeti Tarihi II*, Ankara: Atatürk Araştırma Merkezi, 2002.

YEŞİLBURSA, Behçet Kemal, *İngiltere ve Amerika'nın Ortadoğu Savunma Projeleri ve Türkiye (1950-1954)*, Ankara: Bizim Büro Basımevi, 2000.

_____, **Behçet Kemal**, *The Baghdad Pact Anglo-American Defence Policies in the Middle East, 1950-1959*, London: Frank Cass, 2005.

YURDOĞLU, İhsan, *Atlantik Paktı: Niçin ve Nasıl Girdik*, İstanbul: Yenilik Basımevi, [t.y.].

D- MAKALELER

ARMAOĞLU, Fahir, “Bölge Dışı Faktörler”, *Ortadoğu Barış Süreci ve Türkiye Sempozyumu*, Hava Harp Okulu Yayınları, 1995, ss. 8-11.

ERKİN, Feridun Cemal, “Batı Avrupa Birliği ve NATO’nun Doğuşu, Türkiye’nin NATO’ya Girişi”, *Türkiye ve Nato*, Ankara: Türk Atlantik Andlaşması Derneği Yayınları, [t.y.], ss. 5-34.

ESMER, Şükrü, “Yalta’da Türkiye”, *Siyasi İlimler Mecmuası*, c. XXIV, No: 288, (Mart 1955), ss. 433-436.

KAMEL, Ayhan, “Türkiye’nin Arap Dünyası ile İlişkileri”, *Dış Politika Dergisi*, Cilt: 4, Sayı: 4, (1974), ss. 5-20.

KURAT, Yuluğ Tekin, “Elli Yıllık Cumhuriyetin Dış Politikası 1923-1973”, *Belleten*, Cilt: 39, No:154, (Nisan 1975), ss. 265-308.

LEWIS, Bernand, “Ortadoğu Çatışması”, *Stratejik Etütler Dairesi Bülteni*, Ankara, Yıl: 5, Sayı: 27, (Kasım 1971), s. 38.

ORAN, Baskın, “Türkiye’nin Kuzeydeki Büyük Komşu Sorunu Nedir? Türk-Sovyet İlişkileri (1939-1970)”, *AÜSBF Dergisi*, Cilt: 25, No:1, (Mart 1970), ss. 41-93.

ÖZGÖKER, Uğur, “II. Dünya Savaşı Sonrası Türkiye-Ortadoğu İlişkileri”, *İktisat Dergisi*, İstanbul, Sayı: 308-309, (Aralık 1990), ss. 27-30.

SEZER, Duygu Bazoğlu, “Soğuk Savaş Dönemi ve Türkiye’nin İttifaklar Politikası”, *Çağdaş Türk Diplomasisi: 200 Yıllık Süreç Sempozyumu*, Ankara, 1999, ss. 441-450.

SOYSAL, İsmail, “Ortadoğu Sorunları ve Türk-Mısır Siyasal İlişkileri (1922-1984)”, *Dış Politika Dergisi*, Ankara, Cilt: XII, Sayı: 1, (Mart 1985), ss. 3-13.

“Türkiye-Pakistan Paktı”, *Forum*, Cilt: 1, Sayı: 1, (Nisan 1954), ss. 4-5.

ÜLMAN, Halûk, “Nato ve Türkiye”, *AÜSBF Dergisi*, Cilt: XXII, No: 4, (Aralık 1967), ss. 143-167.

_____, **Haluk**, “Türk-Amerikan Yakınlaşması ve Sovyetler Birliği”, *Forum Dergisi*, Cilt: 13, Sayı: 165, (Şubat 1961), ss. 11-13.

YEŞİLBURSA, Behçet Kemal, “Britain’s Post-War Defence Policy in the Middle East and its Impact on Turkey, 1945–1950”, *Atatürk Araştırma Merkezi Dergisi*, Cilt: XV, Sayı: 45, (Kasım–1999), ss.1120-1148.

_____, **Behçet Kemal**, “Dünden Bugüne İngiltere ve Amerika’nın Ortadoğu Savunma Projeleri”, *Türkiye Günlüğü*. Sayı: 77, (Yaz 2004), ss. 75-117.

_____, **Behçet Kemal**, “İngiltere’nin Ortadoğu Savunma Projeleri ve Türkiye’nin NATO’ya Girişi, (1950-1953)”, *Türkiye’nin Güvenliği Sempozyumu (Tarihten Günümüze İç ve Dış Tehditler)*, Elazığ: Ceren Matbaası, 2002, ss. 751-758.

_____, **Behçet Kemal**, “Kuzey Kuşağı Savunma Projesi ve Türkiye Pakistan Antlaşması (1953–1954), IV. *Türkiye’nin Güvenliği Sempozyumu*, Elazığ: Fırat Üniversitesi Yayınları, 2003. s.s. 849–876.

D- TEZLER

DOĞRAMACI, H. Gülşen, “Demokrat Parti Dönemi Türk-Amerikan İlişkileri”, Basılmamış Yüksek Lisans Tezi, Ankara: **Gazi Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü**, 1998.

DUMAN, Sabit, “Demokrat Parti Dönemi Türk Dış Politikası (1950-1960), Basılmamış Yüksek Lisans Tezi, Ankara: **Hacettepe Üniversitesi Atatürk İlkeleri ve İnkılap Tarihi Enstitüsü**, 1990.

ÖZGEÇMİŞ

Adı Soyadı : Serhat SİPAHİ
Sürekli Adresi : Üçtutlar Mahallesi, 4. Anadolu Sokak, No:1/19 ÇORUM
Doğum Yeri ve Yılı : ÇORUM, 1981
Yabancı Dili : İngilizce
İlköğretim : Albayrak İlkokulu (1992), Atatürk Ortaokulu (1995)
Ortaöğretim : Cumhuriyet Lisesi (1999)
Lisans : Marmara Üniversitesi (2003)